

BOTIM I UNIVERSITETIT MESDHETAR TË SHQIPËRISË

POLITEIA

Nr. 3

Revistë shkencore
për studime juridike, sociale dhe politike
ISSN 2960-0588

Dhjetor 2024

POLITEIA 3

Revistë shkencore për studime juridike, sociale dhe politike

POLITEIA 3

Scientific journal for law, social and political studies.

Editor in Chief/ Redaktor Shkencor:

Prof. Dr. Ksenofon Krisafi

Scientific Board/Bordi Shkencor:

Prof. Dr. Paskal Milo
Prof. Dr. Gaetano Dammacco
Prof. Asoc. Nevila Rama
Prof. Asoc. Arben Cici
Prof. Dr. Roland Lami
Prof. Asoc. Alketa Elezi
PhD Kriton Kuci
PhD Besmir Premalaj
PhD Redion Luli
Dr. Ilir Hebovija
Dr. Emilio Cika
Dr. Luljeta Kodra
Dr. Gilda Hoxha
Dr. Klodiana Rafti

Editors:

Prof. Asoc. Nevila Rama
Prof. Asoc. Arben Cici
Prof. Dr. Roland Lami
Prof. Asoc. Alketa Elezi
PhD Kriton Kuci
PhD Besmir Premalaj
PhD Redion Luli
Dr. Ilir Hebovija
Dr. Emilio Cika
Dr. Luljeta Kodra
Dr. Gilda Hoxha
Dr. Klodiana Rafti

Administrative assistant:

Dr. Gilda Hoxha

Redaktimi letrar&Arti grafik

UMSHPRESS

Politeia

POLITEIA është një revistë shkencore e cila publikon peer reviewed artikuj në shqip ose në anglisht në fushën e shkencave juridike, sociale, politike, marrëdhënieve ndërkombëtare dhe shkencave humane. Revista publikohet dy herë në vit nga Fakulteti i Drejtësisë dhe Shkencave Humane të Universitetit Mesdhetar të Shqipërisë. Revista ofron një hapësirë ku studiuesit të publikojnë punën e tyre kërkimore shkencore duke ruajtur standardet më të larta të kontrollit të cilësisë.

POLITEIA is a leading open access journal that publishes peer-reviewed research in Albanian or English on critical issues in law political and social science, international relations and related fields. It fosters both theoretical and quantitative contributions in the above mentioned fields. It is published twice a year by the Faculty of Law and Humanities of the Mediterranean University of Albania. The journal provides a venue for scholars to communicate, rapidly and succinctly, important new insights to the broadest possible audiences while maintaining the highest standards of quality control.

PËRMBAJTJA

1. Lajmet e rreme (Fake News) dhe ndikimet e tyre politike dhe ekonomike në vendet e Ballkanit Perëndimor gjatë Pandemisë COVID-19. - Dr. Emilio Çika.....	6
2. Analizë mbi projektligjin “Për disa ndryshime në Kodin e Procedurës Civile të Republikës së Shqipërisë” - Erina Caka PhD	21
3. Dallimet dhe pikat e përbashkëta të lidërshiptit të ri dhe të vjetër në Shqipëri - Dr. C Ilir Hebovija	29
4. Rregullimi i kohëzgjatjes së orarit të punës në Itali. Qasje normative dhe jurisprudenciale. - Julian Collaku PhD	38
5. Nacionalizmi banal dhe turizmi. Rasti i Shqipërisë dhe Kosovës. - Kriton Kuci PhD	51
6. The concept of human security - Dr. Luljeta Kodra	56
7. Shqipëria antifashiste në anën e duhur të historisë në luftën e dytë botërore - Prof. Dr. Paskal Milo	78
8. Bashkimi Europian dhe Kina: mes bashkëpunimit dhe konkurrencës - Redjon Luli PhD	83
9. Çështje aktuale të së drejtës penale për të miturit në Austri - Besmir Premalaj PhD	93
10. Normat zakonore dhe rëndësia e tyre në aspektin e ndërkombëtarizimit. Rasti i Shqipërisë dhe Italisë. -Av. Fiona Tako PhD	100

Lajmet e rreme (Fake News) dhe ndikimet e tyre politike dhe ekonomike në vendet e Ballkanit Perëndimor gjatë Pandemisë COVID-19.

Dr Emilio Çika
Universiteti Mesdhetar i Shqipërisë
emilio.cika@umsh.edu.al

Abstrakt

Lajmet e rreme (fake news) dhe dezinformatat janë shfaqur si sfida kritike në Ballkanin Perëndimor, një rajon i shënuar nga paqëndrueshmëria politike dhe dobësitë socio-ekonomike. Pandemia e COVID-19 intensifikoi përhapjen e dezinformatave, duke minuar besimin e publikut dhe duke përkeqësuar ndarjet ekzistuese. Ky punim shqyrton ndikimet ekonomike, politike dhe sociale të lajmeve të rreme gjatë pandemisë, duke analizuar rrënjët, mekanizmat dhe pasojat e tij. Ai gjithashtu vlerëson përpjekjet kundër dezinformimit dhe ofron rekomandime politikash për të zbutur çështjen dhe për të forcuar qëndrueshmërinë demokratike në rajon.

Fjalët kyçe: Lajme të rreme, Ballkani Perëndimor, Ndikimi politik,

Abstract

Fake news and disinformation have emerged as critical challenges in the Western Balkans, a region marked by political instability and socio-economic vulnerabilities. The COVID-19 pandemic intensified the spread of disinformation, undermining public trust and aggravating existing divisions. This paper examines the economic, political, and social impacts of fake news during the pandemic, analyzing its roots, mechanisms, and consequences. It also evaluates counter-disinformation efforts and provides policy recommendations to mitigate the issue and bolster democratic resilience in the region.

Key Words: Fake News, Western Balkans, Political Impact,

Hyrje

Lajmet e rreme janë shfaqur si një fenomen i rëndësishëm në epokën digjitale, duke ndikuar në peizazhet politike në mbarë botën. Të përcaktuara si informacione të fabrikuara qëllimisht të paraqitura si lajme legjitime, lajmet e rreme shfrytëzojnë shtrirjen dhe aksesin e platformave digjitale.

Kjo përmbledhje sintetizon literaturën ekzistuese mbi ndikimet politike të lajmeve të rreme, duke eksploruar mekanizmat, manifestimet dhe pasojat e tyre për sistemet dhe qeverisjen demokratike.

Përhapja e lajmeve të rreme dhe dezinformatave ka implikime të thella për shoqëritë në mbarë botën, veçanërisht në rajone si Ballkani Perëndimor ku strukturat politike, sociale dhe ekonomike janë të brishta. I përkufizuar nga Bashkimi Evropian si “informacion i verifikueshëm i rremë ose mashtrues i krijuar dhe shpërndarë për të mashtruar ose për të fituar ekonomikisht”, dezinformimi godet proceset demokratike, dëmton stabilitetin ekonomik dhe gërryen besimin social. Pandemia e COVID-19 siguroi një terren pjellor për përhapjen e lajmeve të rreme, me dezinformimin që minon përpjekjet e shëndetit publik dhe destabilizon qeverisjen.

Ky punim eksploron ndikimet shumëdimensionale të lajmeve të rreme në Ballkanin Perëndimor gjatë pandemisë COVID-19. Studimi thellohet në fenomenet sesi dezinformimi ka formësuar vendimet ekonomike, ka ndikuar në narrativat politike dhe ka thelluar ndarjet sociale. Për më tepër, ai shqyrton përgjigjet e qeverive vendore, shoqërisë civile dhe organizatave ndërkombëtare për të luftuar përhapjen e dezinformatave. Gjetjet synojnë të hedhin dritë mbi implikimet më të gjera të dezinformimit dhe të ofrojnë rekomandime të zbatueshme për politikëbërësit dhe palët e interesuara.

1. Rishikimi i literaturës dhe mekanizmat e influencës

Studiuesit kanë debatuar gjerësisht për përkufizimin dhe shtrirjen e lajmeve të rreme. (Tandoc, Lim dhe Ling 2018, fq 137–153) i kategorizojnë lajmet e rreme në gjashtë lloje: satirë, parodi, fabrikim, manipulim, reklamë dhe propagandë. Këto kategori theksojnë qëllimin dhe shtrembërimin e përmbajtjes, kritike për të kuptuar ndikimin e lajmeve të rreme në kontekstet politike. Për shembull, satira dhe parodia synojnë të argëtojnë, ndërsa propaganda dhe fabrikimi synojnë të dezinformojnë për përfitime politike (Tandoc et al., 2018, f. 141). Lajmet e rreme lulëzojnë në ekosistemin digjital për shkak të kostos së ulët të shpërndarjes dhe rritjes së mediave sociale. Allcott dhe Gentzkow (2017) theksojnë se si platforma si Facebook dhe Twitter përforcojnë lajmet e rreme përmes algoritmeve që i japin përparësi angazhimit mbi saktësinë. Hulumtimi i tyre nënvizon cenueshmërinë e përdoruesve ndaj paragjykimeve të konfirmimit, gjë që rrit përhapjen e dezinformatave të përafuara ideologjikisht (Allcott dhe Gentzkow, 2017, f. 217).

Lajmet e rreme ushtrojnë ndikim politik përmes disa mekanizmave, duke përfshirë formimin e opinionit publik, minimin e besimit në institucione dhe polarizimin e shoqërive. Bakir dhe McStay (2018) identifikojnë se si lajmet

e rreme nxisin “dhomat e jehonës”, ku individët janë të ekspozuar vetëm ndaj informacionit që përforcon besimet e tyre ekzistuese. Mjedise të tilla përkeqësojnë polarizimin politik, duke kufizuar dialogun ndër-ideologjik (Bakir dhe McStay, 2018, f. 156). Hulumtimi nga Vosoughi, Roy dhe Aral (2018) demonstroi viralitetin disproporcional të lajmeve të rreme në krahasim me informacionin faktik. Studimi i tyre zbulon se lajmet e rreme politike përhapen më shpejt dhe arrijnë më shumë përdorues se kategoritë e tjera, duke theksuar potencialin e tyre për të ndikuar në zgjedhjet dhe debatet e politikave (Vosoughi et al., 2018, f. 1146). Lajmet e rreme janë implikuar në ndikimin e rezultateve zgjedhore duke shpërndarë informacion të rremë rreth kandidatëve, politikave dhe procedurave të votimit. Zgjedhjet presidenciale të vitit 2016 në SHBA shërbejnë si një rast i spikatur, ku lajmet e rreme që favorizuan Donald Trump ia kaluan atyre që mbështesnin Hillary Clinton për sa i përket angazhimit (Allcott dhe Gentzkow, 2017, f. 225).

Studiuesit si Guess, Nyhan dhe Reifler (2020) argumentojnë se ndërsa konsumi i lajmeve të rreme ishte i përqendruar në një segment të vogël të popullsisë, efektet e tij u përforcuan nga mbulimi mediatik dhe algoritmet e mediave sociale. Ky përforcim kontribuoi në formësimin e perceptimeve të votuesve, veçanërisht midis votuesve të pavendosur (Guess et al., 2020, f. 5). Lajmet e rreme minojnë besimin në institucionet demokratike duke nxitur skepticizëm ndaj medias, qeverisë dhe sistemeve zgjedhore. Lazer et al. (2018) theksojnë se si ekspozimi i përsëritur ndaj lajmeve të rreme pakëson besimin e publikut në raportimin faktik, duke komplikuar përpjekjet për të dalluar gazetarinë legjitime nga dezinformimi (Lazer et al., 2018, f. 1094).

Roli i lajmeve të rreme në thellimin e ndarjeve sociale është i mirëdokumentuar. Sunstein (2018) shqyrton se si platformat digjitale lehtësojnë përhapjen e përmbajtjes polarizuese, duke përforcuar ndarjet ideologjike. Ky fragmentim godet diskursin demokratik, pasi individët bëhen më pak të gatshëm për t'u përfshirë me pikëpamje të kundërta (Sunstein, 2018, f. 37).

Adresimi i ndikimeve politike të lajmeve të rreme kërkon një qasje të shumëanshme që përfshin ndërhyrje teknologjike, rregullatore dhe arsimore. Pennycook dhe Rand (2019) avokojnë për “shtytje” për të përmirësuar arsimin digjiital, duke u mundësuar përdoruesve të vlerësojnë në mënyrë kritike përmbajtjen në internet. Studimet e tyre tregojnë se ndërhyrjet e thjeshta, të tilla si nxitjet për të marrë parasysh saktësinë, reduktojnë ndjeshëm gjasat e ndarjes së lajmeve të rreme (Pennycook dhe Rand, 2019, f. 771). Në frontin rregullator, Tambini (2020) eksploron rolin e politikave të qeverisë në luftimin e lajmeve të rreme. Ai thekson nevojën për transparencë në algoritmet e platformave dhe llogaridhënie për shpërndarjen e përmbajtjeve të dëmshme. Megjithatë,

Tambini paralajmëron kundër mbirregullimit, i cili rrezikon të cenojë lirinë e fjalës (Tambini, 2020, f. 6). Zgjidhjet teknologjike, si inteligjenca artificiale (AI) për verifikimin e fakteve, ofrojnë rrugë premtoese. Shao (2018) etj. mbështesin idenë se si mjetet e AI mund të identifikojnë lajmet e rreme, duke reduktuar dukshmërinë dhe ndikimin e tyre. Megjithatë, ata paralajmërojnë se këto mjete duhet të balancojnë saktësinë dhe shkallëzueshmërinë për të qenë efektive (Shao et al., 2018, f. 213).

Pasojat ekonomike të lajmeve të rreme në Ballkanin Perëndimor

Një nga pasojat më të menjëhershme ekonomike të lajmeve të rreme në Ballkanin Perëndimor ishte erozioni i besimit të konsumatorëve. Me përhapjen e dezinformatave për COVID-19 dhe efektet e tij ekonomike, shumë qytetarë filluan të dyshojnë në saktësinë e informacionit zyrtar. Raportet e rreme për kolapsin e ekonomisë, humbjet e vendeve të punës dhe dështimin e politikave ekonomike të qeverisë minuan besimin në aftësinë e shtetit për të menaxhuar krizën. Në shumë raste, kjo çoi në blerje paniku, tërheqje nga llogaritë bankare dhe një ndjenjë të përgjithshme të paqëndrueshmërisë ekonomike. Sjellje të tilla përkeqësuan më tej kushtet tashmë të brishta ekonomike në rajon. Siç është vënë në dukje nga Jovic (2020, f. 56-74), keqinformimi ishte i dobishëm në shtrembërimin e perceptimit publik, veçanërisht në kohë krize, ku besimi është parësor për stabilitetin ekonomik.

Lajmet e rreme çuan gjithashtu në vendime të shtrembëruara ekonomike, veçanërisht midis bizneseve të vogla dhe sipërmarrësve. Me dezinformata të përhapura në lidhje me programet e mbështetjes së qeverisë, masat e ndihmës dhe udhëzimet shëndetësore, shumë biznese morën vendime të dobëta strategjike. Disa zgjodhën të injoronin masat e shëndetit publik, duke besuar se virusi ishte ose një mashtrim ose më pak i dëmshëm sesa raportohej. Të tjerët, të mashtruar nga raportet e rreme të kolapsit ekonomik, ose mbyllën aktivitetet ekonomike para kohe ose nuk arritën t'u përshtaten kushteve në ndryshim. Sipas Marković dhe Savić (2021, fq. 127-141), keqinformimi rreth krizës ekonomike në Serbi çoi në keqkuptim të gjerë të masave emergjente të qeverisë, duke kontribuar në mbylljen e bizneseve dhe në rënien e mëtejshme ekonomike.

Trazirat sociale në Ballkanin Perëndimor ishin një tjetër pasojë e përhapjes së lajmeve të rreme. Keqinformimi, shpesh i nxitur nga aktorë politikë ose media sociale, përkeqësoi ndarjet ekzistuese në rajon. Narrativat e rreme rreth paafësisë së qeverive, teoritë e konspiracionit për origjinën e pandemisë dhe historitë e fabrikuara të dështimeve të sistemit të kujdesit shëndetësor krijuan një ndjenjë zemërimi dhe mosbesimi në publik. Këto ndjenja shpesh përkthehen në protesta, greva dhe demonstrata, duke destabilizuar më tej

mjedisin e brishtë politik të rajonit. Ndërprerja e aktivitetit ekonomik për shkak të këtyre lëvizjeve sociale pengoi përpjekjet për të ringjallur ekonominë lokale dhe vonoi zbatimin e reformave të nevojshme ekonomike (Serrano dhe Hadžiahmetović, 2021, f. 202-217).

Ballkani Perëndimor mbështetet shumë te turizmi, veçanërisht gjatë muajve të verës, për një mbështetje ekonomike. Megjithatë, gjatë pandemisë COVID-19, lajmet e rreme luajtën një rol të rëndësishëm në largimin e turistëve të mundshëm. Keqinformimi për sigurinë e udhëtimit në rajon, i kombinuar me raporte të ekzagjeruara të shpërthimeve lokale, çoi në një rënie dramatike të numrit të vizitorëve. Sektori i turizmit në vende si Shqipëria, Mali i Zi dhe Kroacia, të cilat varen shumë nga të ardhurat nga turizmi, pësoi humbje të konsiderueshme. Siç raportohet nga Gavrilov dhe Polić (2021, fq. 45-58), lajmet e rreme për përhapjen e pandemisë rezultuan në një rënie prej 40% të të ardhurave nga turizmi në të gjithë Ballkanin Perëndimor në vitin 2020, duke përkeqësuar goditjen ekonomike për këto vende. Për më tepër, lajmet e rreme rreth përhapjes së pandemisë kontribuan gjithashtu në keqkuptimet në lidhje me kufizimet rajonale të tregtisë dhe lëvizjes, duke ndërprerë zinxhirët e furnizimit dhe bashkëpunimin ekonomik midis vendeve fqinje.

Në përgjigje të krizës ekonomike, qeveritë në të gjithë Ballkanin Perëndimor zbatuan masa të ndryshme lehtësimi ekonomik, duke përfshirë paketa stimuluese, shtyrje taksash dhe mbështetje të drejtpërdrejtë financiare për industrinë e prekura. Megjithatë, efektiviteti i këtyre masave shpesh pengohej nga përhapja e lajmeve të rreme. Informacioni i rremë në lidhje me kriteret e përshtatshmërisë, sasinë e ndihmës financiare në dispozicion dhe afatin kohor të ndihmës së qeverisë shkaktuan konfuzion dhe zhgënjim si te bizneset ashtu edhe te qytetarët. Në disa raste, keqinformimi madje çoi në reagime publike kundër qeverisë, duke gërryer më tej besimin në kanalet zyrtare dhe duke dekurajuar qytetarët nga pjesëmarrja në programet e ndihmës qeveritare (Vuković, 202, fq. 43-59).

Pasojat ekonomike afatgjata të lajmeve të rreme janë ende duke u shpalosur. Dezinformatat e përhapur gjatë pandemisë ka lënë plagë të qëndrueshme në strukturën sociale dhe ekonomike të rajonit. Besimi tek institucionet, tashmë i ulët para krizës, është zvogëluar më tej, gjë që mund të ketë një efekt afatgjatë në përpjekjet e ardhshme për rimëkëmbjen ekonomike. Dëmi ekonomik i shkaktuar nga paniku dhe vendimmarrja e dezinformuar mund të duhen vite për t'u riparuar, pasi bizneset dhe konsumatorët rindërtojnë besimin e tyre në ekonomi dhe institucionet e saj (Skrbić dhe Živković, 2022, fq. 88-102).

Për të zbutur ndikimin ekonomik të lajmeve të rreme, qeveritë e Ballkanit Perëndimor duhet të miratojnë një qasje të shumëanshme. Para së gjithash, duhet të ketë një përpjekje për të rindërtuar besimin në institucionet publike

duke ofruar informacion të qartë, të qëndrueshëm dhe të bazuar në fakte. Qeveritë duhet gjithashtu të forcojnë marrëdhëniet e tyre me mediat, duke siguruar që ato të jenë të pajisura për të luftuar dezinformimin dhe për të raportuar me saktësi mbi zhvillimet e lidhura me pandeminë. Sipas Tasic (202, fq. 121-136), kjo do të kërkonte një kuadër të fuqishëm rregullator dhe bashkëpunim aktiv midis sektorit publik dhe atij privat.

Përveç kësaj, duhet të ketë një edukim më të madh publik për edukimin mediatik. Shumë qytetarë në rajon janë të ndjeshëm ndaj lajmeve të rreme për shkak të mungesës së të kuptuarit se si të vlerësojnë në mënyrë kritike informacionin. Promovimi i programeve të edukimit mediatik mund t'i ndihmojë qytetarët të identifikojnë burime jo të besueshme informacioni dhe të marrin vendime më të informuara që kontribuojnë si në shëndetin publik ashtu edhe në rimëkëmbjen ekonomike. Siç theksohet nga Jovanović (2020, fq. 567-586), iniciativat e edukimit mediatik janë thelbësore për të siguruar që publiku të mund të dallojë midis informacionit të saktë dhe mashtrues në kohë krize.

Së fundi, bashkëpunimi më i fortë rajonal është thelbësor. Përhapja e lajmeve të rreme nuk kufizohet vetëm në kufijtë kombëtarë dhe keqinformimi shpesh i kalon këta kufij, duke komplikuar më tej përpjekjet për të adresuar pasojat e tij ekonomike. Bashkëpunimi midis shteteve të Ballkanit Perëndimor, si dhe me Bashkimin Evropian, është i nevojshëm për të luftuar lajmet e rreme dhe për të siguruar një përgjigje të koordinuar ndaj sfidave ekonomike të rajonit (Bajić dhe Stojanović, 2022, fq. 89-104).

Ndikimet sociale

Pasojat sociale të lajmeve të rreme gjatë pandemisë COVID-19 ishin të thella. Keqinformimi gërryente besimin e publikut tek institucionet, mbolli konfuzion dhe thelloi ndarjet shoqërore. Teoritë konspirative, të tilla si pretendimet që lidhin teknologjinë 5G me virusin ose pretendimi se COVID-19 ishte një armë biologjike, fituan tërheqje në të gjithë rajonin. Këto tregime minuan respektimin e masave të shëndetit publik, duke përkeqësuar përhapjen e virusit.

Grupet e marginalizuara, duke përfshirë pakicat etnike dhe popullsinë ekonomikisht të pafavorizuar, u prekën në mënyrë disproporcionale nga dezinformimi. Në Kosovë, për shembull, fushatat e lajmeve të rreme manipuluan ndjenjat publike për marrëdhëniet ndërkombëtare, duke e tendosur më tej shtetësinë e saj të brishtë. Platformat e mediave sociale shërbyen si vektorë kryesorë për përhapjen e dezinformatave, me algoritme që i japin përparësi përmbajtjes sensacionale mbi raportimin e saktë.

“Infodemika” që shoqëron pandeminë gjithashtu theksoi numrin

psikologjik të dezinformimit. Ekspozimi i vazhdueshëm ndaj tregimeve kontradiktore përkeqësoi ankthin dhe mosbesimin midis qytetarëve. Në Bosnjë dhe Hercegovinë, dezinformimi nxiti tensionet etnike, duke çuar në një rritje të gjuhës së urrejtjes dhe polarizimit social. Përhapja e lajmeve të rreme për efikasitetin e vaksinës pengoi më tej përpjekjet e shëndetit publik, duke vonuar fushatat e vaksinimit dhe duke zgjatur ndikimin e pandemisë.

Dezinformimi shfrytëzoi ndarjet ekzistuese shoqërore, duke përkeqësuar tensionet midis grupeve etnike dhe duke nxitur mosbesimin midis qytetarëve dhe autoriteteve. Në vende si Bosnja dhe Hercegovina, ku ndarjet etnike mbeten thellë të rrënjosura, fushatat e lajmeve të rreme përjetësuan stereotipe dhe ndezën armiqësitë. Këto dinamika penguan përpjekjet bashkëpunuese për të adresuar sfidat e shëndetit publik, duke e fragmentuar më tej shoqërinë. Kohezioni social u minua gjithashtu nga keqinformimi për ndihmën ndërkombëtare. Pretendimet e rreme për qëllimet e donatorëve dhe organizatave të huaja nxitën skepticizmin dhe penguan zbatimin e programeve të ndihmës. Në disa raste, fushatat dezinformuese u përpoqën të diskreditonin përpjekjet e agjencive ndërkombëtare shëndetësore, duke komplikuar fushatat e vaksinimit dhe nismat e ndërgjegjesimit të publikut.

Efektet politike të lajmeve të rreme në Ballkanin Perëndimor gjatë pandemisë COVID-19.

Pandemia e COVID-19 krijoi një krizë globale, me efekte të thella në shëndetin publik, ekonominë dhe politikën. Në Ballkanin Perëndimor, kjo periudhë u shënuar veçanërisht nga përhapja e shpejtë e dezinformatave dhe lajmeve të rreme. Këto narrativa të rreme, shpesh të përforcuara nga mediat sociale, kanë pasur pasojat e rëndësishme politike, duke ndikuar në opinionin publik, legjitimitetin e qeverisë dhe strukturën sociale.

Lajmet e rreme, të përcaktuara si informacione që janë fabrikuar qëllimisht për të mashtruar, janë bërë një çështje e rëndësishme globalisht, veçanërisht gjatë krizave si pandemia COVID-19. Në Ballkanin Perëndimor, përhapja e dezinformatave u lehtësua nga një kombinim faktorësh, duke përfshirë përhapjen e mediave sociale, standardet e dobëta gazetareske dhe paqëndrueshmërinë politike. Gjatë pandemisë, lajmet e rreme u përhapën me shpejtësi nëpër platformat digjitale, duke synuar jo vetëm individët, por edhe komunitete të tëra. Këto narrativa të rreme varionin nga keqinformimi për vetë virusin deri te teoritë e konspiracionit rreth përgjigjeve të qeverisë dhe ndërhyrjes së huaj (Ristiq, 2021).

Në fazat e hershme të pandemisë, lajmet e rreme shpesh minuan përpjekjet për të kontrolluar virusin. Pretendimet e rreme për efektivitetin e trajtimeve të paprovuara, origjinën e virusit dhe politikën e qeverisë krijuan konfuzion

dhe frikë. Për shembull, informacioni mashtrues në lidhje me vaksinat dhe transmetimin e virusit çoi në një rënie të besimit të publikut në institucionet dhe politikat shëndetësore (Jovanović, 2022). Në një rajon që tashmë po lufton me paqëndrueshmërinë politike dhe sfidat ekonomike, këto tregime të rreme thyen më tej peizazhin shoqëror.

3.1 Pasojat politike të lajmeve të rreme në Ballkanin Perëndimor

Pasojat politike të lajmeve të rreme në Ballkanin Perëndimor gjatë pandemisë ishin të gjera. Një nga efektet më domethënëse ishte erozioni i besimit të qeveritë dhe elitat politike. Përhapja e lajmeve të rreme shpesh i etiketonte liderët politikë si të paaftë, të korruptuar apo edhe keqdashës, duke përkeqësuar ndarjet politike para-ekzistuese. Udhëheqësit e vendeve në rajon, si Serbia, Shqipëria dhe Maqedonia e Veriut, u vunë shpesh në shënjestër të fushatave dezinformuese, të cilat i portretizuan përgjigjet e tyre ndaj pandemisë si të papërshtatshme ose të vetë-shërbyeshme (Kovačević, 2020, fq. 349-366).

Në Serbi, për shembull, lajmet e rreme për trajtimin e pandemisë nga qeveria, duke përfshirë pretendimet për politizimin e furnizimeve mjekësore, çuan në protesta të përhapura dhe protesta publike. Partitë opozitare i përdorën këto narrativa për të goditur qeverinë, ndërsa mediat pro-qeveritare u përpoqën të kundërshtonin ndikimin e lajmeve të rreme me narrativat e tyre. Kjo krijoi një mjedis politik shumë të polarizuar, në të cilin e vërteta shpesh errësohej nga narrativat konkurruese (Hadžić, 2021).

Në mënyrë të ngjashme, në Maqedoninë e Veriut, lajmet e rreme luajtën një rol vendimtar në formësimin e perceptimeve publike për reagimin e qeverisë ndaj pandemisë. Vendi, i cili po kalonte reforma politike si pjesë e procesit të tij të integritimit në BE, u përball me sfida në menaxhimin e pandemisë në një sfond të paqëndrueshmërisë politike. Keqinformimi në lidhje me aftësinë e qeverisë për të trajtuar krizën dhe teoritë e konspiracionit për ndërhyrjen e huaj nga vendet fqinje intensifikuan polarizimin politik, me disa grupe që akuzojnë qeverinë për keqpërdorim të krizës për përfitime politike.

Platformat e mediave sociale luajtën një rol qendror në shpërndarjen e lajmeve të rreme në Ballkanin Perëndimor. Në vende si Bosnja dhe Hercegovina, Kosova dhe Mali i Zi, ku diskursi politik shpesh ndahet sipas linjave etnike dhe nacionaliste, mediat sociale përforcuan ndarjet ekzistuese. Përhapja e shpejtë e lajmeve të rreme përmes platformave të tilla si Facebook, Twitter dhe Instagram lejoi aktorët politikë të shtynin mesazhe përçarëse dhe të mobilizonin mbështetësit rreth narrativave konspirative (Kovačević, 2020). Në Bosnje dhe Hercegovinë, për shembull, lajmet e rreme për trajtimin e pandemisë nga qeveria u përdorën shpesh për të mobilizuar grupe politike

me bazë etnike. Keqinformimi për përhapjen e virusit dhe shpërndarjen e burimeve mjekësore u armatosën nga partitë politike nacionaliste, duke thelluar më tej ndarjen midis grupeve etnike të vendit. Kjo kontribuoi në një ndjenjë pasigurie dhe mosbesimi në institucionet qeveritare, të cilat tashmë po luftonin me joefikasitetin dhe korrupsionin (Hadžić, 2021).

Në Kosovë, lajmet e rreme rreth pandemisë nxitën paqëndrueshmërinë politike gjatë një periudhe tranzicioni dhe pasigurie. Teoritë e konspiracionit rreth virusit si një armë biologjike ose një mjet për manipulim politik u shpërndanë gjerësisht, duke kontribuar në një mosbesim në rritje në institucionet qeveritare. Opozita politike i shfrytëzoi këto narrativa për të sfiduar legjitimitetin e koalicionit qeverisës, duke i akuzuar ata për keqmenaxhim të krizës dhe minuar përpjekjet e shëndetit publik (Ristić, 2021).

3.2 Ndikimi në Integrimin në BE dhe Bashkëpunimin Rajonal

Përhapja e lajmeve të rreme pati një ndikim edhe në procesin e integritetit të Ballkanit Perëndimor në Bashkimin Evropian. Gjatë pandemisë, roli i BE-së në mbështetjen e rajonit shpesh u keqpërfaqësua në narrativat e lajmeve të rreme, me disa media dhe aktorë politikë që akuzonin BE-në për neglizhencë të nevojave të rajonit. Këto narrativa luajtën në skepticizmin ekzistues ndaj integritetit evropian, veçanërisht në Serbi dhe Bosnjë dhe Hercegovinë, ku kishte rezistencë të konsiderueshme ndaj anëtarësimit në BE (Bjelica, 2022).

Në Serbi, për shembull, teoritë e konspiracionit rreth synimeve të BE-së gjatë pandemisë u qarkulluan gjerësisht, me pretendime se BE-ja po përdorte krizën për të çuar përpara axhendën e saj politike në kurriz të popullit serb. Këto narrativa, shpesh të propaganduara nga mediat pro-ruse, u përpoqën ta portretizonin BE-në si një forcë imperialiste dhe jo si një partner mbështetës. Narrativa të tilla jo vetëm që minuan mbështetjen e publikut për integrimin në BE, por gjithashtu kontribuan në rritjen e tensioneve gjeopolitike në rajon.

Për më tepër, pandemia vuri në pah sfidat e bashkëpunimit rajonal në Ballkanin Perëndimor. Vendet në rajon ishin shpesh në mosmarrëveshje për shpërndarjen e furnizimeve mjekësore, shkëmbimin e informacionit dhe koordinimin e përgjigjeve ndaj pandemisë. Lajmet e rreme luajtën një rol në përkeqësimin e këtyre tensioneve, pasi keqinformimi rreth synimeve të vendeve fqinje nxitte më tej mosbesimin dhe rivalitetin (Jovanović, 2022). Adresimi i pasojave politike të lajmeve të rreme në Ballkanin Perëndimor kërkon një qasje shumëplanëshe. Së pari, forcimi i interpretimit mediatik dhe rritja e aftësive të të menduarit kritik tek publiku është thelbësor për të reduktuar ndikimin e informacionit të rremë. Iniciativat arsimore që promovojnë ndërgjegjësimin për rreziqet e lajmeve të rreme mund t'i

ndihmojnë qytetarët të lundrojnë më mirë në peizazhin e informacionit digjital (Hadžić, 2021). Së dyti, përmirësimi i cilësisë së gazetarisë është thelbësor. Mediat në Ballkanin Perëndimor shpesh përballen me sfida që lidhen me presionin politik, paqëndrueshmërinë financiare dhe standardet e ulëta të profesionalizmit. Forcimi i etikës gazetareske, praktikave të kontrollit të fakteve dhe pavarësisë editoriale mund të ndihmojë në luftimin e përhapjes së lajmeve të rreme (Kovačević, 2020).

Së fundi, qeveritë në rajon duhet të marrin një rol më aktiv në luftimin e dezinformimit. Ndërsa liria e fjalës është një e drejtë themelore, përhapja e lajmeve të rreme mund të ketë pasoja shkatërruese politike, veçanërisht në kohë krize. Qeveritë duhet të vendosin një ekuilibër midis mbrojtjes së lirive demokratike dhe trajtimit të dëmit të shkaktuar nga informacioni i rremë (Ristić, 2021).

3.3 Përgjigjet institucionale ndaj lajmeve të rreme në Ballkanin Perëndimor gjatë pandemisë COVID-19

Lajmet e rreme rreth pandemisë COVID-19 u bënë një fenomen global, por ndikimi i tyre ishte veçanërisht i theksuar në Ballkanin Perëndimor. Në këtë rajon, mjediset politike, sociale dhe mediatike ishin terren pjellor për dezinformata. Lajmet e rreme për virusin, përgjigjet e qeverisë, masat shëndetësore dhe vaksinat u përhapën me shpejtësi përmes platformave të mediave sociale, duke ndikuar në fushatat e shëndetit publik dhe stabilitetin politik.

Keqinformimi shpesh përkeqësoi frikën dhe pasigurinë në lidhje me pandeminë. Teoritë e konspiracionit rreth origjinës së virusit, të tilla si pretendimet se ai ishte një armë biologjike ose një mjet për kontrollin politik, qarkulluan gjerësisht. Lajmet e rreme kontribuan gjithashtu në hezitimin e vaksinave, duke minuar iniciativat e shëndetit publik dhe duke krijuar sfida të rëndësishme për fushatat e vaksinimit të udhëhequra nga qeveria. Në vende si Serbia, Bosnja dhe Hercegovina dhe Kosova, këto narrativa të rreme ndikuan në sjelljen politike dhe besimin në institucionet shtetërore.

Qeveritë dhe institucionet në Ballkanin Perëndimor u përballën me sfida të rëndësishme në adresimin e përhapjes së lajmeve të rreme gjatë pandemisë. Përgjigjet institucionale ndryshonin sipas vendit, me disa qeveri që morën masa proaktive, ndërsa të tjera luftuan me dobësitë institucionale dhe polarizimin politik. Një sfidë kryesore për këto institucione ishte akti balancues ndërmjet luftës kundër dezinformimit dhe mbrojtjes së lirisë së fjalës.

Masat Ligjore dhe Rregullative

Disa vende në Ballkanin Perëndimor prezantuan ligje dhe rregullore të reja për të adresuar përhapjen e lajmeve të rreme gjatë pandemisë. Serbia, për shembull, prezantoi një ligj që synon të luftojë dezinformimin rreth virusit, i cili kriminalizonte përhapjen e lajmeve të rreme që mund të dëmtonin shëndetin publik. Ky ligj u përcaktua si një hap i domosdoshëm për të mbrojtur qytetarët nga dezinformatat e dëmshme dhe për të siguruar integritetin e informacionit në lidhje me shëndetin (Hadžić, 2021).

Megjithatë, zbatimi i ligjeve të tilla ngriti shqetësime për lirinë e shprehjes. Kritikët argumentuan se këto masa u përdorën si mjete për kontrollin politik, veçanërisht në një rajon ku qeveritë shpesh kërkojnë të shtypin mospajtimin. Ligji në Serbi, për shembull, u kritikua se ishte tepër i gjerë, duke lejuar ndjekjen penale të individëve dhe organeve të mediave që kritikonin përgjigjet e qeverisë ndaj pandemisë.

Në Bosnje dhe Hercegovinë, përpjekje të ngjashme u bënë për të rregulluar dezinformimin, me disa qeveri lokale që propozuan masa për të luftuar lajmet e rreme. Megjithatë, këtyre ligjeve shpesh u mungonin mekanizmat efektivë të zbatimit dhe korniza ligjore për adresimin e dezinformatave mbeti e pamjaftueshme. Për më tepër, struktura komplekse politike e Bosnjë dhe Hercegovinës, me sistemin e saj të ndarjes së pushtetit ndërmjet grupeve etnike, e bëri të vështirë arritjen e një reagimi të koordinuar ndaj lajmeve të rreme (Jovanović, 2022).

Mediat dhe reagimet në mjedisin e tyre

Institucionet e medias në Ballkanin Perëndimor gjithashtu luajtën një rol vendimtar në reagimin ndaj lajmeve të rreme gjatë pandemisë. Integriteti i gazetarisë u vu në fokus qëndror, me shumë media dhe organizata kontrolluese të fakteve që shtuan përpjekjet e tyre për të luftuar dezinformimin. Në vende si Maqedonia e Veriut dhe Mali i Zi, mediat e pavarura punuan për të ekspozuar pretendimet e rreme në lidhje me virusin dhe veprimet e qeverisë (Kovačević, 2020).

Organizatata e verifikimit të fakteve, si Rrjeti Ballkanik i Gazetarisë Huluntuese (BIRN) dhe të tjera, u bënë lojtarë jetik në ofrimin e informacionit të saktë dhe debutimin e miteve në lidhje me COVID-19. Këto organizata punuan së bashku me organizmat ndërkombëtare, si Organizata Botërore e Shëndetësisë (OBSH) dhe Bashkimi Evropian, për të shpërndarë informacione të verifikuara. Megjithatë, efektiviteti i këtyre nismave ishte i kufizuar nga niveli i ulët i arsimimit mediatik në rajon dhe dominimi i organeve mediatike partizane, të cilat shpesh përjetësonin lajme të rreme për përfitime politike.

Në Serbi, mediat pro-qeveritare u akuzuan për përhapjen e dezinformatave

për të minimizuar ashpërsinë e pandemisë dhe për të minuar figurat politike të opozitës. Kjo kontribuoi në një mjedis të polarizuar mediatik në të cilin e vërteta u bë subjektive, me publikun që shpesh mbështetej në burime që përputheshin me bindjet e tyre politike dhe jo në fakte objektive (Ristiq, 2021).

Bashkëpunimi Rajonal dhe Përfshirja Ndërkombëtare

Bashkëpunimi rajonal dhe aktorët ndërkombëtarë luajtën gjithashtu një rol në adresimin e lajmeve të rreme në Ballkanin Perëndimor. Bashkimi Evropian, i cili ka qenë një lojtar kyç në procesin e integritetit të rajonit, mbështeti iniciativat që synonin të kundërshtonin dezinformimin. BE-ja siguroi fonde për projekte të kontrollit të fakteve dhe punoi me qeveritë për të promovuar programet e edukimit mediatik. Për më tepër, përpjekjet e diplomacisë digjitale të BE-së u përqendruan në luftimin e fushatave të dezinformimit që synonin si rajonin ashtu edhe Evropën në tërësi. Megjithatë, efektiviteti i këtyre përpjekjeve u minua nga mungesa e vullnetit politik midis disa qeverive në rajon. Në vendet me ndikime të vendeve të treta ose anti-perëndimore, shpesh u përhapën lajme të rreme për përfshirjen e BE-së në rajon, duke e portretizuar BE-në si një forcë imperialiste që kërkon të shfrytëzojë pandeminë për përfitime politike (Bjelica, 2022). Kjo reflektoi betejat më të gjera gjeopolitike, ku lajmet e rreme shpesh përdorshin si një mjet për të sfiduar ndikimin e BE-së dhe për të promovuar narrativa alternative.

Në Kosovë, përhapja e lajmeve të rreme për ndërhyrje të huaja, veçanërisht nga Serbia dhe Rusia, ishte e përhapur. Qeveria e Kosovës, me mbështetjen e aktorëve ndërkombëtarë, bëri përpjekje për t'iu kundërvënë këtyre narrativave, por kompleksiteti i dinamikës politike dhe etnike të rajonit i bëri këto përpjekje më pak efektive.

Sfidat në luftimin e lajmeve të rreme

Përgjigjet institucionale ndaj lajmeve të rreme në Ballkanin Perëndimor u përballën me disa sfida. Një nga pengesat kryesore ishte fragmentimi dhe polarizimi politik brenda shumë vendeve të rajonit. Në vende si Bosnja dhe Hercegovina, ndarjet politike përgjatë vijave etnike e ndërlikuan koordinimin e përgjigjeve institucionale ndaj lajmeve të rreme. Keqinformimi është përdorur shpesh nga elitat politike për të mobilizuar elektoratet e tyre përkatëse etnike, duke i komplikuar më tej përpjekjet për të adresuar problemin (Kovačević, 2020).

Një sfidë tjetër ishte mungesa e edukimit mediatik në publikun e gjerë. Në shumë pjesë të Ballkanit Perëndimor, njerëzit nuk ishin të pajisur

me aftësitë e të menduarit kritik të nevojshëm për të bërë dallimin midis burimeve të besueshme dhe jo të besueshme të informacionit. Si rezultat, lajmet e rreme shpesh gjenin një audiencë të hapur, veçanërisht në mesin e grupeve të cënueshme (Hadžić, 2021). Programet e edukimit mediatik ishin të pamjaftueshme dhe u përballën me rezistencë nga elitat politike që kishin interes të ruanin kontrollin mbi opinionin publik.

Së fundi, natyra e fragmentuar e peizazhit mediatik në rajon, ku shpesh dominojnë mediat partizane, e bëri të vështirë luftimin efektiv të lajmeve të rreme. Në shumë raste, mediat që ishin në linjë me fraksione specifike politike kontribuan në përhapjen e dezinformatave, duke polarizuar më tej opinionin publik (Ristiq, 2021).

Konkluzione

Pandemia e COVID-19 nënvizoi ndikimet e përhapura dhe të shumëanshme të lajmeve të rreme në Ballkanin Perëndimor. Dezinformimi ndërpreu aktivitetet ekonomike, minoi stabilitetin politik dhe gërryen kohezionin social, duke paraqitur sfida të rëndësishme për zhvillimin demokratik dhe ekonomik të rajonit. Ndërsa nismat kundër dezinformimit kanë bërë njëfarë progresi, nevojitet një qasje gjithëpërfshirëse dhe bashkëpunuese për të adresuar shkaqet rrënjësore dhe dobësitë sistematike që mundësojnë përhapjen e lajmeve të rreme.

Politikëbërësit dhe palët e interesuara duhet t'i japin përparësi edukimit mediatik, të forcojnë kuadrin ligjor dhe të promovojnë bashkëpunimin rajonal për të luftuar dezinformimin. Investimet në kërkime dhe në ndërtimin e kapaciteteve janë thelbësore për të kuptuar dhe zbutur ndikimet afatgjata të lajmeve të rreme. Duke nxitur qëndrueshmërinë dhe duke rritur besimin në institucione, Ballkani Perëndimor mund të lundrojë në sfidat e paraqitura nga dezinformimi dhe të ndërtojë një të ardhme më të qëndrueshme dhe demokratike.

Bibliografia

Allcott, H., and Gentzkow, M., "Social Media and Fake News in the 2016 Election", *Journal of Economic Perspectives*, 31.2 (2017).

Bajić, M. and Stojanović, M. (2022). "Fake News and its Impact on Economic Stability in the Western Balkans", *Journal of Economic Relations*, 13(2).

Bakir, V., and McStay, A., "Fake News and the Economy of Emotions", *Digital Journalism*, 6.2 (2018).

Balkan Insight, "The Role of Social Media in Spreading Misinformation in the Western Balkans", 2020.

Bjelica, Aleksandar. "Media, Misinformation, and the EU: The Impact of Fake

News on EU Integration in the Western Balkans”, European Union Studies, 2022.

European Commission, “Communication on Tackling Online Disinformation: A European Approach”, COM (2018) 236 final, Brussels, 2018.

Faktoje, “Countering Disinformation in Albania”, 2021.

Gavrilov, S. and Polić, M. (2021). “Tourism and Fake News: The Economic Impact of Misinformation during the COVID-19 Pandemic in the Western Balkans”, *Tourism and Economics*, 8(1).

GLOBSEC, “Russia’s Influence in the Western Balkans”, GLOBSEC Policy Institute, 2021.

GLOBSEC”, GLOBSEC Policy Institute, 2020.

Guess, A. M., Nyhan, B., and Reifler, J., “Exposure to Untrustworthy Websites in the 2016 US Election”, *Nature Human Behaviour*, 4.5 (2020).

Hadžić, Jasmina. “Conspiracy Theories and Public Opinion in the Western Balkans: The Impact of Fake News during the COVID-19 Pandemic”, *International Journal of Political Communication*, vol. 36, no. 1, 2021.

Jovanović, Aleksandar. “Misinformation and Public Trust in Government during the COVID-19 Crisis: A Case Study of Bosnia and Herzegovina”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol. 23, no. 4, 2022.

Jovanović, J. “Media Literacy in the Western Balkans: Combating the Spread of Misinformation”, Belgrade: University of Belgrade Press, 2020.

Jovic, M. “Consumer Confidence and Fake News in the COVID-19 Crisis”, *Regional Economic Review*, 11(3), 2020.

Kovačević, Ivana, “The Role of Social Media in the Spread of Fake News in the Western Balkans: A Focus on Kosovo”, *European Journal of Communication*, vol. 41, no. 3, 2020.

Lazer, D. M. J., Baum, M. A., Benkler, Y., Berinsky, A. J., Greenhill, K. M., Menczer, F., and others, “The Science of Fake News”, *Science*, 359.6380 (2018).

Marković, D. and Savić, N. “Economic Impact of Fake News on Businesses in Serbia during the COVID-19 Pandemic”, *Journal of Business Economics*, 6(2), 2021.

McKay, S., and Tenove, C., “Disinformation as a Threat to Deliberative Democracy”, *Political Research Quarterly*, 74.1, 2021, 3–16.

Pennycook, G., and Rand, D. G., “Fighting Misinformation on Social Media Using Cognitive Science”, *Nature Human Behaviour*, 3.7 2019, 769–771.

Ristić, Maja. “Fake News and Political Polarization in the Western Balkans: The Case of Serbia during the COVID-19 Pandemic” Belgrade University Press, 2021.

Serrano, A. and Hadžiahmetović, E. “The Political Impact of Fake News on

Economic Stability in the Western Balkans”, *Political and Economic Affairs Journal*, 12(4), 2021.

Shao, C., Ciampaglia, G. L., Varol, O., Flammini, A., and Menczer, F., “The Spread of Fake News by Social Bots”, *Nature Communications*, 9.1, 2018.

Skrbić, J. and Živković, R. “Long-Term Economic Consequences of Fake News in the Western Balkans”, *European Journal of Economic Studies*, 9(2), 2022.

Sputnik Serbia, “COVID-19 Disinformation and Its Impact on the Western Balkans”, 2020.

Sunstein, C. R., “*Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*”, Princeton: Princeton University Press, 2018.

Tambini, D., “Fake News: Public Policy Responses”, *Media, Culture & Society*, 42.7–8 2020.

Tandoc, E. C., Lim, Z. W., and Ling, R., “Defining “Fake News”: A Typology of Scholarly Definitions”, *Digital Journalism*, 6.2, 2018.

Tasic, M. “Combating Misinformation in Times of Crisis: Lessons from the Western Balkans”, *International Journal of Media Studies*, 13(2), 2021.

Transparency International, “Political Corruption and Disinformation in the Western Balkans”, 2021.

Vosoughi, S., Roy, D., and Aral, S., “The Spread of True and False News Online”, *Science*, 359.6380, 2018.

Vuković, D. “Government Stimulus Efforts and the Role of Fake News during the COVID-19 Pandemic”, *Journal of Public Administration*, 19(3), 2021.

Waisbord, S., “Truth Is What Happens to News: On Journalism, Fake News, and Post-Truth”, *Journalism Studies*, 19.13, 2018.

World Health Organization, “Infodemic Management: A Key Component of the COVID-19 Response”, WHO, 2020.

Analizë mbi projektligjin “Për disa ndryshime në Kodin e Procedurës Civile të Republikës së Shqipërisë”

Av. Erina Caka, PhD
Universiteti Mesdhetar i Shqipërisë
erina.caka@umsh.edu.al

Abstrakt

Kodi i Procedurës Civile i Republikës së Shqipërisë përcakton rregulla të detyrueshme dhe të barabarta për gjykimin e mosmarrëveshjeve civile dhe konflikteve të tjera të parashikuara. Që nga hyrja e tij në fuqi në vitin 1996, Kodi ka pësuar një sërë ndryshimesh, të cilat pasqyrojnë evolucionin shoqëror dhe natyrën e ndryshuar të mosmarrëveshjeve dhe marrëdhënieve juridike. Ndryshimet më të fundit, të sjella nga Ligji Nr. 44/2021, synojnë të përmirësojnë efektivitetin e procedurave gjyqësore, të kategorizojnë çështjet “të vogla,” dhe të modifikojnë disa procedura në Gjykatën e Lartë, si proceset paragjykimore.

Ky punim analizon ndryshimet e propozuara në nenet 35, 510, 511 dhe 514 të Kodit, të paraqitura në projektligjin e vitit 2024. Ndryshimet kryesore përfshijnë rishikimin e rasteve që shqyrtohen nga një gjyqtar i vetëm në Gjykatën e Apelit, përfshirjen e aktmarrëveshjeve për zgjidhjen e martesave në listën e titujve ekzekutivë, si dhe delegimin e të drejtës për lëshimin e urdhrave të ekzekutimit noterëve. Megjithatë këto masa synojnë të ulin ngarkesën e gjykatave dhe të përshpejtojnë procedurat civile, ato ngjallin shqetësime për mbikëqyrjen gjyqësore, drejtësinë procedurale dhe mundësinë e abuzimit të autoritetit nga aktorë jo-gjyqësorë. Punimi thekson rëndësinë e balancimit të efikasitetit procedural me integritetin e drejtësisë, duke theksuar se reformat ligjore duhet të jenë gjithëpërfshirëse dhe të shqyrtohen me kujdes për të mbrojtur të drejtat e palëve të përfshira. Nëpërmjet një analize kritike, punimi sjell në vëmendje ndikimin e mundshëm të këtyre ndryshimeve në administrimin e drejtësisë në Shqipëri.

Fjalë kyçe: Kodi i Procedurës Civile, reformat ligjore, mbikëqyrja gjyqësore, urdhrat e ekzekutimit, paditë e vogla, zgjidhja e martesës, autoriteti i noterëve, drejtësia procedurale, efikasiteti gjyqësor, ndryshimet legjislative.

Abstract

The Code of Civil Procedure of the Republic of Albania establishes binding and equal rules for the adjudication of civil disputes and other conflicts outlined within its provisions. Since its enactment in 1996, the Code

has undergone numerous amendments, reflecting societal evolution and the changing nature of disputes and legal relationships. The latest amendments, introduced by Law No. 44/2021, aim to enhance the effectiveness of court proceedings, streamline the categorization of “small claims,” and modify certain procedures at the Supreme Court level, such as pre-judgment proceedings.

This paper analyzes the proposed amendments to Articles 35, 510, 511, and 514 of the Code, presented in the 2024 draft law. Key changes include redefining cases adjudicated by a single judge at the appellate level, integrating executive agreements for marital dissolution into the list of enforceable titles, and granting notaries new authority for issuing enforcement orders. While these measures aim to reduce court congestion and accelerate civil proceedings, they raise significant concerns regarding judicial oversight, procedural fairness, and the potential for misuse of authority by non-judicial actors. The study underscores the importance of balancing procedural efficiency with the integrity of justice, emphasizing that legal reforms must be inclusive and thoroughly assessed to safeguard the rights of all parties. By critically examining these legislative changes, the paper provides insights into their potential impact on the administration of justice in Albania.

Keywords: Code of Civil Procedure, legal reforms, judicial oversight, enforcement orders, small claims, marital dissolution, notarial authority, procedural fairness, judicial efficiency, legislative amendments.

Kodi i Procedurës Civile i Republikës së Shqipërisë cakton rregulla të detyrueshme, të njëjta e të barabarta, për gjykimin e mosmarrëveshjeve civile e të mosmarrëveshjeve të tjera të parashikuara në këtë Kod e në ligje të veçanta. Këto parashikime definojnë “rregullat e lojës” gjatë procesit gjyqësor Civil. Parimi i përgjithshëm është se në Kode legjislatori nuk mund dhe nuk duhet të ndërhyjë shpesh, duke garatuar garanci juridike, për shkak dhe të rëndësisë që ato kanë në hierarkinë e normave juridike në vendin tonë. Për shkak të evoluimit të shoqërisë, të raporteve sociale, llojit të mosmarrëveshjeve, provave, marrëdhënieve juridike, për t’ju përgjigjur dhe këtyre nevojave, janë bërë ndërhyrje, në funksion të përmirësimit të këtij ligji.

Qëllimi i çdo legjislatori, në ligjet që miraton, është ofrimi për një kohë të gjatë i garancisë juridike. Në fazat e konsultimit dhe diskutimit përpiqet të përfshijë në të situata të së tashmës, madje dhe duke “parashikuar” ato të së ardhmes në mënyrë që legjislacioni të jetë sa më i plotë e gjithëpërfshirës. Por, edhe legjislatori më i mirë në botë e ka të pamundur ta realizojë atë efektivisht, në këtë shoqëri e cila evoluon me hapa galopant.

Duke folur konkretisht Ligji Nr. 8116, datë 29.3.1996 Kodi i Procedurës

Civile i Republikës së Shqipërisë ka pësuar disa ndryshime të cilat kanë ardhur nëpërmjet: Ligjit nr. 8431, datë 14.12.1998; Ligjit nr. 8491, datë 27.5.1999; Ligjit nr. 8535, datë 18.10.1999; Ligjit nr. 8812, datë 17.5.2001; Ligjit nr. 9062, datë 8.5.2003; Ligjit nr. 9953, datë 14.7.2008; Ligjit nr. 10 052, datë 29.12.2008; Ligjit nr. 49/2012, datë 19.4.2012; Ligjit 122/2013, datë 18.4.2013; Ligjit 160/2013, datë 17.10.2013; Ligjit nr. 114/2016, datë 3.11.2016; Ligjit nr. 38/2017, datë 30.3.2017; Ligjit nr. 44/2021, datë 23.3.2021.

Konstatohet se ka vitit 1996 (viti i hyrjes së fuqi të tij) e deri në vitin 2021 legjislatori ka ndërhyrë 13 herë në funksion të përmirësimit të procedurave gjyqësore civile. Ndryshimet e fundit me Ligjit Nr.44/2021 mund të konsiderohet që kanë pasur synim:

Rritjen e efektivitetit të gjykatave gjatë shqyrtimit të çështjeve;

Ndryshime të përbërjes së trupave gjyqësore;

Rikategorizim i “padive të vogla”;

Ndryshim në disa momente i procedurës së gjykimit në Gjykatën e Lartë.

Duke u ndalur kryesisht në ndërhyrjet që janë bërë në gjykimet në Gjykatën e Lartë mund të themi se risia e këtij ligji ishte shtesa e nenit 483 pika/a me titullimin “Procedimet paragjykimore”.

Ky parashikim ligjor i atribuoi Kolegji Civil ose Kolegjeve të Bashkuara të Gjykatës së Lartë, për herë të pare, se gjatë shqyrtimit të çështjes, në dhomë këshillimi ose në seancë gjyqësore, mund të vendosin t’i drejtohen Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut ose gjykatave të tjera ndërkombëtare. Kjo mund të realizohet sipas detyrimeve që rrjedhin nga marrëveshjet ndërkombëtare të ratifikuara nga Republika e Shqipërisë, dhe në këtë rast marrin vendim për pezullimin e shqyrtimit të çështjes. Ky vendim pezullimi zgjat deri në dhënien e vendimit nga gjykata ndërkombëtare. Palëve u njoftohet ky vendimi i gjykatës ndërkombëtare së bashku me datën e seancës së radhës në Gjykatën e Lartë.

Përveç sa më sipër risi e këtij ligji ka qënë dhe ndërhyrja e legjislatorit në lidhje me njehsimin e praktikës gjyqësore. Ky ligj parashikoi se për shkak të interesit që paraqet njehsimi ose ndryshimi i praktikeës gjyqësore, në këto gjykime, kur është rasti, Gjykata e Lartë mund të kërkojë mendim me shkrim nga Avokatura e Shtetit, si dhe nga persona juridikë publikë ose privatë që çmohet se kanë njohuri të posaçme eër çështjet ligjore të shtruara për njehsim ose ndryshim të praktikës gjyqësore.

Në “dyert” e legjilatorit tonë, është një projektligj/2024 në të cilin synohen të bëhen ndryshime të mëtejshme ligjore në Kodin e Procedurave Civile. Këto ndryshime synojnë të prekin nenin 35, nenin 510, 511 dhe 514 të këtij kodi.

Ky projekt ligj në pjesën e parë të tij synon të bëjë ndërhyrje që kanë lidhje me llojin e çështjeve që do të gjykohen nga Gjykatën e Apelit me një gjyqtar duke i vendosur nominalisht ato, konkretisht:

“Gjykata e Apelit shqyrtoin me një gjyqtar të vetëm këto çështje:

Ankimet kundër vendimeve për paditë me vlerë deri në njëzetfishin e pagës minimale në shkallë vendi, që rrjedhin nga marrëdhëniet kontraktore.

Akimimet e veçanta kundër vendimeve jopërfundimtare dhe atyre të ndërmjetme, me përjashtim të ankimit të veçantë kundër vendimit të ndërmjetëm të parashikuar në paragrafin e parë të nenit 370 të këtij kodi;

Rastet e tjera kur në këtë Kod ankimi i veçantë parashikohet si mjet kundërshtimi për vendimin e gjykatës;

Ankimimet kundër vendimeve të gjykatës së shkallës së parë për kërkesën për heqjen dorë nga gjykimi dhe të heqjes dorë nga e drejta e padisë, si edhe kërkesat e heqjes dorë nga gjykimi ose nga ankimi apo ankimi i veçantë, të paraqitura në gjykatën e apelit.

Ankimet dhe ankimet e veçanta kundër vendimeve për rrëzimin e kërkesës për ndihmën juridike dytësore.

Në raste të tjera të parashikuara në Kod

Duket sikur kjo dispozitë ka për qëllim reduktimin e mëtejshëm të ngarkesës në Gjykatën e Apelit, duke kaluar shqyrtimin e disa ankimeve jo me trupë gjyqësore të përbërë nga 3 gjyqtarë, por për rastet e përmendura më sipër, të mund të gjykohen nga një gjyqtar i vetëm.

Gjithashtu rëndësia e kësaj dispozite shihet dhe në parashikimin “... Rastet e tjera kur në këtë Kod ankimi i veçantë parashikohet si mjet kundërshtimi për vendimin e gjykatës”. Në këtë moment legjislatori, për të gjitha ato rastet që nuk janë të përmendura nominalisht në këtë dispozitë, por që gjenerohen në nene të tjera, ku përmendet ankimi i veçantë si mjet procedural, i cili ka rregulla dhe parashikime të veçanta ligjore, i përfshin në këtë dispozitë, duke i bërë pjesë integrale të saj.

Ai që është thelbi i këtij punimi lidhet me ndërhyrjet e tjera që kërkohen të bëhen që janë të lidhura me titujt ekzekutivë. Konkretisht në nenin 510, synohet të përfshihen në kategorinë e titujve ekzekutiv:

Aktmarrëveshjet me të cilat bashkëshortët japin pëlqimin reciprok për zgjidhjen e martesës së tyre, nëpërmjet kundërfimimit të saj nga avokatët e tyre dhe të vërtetuara zyrtarisht nga Noteri, në përputhje me masat e parashikuara nga Kodi i Familjes;

Titujt ekzekutiv të lëshuara nga nëpunësit publikë ose personat juridikë të së drejtës publike të cilësuar si të tilla me ligj, ose vendimet e të cilave ligji u jep efektet e një vendimi.

Në lidhje me pikën 1 shihet një ndryshim thelbësor sa i përket të drejtës

familjare. Ndryshimet e fundit ligjore sa i përket zgjidhjes së martesës, jep mundësinë që palët që vendosin ta zgjidhin atë me marrëveshje ndërmjet tyre, kjo e fundit mund të nënshkruhet:

Përpara noterit publik, dhe më pas të paraqitet kërkesë në Gjykatën kompetente, dhe ajo të vendosë në fund mbi miratimin ose jo të saj;

Me anë të ndërmjetësimit, dhe në këtë rast marrëveshja paraqitet përpara Gjykatës kompetente e cila me vendim vendosë mbi miratimin ose jo të saj.

Në lidhje me ndryshimet e fundit ligjore që lidhen me zgjidhjen e martesës nëpërmjet marrëveshjes ndërmjet palëve, është e qartë se legjislatori ka synuar të ofrojë një mundësi më të shpejtë dhe më të thjeshtë për çiftet që duan të ndajnë jetën e tyre bashkëshortore, duke përdorur mekanizma alternative si nënshkrimi i marrëveshjeve përpara noterit ose ndërmjetësimit. Ky ndryshim i sjell disa aspekte që meritojnë një shqyrtim më të thelluar dhe një analizë të kujdesshme nga ana juridike.

Roli i Gjykatës si “filtri” përfundimtar për Marrëveshjet e Zgjidhjes së Martesës:

Një nga risitë më të rëndësishme të këtij ndryshimi është se, pavarësisht që palët mund të arrijnë një marrëveshje për zgjidhjen e martesës përmes noterit ose ndërmjetësimit, vendimi përfundimtar mbi miratimin e kësaj marrëveshjeje i takon gjithmonë gjykatës. Kjo do të thotë se, edhe pse procesi i arritjes së marrëveshjes mund të jetë jashtë sistemit gjyqësor, kontrolli dhe miratimi i saj mbeten në dorën e gjykatës. Ky parim ka për qëllim të sigurojë që çdo marrëveshje që ndodhet në kundërshtim me interesat e palëve ose që ka efekte të padrejta për njëra palë, të mund të refuzohet nga gjykata. Kjo është një masë mbrojtëse për sigurinë dhe drejtësinë, duke garantuar që të drejtat e individëve, veçanërisht ato që lidhen me fëmijët dhe pasuritë, të respektohen në mënyrë të drejtë dhe të barabartë. Megjithatë, ky mekanizëm gjithashtu sjell disa sfida të natyrës juridike dhe praktike. Kjo pasi që, megjithëse gjykata ka mundësinë të miratojë marrëveshjen, procedura e miratimit mund të jetë e ngadaltë, duke e ngarkuar më tej gjykatën me çështje që mund të ishin përfunduar jashtë saj. Nëse gjykata do të jetë e detyruar të shqyrtojë çdo marrëveshje të bërë përpara noterit ose pas ndërmjetësimit, kjo mund të krijojë vonesa të panevojshme dhe mund të ngarkojë sistemin gjyqësor me një numër të lartë çështjesh që mund të ishin më efektivisht të zgjidhura përmes proceseve jashtëgjyqësore.

2. Efektet e Ndryshimeve në Shpejtësinë dhe Efektivitetin e Zgjidhjes së Martesës:

Një nga argumentet kryesore të legjislatorit për këtë ndryshim është se

procesi i zgjidhjes së martesës mund të përshpejtohet duke ofruar mundësi alternative si ndërmjetësimi dhe nënshkrimi i marrëveshjeve përpara noterëve. Ky është një hap pozitiv për ata që kërkojnë një zgjidhje të shpejtë dhe pa konflikte të theksuara, pasi mund të përshpejtojë procedurat dhe të ulë kostot e procesit gjyqësor. Palët mund të arrijnë një marrëveshje për zgjidhjen e martesës pa nevojën për të kaluar në një proces të gjatë dhe të shtrenjtë gjyqësor. Megjithatë, duhet të vlerësohet se, ndonëse mund të sjellë një shpejtim të procesit, ky ndryshim gjithashtu mund të ketë efekte të papritura në cilësinë e procesit të drejtësisë dhe të marrëveshjeve që arrijnë palët. Kur palët kanë mundësinë të arrijnë marrëveshje përpara noterit ose ndërmjetësit, mund të ndodhin situata ku njëra palë mund të shfrytëzohet për shkak të një ndikimi të jashtëm ose për shkak të pabarazisë në njohuritë ligjore. Ky problem mund të zgjidhet vetëm nëse ligji siguron mundësi për mbrojtjen e të drejtave të palëve në çdo fazë të procesit dhe që kontrolli gjyqësor të mbetet efektiv.

3. Pasojat e Vonimeve në Rregullimin e Pasojave të Zgjidhjes së Martesës:

Përveç aspekteve procedurale, një aspekt tjetër i rëndësishëm i këtij ndryshimi lidhet me pasojat psikologjike dhe ligjore që mund të shkaktohen nga vonesat në zgjidhjen e martesës. Kur palët janë të detyruara të presin një periudhë të gjatë për të rregulluar pasojat e martesës (si pasuria dhe kujdesi për fëmijët), kjo mund të shkaktojë tensione të mëdha psikologjike, duke shtuar ndjeshmërinë e situatës dhe duke mundësuar që ndodhin konflikte të tjera gjatë periudhës së pritjes. Zgjidhja e shpejtë përmes ndërmjetësimit mund të ofrojë mundësi për të reduktuar këto pasoja, por vetëm nëse procesi është i sigurt dhe i mbikëqyrur nga gjykata. Kjo situatë tregon se duhet të bëhet një balancim i kujdesshëm mes shpejtësisë dhe kontrollit gjyqësor. Ndryshimi që ofron mundësinë e nënshkrimit të marrëveshjeve përpara noterit dhe ndërmjetësit është një mundësi për të shpejtuar procesin, por duhet të sigurohet që ky ndryshim të mos shkojë në dëm të cilësisë së zgjidhjes dhe të drejtësisë që ofrohet për palët e përfshira.

Siç shihet, filtri i fundit që ka vendosur legjislatori mbi zgjidhjen e martesës me marrëveshje ndërmjet palëve, pavarësisht nëse ajo lidhej përpara Noterit publik apo një ndërmjetësi, është Gjykata. Mirëpo de facto, kjo procedurë, përveç se ngarkonte gjykatën më çështje, në opinionin tim ky ndryshim do të sjellë dy efekte të rëndësishme në proceset gjyqësore:

Së pari ulje të ngarkesës së Gjykatës;

Së dyti, që e vlerësoj edhe më të rëndësishme, do të përshpejtojë çështjet

e zgjidhjes së martesës, ku për mendimin tim, vendosja e filtrit gjyqësor, në rastet kur palët me vullnetin e tyre të lirë e të plotë, kanë rregulluar çdo pasojë të shkaktuar nga zgjidhja e saj, vetëm sa ka rënduar pozitën e palëve, kanë rritur pasojat psikologjike, dhe kanë shkaktuar vonesa ligjore në rregullimin e pasojave.

Rezervat e mia në lidhje me këtë projektligj janë të lidhura me heqjen e tagrit ligjor të urdhrave të ekzekutimit Gjykatave dhe kalimit të tyre noterëve publikë dhe subjekteve juridikë. Nëse ky projektligj kalon dhe lejon që urdhrat e ekzekutimit të lëshohen nga noterët publik dhe subjektet juridike, ka disa problematika juridike që mund të lindin, përfshirë ato që lidhen me administrimin e drejtësisë dhe mbrojtjen e të drejtave të individëve.

Konkretisht ndryshimet që synon të realizojë ky project ligj në nenet 510 dhe 511 mund të shkaktojë problematika si më poshtë:

Mungesa e kontrollit gjyqësor:

Një nga problemet kryesore do të ishte se noteri ose subjekti juridik që lëshon urdhrin e ekzekutimit nuk do të jetë i lidhur nga të njëjtat parime të drejtësisë dhe procedurave civile që ka një gjykatë. Gjykata ka një procedurë të plotë, me mundësi apelimi dhe me mbikëqyrje nga autoritetet më të larta të drejtësisë. Nëse ky proces kalon te noterët, mund të ketë më pak mundësi për të garantuar drejtësi dhe për të parandaluar abuzimin.

Rreziku i abuzimit me autoritetin:

Noterët dhe subjektet juridike mund të kenë interes të caktuar në një rast të caktuar, që mund të ndikojë në mënyrën se si ekzekutohet urdhri. Për shembull, mund të ndodhin abuzime me procedurat ose keqpërdorim të informacionit për të favorizuar një palë mbi tjetrën, sidomos nëse nuk ka mbikëqyrje të mjaftueshme nga një instancë gjyqësore.

Paqartësia mbi kompetencat:

Një tjetër problematikë mund të jetë krijimi i konfuzionit mbi ndarjen e kompetencave midis gjykatës dhe noterëve. Nëse noterët mund të lëshojnë urdhra ekzekutimi, ndoshta do të ketë një pasiguri të madhe për qytetarët dhe për palët e përfshira në procedurë se cilat janë të drejtat dhe mundësitë e tyre për mbrojtje ligjore.

Mbrojtja e të drejtave të palëve:

Në rastin e lëshimit të urdhrave nga një gjykatë, ka mundësi që palët të kenë mundësinë për të paraqitur prova dhe të kërkojnë mbrojtje përmes një procesi ligjor. Nëse kjo kompetencë i kalon noterëve, mund të ndodhë që

njëra palë të mbetet e pasigurt për mbrojtjen e të drejtave të saj, pasi lëshimi i urdhrit mund të jetë më i shpejtë dhe pa mundësinë për një analizë të thelluar të faktit.

Nëse kompetenca për lëshimin e urdhrave të ekzekutimit i hiqet gjykatës, kjo mund të sjellë një ulje të cilësisë së procesit të drejtësisë, dhe mund të minojë besimin e qytetarëve në sistemin gjyqësor. Gjykatat kanë për detyrë të sigurojnë që proceset ligjore të jenë të drejta dhe të mbrojnë të drejtat e të gjitha palëve, ndërkohë që noterët dhe subjektet juridike mund të kenë mangësi në këtë aspekt, për shkak të natyrës së punës së tyre dhe mundësisë për interes të drejtpërdrejtë.

Në përfundim, kalimi i kësaj kompetence nga gjykata te noterët dhe subjektet juridike mund të ketë pasoja të mëdha në garantimin e drejtësisë, duke rritur mundësinë për abuzime dhe duke vënë në diskutim besimin në sistemin ligjor të vendit. Përfundimisht, ndërhyrjet që synohet të bëhen në Kodin e Procedurës Civile janë të një rëndësie të madhe, por duhet të realizohen me kujdes dhe duke marrë parasysh të gjitha efektet anësore. Analiza dhe diskutimi i plotë i mundësive dhe pasojave të këtyre ndryshimeve është thelbësor për të siguruar që ato të kontribuojnë në përmirësimin drejtësisë në Shqipëri. Ndaj ky projektligj, duhet të përshkonte një rrugë më të gjatë e të gjerë, gjithëpërfshisë, të të gjithë grupeve të interesit të përfshira, për pasqyruar të gjitha pro dhe kundër, që më pas të konkludohet në ndryshime ligjore, që në focus primar të kenë dhënien e drejtësisë, dhe më pas përmbushjen e parimeve të tjera!

Bibliografia

- A.Brati “Procedura Civile” Botimet Dudaj, 2008;
- A.Simoni, S.Sadushi, S.Çomo “Veshtrim krahasues mbi Procedurën Civile”, 2006;
- A.Vorpsi, “Procesi i rregullt ligjor në praktikën e Gjykatës Kushtetuese të Shqipërisë”, Tiranë 2011
- Y.Pjetërnikaj, I.Haxhiu, T.Punmira, “Jurisprudenca e Gjykatës së Lartë dhe Gjykatës Kushtetuese mbi kodin e procedurës civile”, Tiranë 2011;
- Ligji Nr. 8116, datë 29.3.1996 Kodi i Procedurës Civile i Republikës së Shqipërisë i ndryshuar;
- Ligjit nr. 44/2021, datë 23.3.2021 “Për disa shtesa dhe ndryshime në ligjin Nr.8116 datë 29.03.1996, Kodi i Procedurës Civile i RSH”
- Projektligj Nr. __/2024 “Për disa shtesa dhe ndryshime në ligjin Nr.8116 datë 29.03.1996, Kodi i Procedurës Civile i RSH”, i ndryshuar.

Dallimet dhe pikat e përbashkëta të lidërshipt të ri dhe të vjetër në Shqipëri

Dr. c Ilir Hebovija
Universiteti Mesdhetar i Shqiperise
ilir@umsh.edu.al

Abstrakt

Ky punim shqyrton evolucionin e lidërshipt në Shqipëri, duke krahasuar liderët e hershëm demokratë me homologët e tyre modernë. Ai eksploron dallimet kryesore në fokusin e qeverisjes, stilet e lidërshipt, komunikimin publik dhe prioritetet e reformës duke identifikuar sfidat dhe qëllimet e përbashkëta. Liderët e hershëm, si Sali Berisha, u përqendruan në stabilizimin, privatizimin dhe ndërtimin e institucioneve demokratike, ndërsa liderët bashkëkohorë si Edi Rama kanë prioritet modernizimin, integrimin në BE dhe transformimin dixhital. Ky ndryshim në prioritetet e lidërshipt ka ndikuar ndjeshëm në peizazhin politik dhe ekonomik të Shqipërisë, duke formësuar zhvillimin institucional të vendit dhe marrëdhëniet ndërkombëtare. Pavarësisht dallimeve, udhëheqësit e hershëm dhe ata të fundit janë përballur me çështje të tilla si korrupsioni, polarizimi politik dhe sfidat ekonomike. Punimi thekson gjithashtu përdorimin në rritje të mjeteve dixhitale në qeverisje dhe angazhim publik. Duke analizuar këto tendenca, ky studim ofron një kuptim gjithëpërfshirës të evolucionit politik të Shqipërisë, trajektores së saj të ardhshme drejt konsolidimit demokratik dhe integrimin evropian, si dhe sfidave që mund të lindin në këtë proces, si joefikasiteti gjyqësor dhe pabarazitë ekonomike.

Fjalët kyçe: Lidërshipt në Shqipëri, Tranzicioni Demokratik, Integrimi në BE, Qeverisja Dixhitale, Sfidat Politike, Transformimi Ekonomik, Komunikimi Publik, Reformat Kundër Korrupsionit

Abstract

This paper examines the evolution of leadership in Albania, comparing early democratic leaders with their modern counterparts. It explores key differences in governance focus, leadership styles, public communication, and reform priorities, identifying common challenges and goals. Early leaders, such as Sali Berisha, focused on stabilization, privatization, and building democratic institutions, while contemporary leaders, such as Edi Rama, prioritize modernization, EU integration, and digital transformation. This shift in leadership priorities has significantly impacted Albania's political

and economic landscape, shaping the country's institutional development and international relations. Despite their differences, both early and recent leaders have faced issues such as corruption, political polarization, and economic challenges. The paper also highlights the increasing use of digital tools in governance and public engagement. By analyzing these trends, this study provides a comprehensive understanding of Albania's political evolution, its future trajectory towards democratic consolidation and European integration, as well as the challenges that may arise in this process, such as judicial inefficiency and economic inequalities.

Keywords: Leadership in Albania, Democratic Transition, EU Integration, Digital Governance, Political Challenges, Economic Transformation, Public Communication, Anti-Corruption Reforms

Hyrje

Lidershipi në Shqipëri gjatë epokës demokratike ka shfaqur si evolucion ashtu edhe vazhdimësi ndërsa vendi ka lundruar në tranzicionin e tij nga një shtet postkomunist në një demokraci moderne. Ndërsa të gjithë liderët kanë vepruar brenda të njëjtit kornizë gjithëpërfshirëse të demokracisë, qasjet, prioritetet dhe metodat e tyre kanë ndryshuar ndjeshëm. Ky punim eksploron ndryshimet kryesore dhe të përbashkëta midis lidershipit të hershëm dhe atij më të fundit demokratik në Shqipëri, duke u fokusuar në stilet e tyre të lidershipit, sfidat dhe qëllimet e përbashkëta. Nëpërmjet një analize të detajuar të qeverisjes historike dhe moderne, ky punim synon të ofrojë një kuptim gjithëpërfshirës se si ka evoluar lidershipi dhe çfarë mësimesh mund të nxirren për trajektoren e ardhshme politike të Shqipërisë.

Konteksti historik

Pas rënies së komunizmit në fillim të viteve 1990, Shqipëria kaloi në një sistem demokratik shumëpartiak. Vitet e para të këtij tranzicioni u shënuan nga paqëndrueshmëria politike, sfidat ekonomike dhe përpjekjet për të krijuar institucione të reja. Udhëheqës të tillë si Sali Berisha, i cili shërbeu si President (1992-1997) dhe Kryeministër (2005-2013), luajtën një rol qendror gjatë kësaj periudhe formuese. Këta liderë të hershëm demokratë shpesh u përballën me sfidat e dyfishta të çmontimit të mbetjeve të sistemit komunist, ndërkohë që hodhën bazat për një ekonomi tregu dhe qeverisje demokratike.

Tranzicioni nuk ishte aspak i qetë. Vendi përjetoi trazira të konsiderueshme, veçanërisht gjatë krizës financiare të vitit 1997, e cila çoi në trazira të gjera për shkak të kolapsit të skemave piramidale në të cilat kishin investuar shumë shqiptarë. Kjo periudhë nënvizoi brishtësinë e demokracisë së hershme të

Shqipërisë dhe përgjegjësinë e pamasë të vendosur mbi udhëheqësit e saj për të stabilizuar kombin dhe për të rifituar besimin e publikut. Pavarësisht pengesave, institucionet demokratike të Shqipërisë u forcuan gradualisht, duke krijuar terrenin për më shumë sfida dhe mundësi lidërsipi bashkëkohor.

Në vitet e fundit, lidërsipi në Shqipëri është zhvendosur drejt një fokusi në modernizimin, integrimin në Bashkimin Evropian (BE) dhe adresimin e çështjeve sistematike si korrupsioni dhe transparenca. Liderë si Edi Rama, kryeministër që nga viti 2013, kanë theksuar zhvillimin urban, qeverisjen dixhitale dhe transformimin kulturor, duke reflektuar nevojat dhe aspiratat në ndryshim të shoqërisë shqiptare. Ky ndryshim është nxitur nga angazhimi në rritje i Shqipërisë me organizatat ndërkombëtare dhe aspirata e saj për t'u anëtarësuar në Bashkimin Evropian, gjë që kërkon reforma thelbësore të qeverisjes.

Lidërsipi Modern në Shqipëri

Lidërsipi modern në Shqipëri gjatë epokës demokratike është formësuar nga presionet e jashtme dhe të brendshme. Udhëheqësit e hershëm demokratë shpesh theksuan stabilizimin dhe rimëkëmbjen ekonomike, ndërsa liderët më të fundit janë fokusuar në modernizimin dhe integrimin ndërkombëtar. Figurat politike në Shqipëri sot përdorin gjithnjë e më shumë teknologjinë dhe strategjitë e komunikimit për t'u angazhuar me publikun dhe për të promovuar axhendat e tyre.

Një tipar përcaktues i lidërsipit modern është prioritizimi i integritit në BE. Kjo ka nxitur reformat në qeverisje, sundimin e ligjit dhe përpjekjet kundër korrupsionit, megjithëse progresi ka qenë i pabarabartë. Për më tepër, udhëheqësit sot kanë më shumë gjasa të adoptojnë praktika pjesëmarrëse dhe transparente, duke reflektuar pritshmëritë në rritje të një elektorati të informuar. Megjithatë, sfida të tilla si polarizimi politik, pabarazia ekonomike dhe akuzat e vazhdueshme për korrupsion vazhdojnë të formësojnë peizazhin politik të Shqipërisë.

Raste studimore në përdorimin e mjeteve moderne në lidërsip

- **Edi Rama dhe Qeverisja Dixhitale:** Kryeministri Edi Rama ka qenë në krye të transformimit dixhital në qeverisje. Administrata e tij nisi platformën “e-Albania”, e cila ofron shërbime publike online, duke reduktuar joefikasitetin burokratik dhe korrupsionin. Kjo nismë ka përmirësuar aksesin për qytetarët dhe ka rritur besimin në operacionet e qeverisë.
- **Mediat sociale në fushatat politike:** Zgjedhjet parlamentare shqiptare të vitit 2021 panë një përdorim të paprecedentë të mjeteve dixhitale për mobilizimin politik. Partitë politike dhe kandidatët kanë përdorur Facebook,

Instagram dhe Twitter për t'u angazhuar me votuesit, për të paraqitur propozime politikash dhe për të luftuar dezinformimin, duke shënuar një ndryshim në strategjitë e fushatës drejt qasjeve të para dixhitale.

- Menaxhimi i Pandemisë së COVID-19: Gjatë krizës së COVID-19, qeveria shqiptare u mbështet shumë në komunikimin dixhital. Ministria e shëndetësisë dhe zyrtarët qeveritarë siguruan përditësime në kohë reale nëpërmjet mediave sociale, ndërsa mjetet dixhitale u përdorën për të koordinuar shpërndarjen e vaksinave dhe për të gjurmuar shkallët e infeksionit. Përdorimi i teknologjisë në menaxhimin e krizave ka ndihmuar në vendimmarrjen efektive dhe ndërgjegjësimin e publikut.

- Reagimi ndaj tërmetit 2019: Pas tërmetit shkatërrues në Shqipëri, agjencitë qeveritare përdorën platforma dixhitale për të koordinuar përpjekjet e ndihmës ndaj fatkeqësive. Portalet online u mundësonin qytetarëve të prekur të raportonin dëmet dhe të aplikonin për ndihmë, ndërsa mediat sociale u përdorën për të informuar publikun mbi përparimin e rimëkëmbjes dhe për të mobilizuar mbështetjen ndërkombëtare.

Miratimi i këtyre mjeteve moderne shënon një ndryshim të rëndësishëm nga metodat tradicionale të qeverisjes, duke lejuar rritjen e efikasitetit, shtrirjen më të gjerë dhe angazhimin e përmirësuar të qytetarëve. Megjithatë, sfida të tilla si dezinformata, rreziqet e sigurisë kibernetike dhe shqetësimet mbi privatësinë dixhitale mbeten fusha që kërkojnë vëmendje të vazhdueshme dhe menaxhim strategjik.

Udhëheqësit modernë shqiptarë i janë drejtuar gjithnjë e më shumë platformave dixhitale dhe mjeteve teknologjike për të shprehur dhe përforcuar lidhshkrimin e tyre. Transformimi dixhital ka luajtur një rol kyç në qeverisjen, fushatën politike, menaxhimin e krizave dhe angazhimin publik. Këto mjete kanë riformuar mënyrën se si liderët ndërveprojnë me qytetarët, rrisin transparencën dhe nxisin zbatimin e politikave. Disa nga mënyrat kryesore në të cilat teknologjia moderne përdoret në lidhshkrimin shqiptar përfshijnë:

- Angazhohuni drejtpërdrejt me qytetarët: Udhëheqësit përdorin mediat sociale për të anashkaluar kanalet tradicionale të medias dhe për të folur drejtpërdrejt me publikun. Edi Rama, për shembull, përdor shpesh Facebook-un për të shpallur politika, për të ndarë përditësime dhe për t'u përgjigjur shqetësimeve të publikut. Kjo qasje mundëson komunikim të drejtpërdrejtë, duke reduktuar mbështetjen të ndërmjetësit dhe mediat e kontrolluara nga shteti.

- Promovimi i transparencës dhe llogaridhënies: Platformat dixhitale përdoren për të shfaqur progresin në projektet e infrastrukturës, reformat dhe iniciativat e tjera, duke krijuar një perceptim të llogaridhënies. Platformat si portali "e-Albania" u mundësojnë qytetarëve të aksesojnë shërbimet e qeverisë

online, duke ulur burokracinë dhe duke kufizuar mundësitë për korrupsion.

- Mobilizimi i mbështetjes dhe fushatës politike: Gjatë zgjedhjeve ose fushatave të mëdha, liderët përdorin teknologjinë për të mbledhur mbështetësit, për të përhapur mesazhet e tyre dhe për të luftuar dezinformimin. Mediat sociale, transmetimi i videos dhe reklamat dixhitale të synuara janë bërë mjete thelbësore në komunikimin politik modern.

- Nxitja e pjesëmarrjes publike dhe e-qeverisjes: Mjete të tilla si sondazhet online, seancat e drejtpërdrejta të pyetjeve dhe përgjigjeve dhe mekanizmat e reagimit lejojnë udhëheqësit të përfshijnë qytetarët në proceset vendimmarrëse, duke rritur angazhimin demokratik. Platformat e-Qeverisjes u mundësojnë qytetarëve të marrin pjesë në diskutimet e politikave dhe të kenë akses në informacion në kohë reale mbi iniciativat qeveritare.

- Menaxhimi i krizave dhe reagimi ndaj urgjencës: Roli i komunikimit dixhital u bë veçanërisht i dukshëm gjatë krizave të tilla si tërmeti i vitit 2019 dhe pandemia COVID-19. Udhëheqësit përdorën platforma dixhitale për të shpërndarë informacion, për të koordinuar përpjekjet e ndihmës dhe për të garantuar sigurinë publike. Komunikimi i shpejtë përmes mediave sociale dhe portaleve qeveritare luajti një rol vendimtar në menaxhimin e këtyre emergjencave.

- Inteligjenca Artificiale dhe Analiza e të Dhënave në Qeverisje: Kohët e fundit, liderët shqiptarë kanë filluar të eksplorojnë zgjidhje të drejtuara nga AI dhe analitikë të të dhënave për të përmirësuar vendimmarrjen. Analizat parashikuese ndihmojnë në formulimin e politikave, ndërsa chatbot-et e fuqizuara nga AI përmirësojnë shërbimet e qytetarëve, duke përmirësuar efikasitetin në institucionet qeveritare.

Miratimi i këtyre mjeteve moderne shënon një ndryshim të rëndësishëm nga metodat tradicionale të qeverisjes, duke lejuar rritjen e efikasitetit, shtrirjen më të gjerë dhe angazhimin e përmirësuar të qytetarëve. Megjithatë, sfida të tilla si dezinformata, rreziqet e sigurisë kibernetike dhe shqetësimet mbi privatësinë dixhitale mbeten fusha që kërkojnë vëmendje të vazhdueshme dhe menaxhim strategjik, udhëheqësit modernë shqiptarë janë kthyer gjithnjë e më shumë në platformat dixhitale dhe mjetet teknologjike për të shprehur dhe përforcuar lidhshypin e tyre.

Udhëheqësit modernë shqiptarë i janë drejtuar gjithnjë e më shumë platformave dixhitale dhe mjeteve teknologjike për të shprehur dhe përforcuar lidhshypin e tyre. Platformat e mediave sociale si Facebook, Instagram dhe Twitter janë bërë qendrore në strategjitë e tyre të komunikimit, duke u mundësuar udhëheqësve të:

- Angazhohuni drejtpërdrejt me qytetarët: Udhëheqësit përdorin mediat sociale për të anashkaluar kanalet tradicionale të medias dhe për të folur

drejtpërdrejt me publikun. Edi Rama, për shembull, përdor shpesh Facebook-un për të shpallur politika, për të ndarë përditësime dhe për t'iu përgjigjur shqetësimeve të publikut.

- Promovimi i transparencës: Platformat dixhitale përdoren për të shfaqur progresin në projektet e infrastrukturës, reformat dhe iniciativat e tjera, duke krijuar një perceptim të llogaridhënies.

- Mobilizoni mbështetjen: Gjatë zgjedhjeve ose fushatave të mëdha, udhëheqësit përdorin teknologjinë për të mbledhur mbështetësit, për të përhapur mesazhet e tyre dhe për të luftuar dezinformimin.

- Nxitja e pjesëmarrjes publike: Mjete të tilla si sondazhet online ose mekanizmat e reagimit lejojnë liderët të përfshijnë qytetarët në proceset vendimmarrëse, duke rritur angazhimin demokratik.

Sfidat dhe Qëllimet e Përbashkëta të Liderëve të Hershëm dhe të Fundit

Pavarësisht kontekstit historik dhe ndryshimeve në sistemet politike, liderët e hershëm dhe ata modernë në Shqipëri kanë hasur në sfida të ngjashme dhe kanë ndjekur qëllime të përbashkëta. Faktorë si polarizimi politik, paqëndrueshmëria ekonomike dhe korrupsioni kanë mbetur sfida të vazhdueshme, ndërsa integrimi evropian ka qenë një objektivi i përhershëm, megjithëse i realizuar në ritme të ndryshme për shkak të faktorëve të brendshëm dhe të jashtëm.

1. Polarizimi Politik dhe Fragmentimi i Qeverisjes

Një nga sfidat më të mëdha që ka karakterizuar si periudhat e hershme, ashtu edhe ato moderne, është polarizimi politik.

Në të kaluarën, Shqipëria ka përjetuar ndasi të thella politike që kanë penguar bashkëpunimin kombëtar. Pas shpalljes së pavarësisë në vitin 1912, vendi u përball me ndasi mes grupeve politike dhe fiseve lokale, çka e bëri të vështirë ndërtimin e një shteti të qëndrueshëm. Po ashtu, regjimet e ndryshme që pasuan, nga mbretëria e Zogut te regjimi komunist, u karakterizuan nga konfliktet e brendshme politike dhe mungesa e një demokracie funksionale.

Në kohët moderne, polarizimi politik vazhdon të jetë një pengesë kryesore për stabilitetin qeverisës. Lufta e ashpër mes partive kryesore ka krijuar një klimë mosbesimi dhe ka ndikuar në zbatimin e reformave. Shumë herë, institucionet shtetërore janë përdorur si mjete për interesa partiake, duke penguar zhvillimin e një demokracie të shëndetshme.

2. Paqëndrueshmëria Ekonomike dhe Sfida e Zhvillimit

Pavarësisht përpjekjeve të ndryshme për modernizim ekonomik, Shqipëria ka vuajtur nga periudha të gjata të paqëndrueshmërisë financiare

dhe mungesës së zhvillimit të qëndrueshëm.

Në të kaluarën, vendi ka kaluar nga një ekonomi kryesisht agrare në përpjekjet për industrializim nën regjimin komunist. Megjithatë, izolimi ndërkombëtar dhe planifikimi i centralizuar çuan në një ekonomi të dobët, e cila u rrëzua pas viteve '90.

Në kohët moderne, Shqipëria përballlet ende me sfida të mëdha ekonomike, përfshirë varësinë nga remitancat, papunësinë, informalitetin dhe investimet e pamjaftueshme në sektorët kyç. Edhe pse janë bërë përparime në zhvillimin e infrastrukturës dhe të turizmit, vendi ende nuk ka arritur një nivel të qëndrueshëm të mirëqenies ekonomike për të gjithë qytetarët.

3. Korrupsioni si Pengesë për Zhvillimin

Korrupsioni ka qenë një problem i vazhdueshëm në administratën shqiptare, si në periudhat e hershme ashtu edhe në ato moderne.

Në të kaluarën, administrata shtetërore shpesh ishte e ndikuar nga nepotizmi dhe korrupsioni, duke e bërë qeverisjen joefektive. Qeveritë e ndryshme shpesh përballëshin me akuza për keqpërdorim të fondeve publike dhe mungesë transparence.

Në ditët e sotme, pavarësisht reformave të ndërmarra, korrupsioni mbetet një nga sfidat kryesore. Shqetësime të mëdha ngrihen në lidhje me drejtësinë, prokurimet publike dhe ndikimin e interesave private në politikë. Megjithëse janë ndërmarrë përpjekje për të forcuar institucionet e drejtësisë, niveli i korrupsionit vazhdon të jetë një pengesë për zhvillimin dhe për afrimin me Bashkimin Evropian.

4. Integrimi Evropian – Një Objektiv i Përbashkët me Ritme të Ndryshme

Një nga synimet e përbashkëta të qeverive shqiptare ka qenë afrimi me Evropën dhe përfshirja në organizata ndërkombëtare.

Në të kaluarën, edhe pse Shqipëria ishte një vend i izoluar në pjesën më të madhe të shekullit XX, përpjekjet për njohje dhe bashkëpunim ndërkombëtar ishin prezente. Në periudhën e pas-pavarësisë, qeveritë shqiptare kërkonin mbështetje nga fuqitë e mëdha për të siguruar sovranitetin dhe zhvillimin e vendit.

Në kohët moderne, integrimi në Bashkimin Evropian ka qenë një prioritet kryesor për qeveritë shqiptare, por progresi ka qenë i pabarabartë. Pavarësisht disa reformave në drejtësi dhe administratë publike, shqetësimet mbi sundimin e ligjit, korrupsionin dhe lirinë e medias kanë ngadalësuar përparimin e Shqipërisë drejt anëtarësimit në BE. Faktori gjeopolitik gjithashtu ka luajtur një rol, me ndikimet e krizave ndërkombëtare dhe qëndrimet e vendeve anëtare të BE-së që kanë ndikuar në këtë proces.

Konkluzione

Evolucioni i lidershipit demokratik në Shqipëri pasqyron rrugëtimin e vazhdueshëm të vendit drejt modernizimit, integritit dhe qëndrueshmërisë. Që nga vitet e para të tranzicionit postkomunist në qeverisjen e sotme të lidhur në mënyrë dixhitale, stilet e lidershipit janë përshtatur për të përmbushur sfidat dhe aspiratat në ndryshim të shoqërisë shqiptare. Liderë si Sali Berisha, i cili u fokusua në stabilizimin dhe ndërtimin e institucioneve, hodhën bazat për qeverisjen demokratike. Ndërkohë, figura bashkëkohore si Edi Rama kanë përqafuar modernizimin, duke i dhënë përparësi zhvillimit urban, shtrirjes në BE dhe transformimit dixhital.

Pavarësisht këtyre dallimeve, fijet e përbashkëta përshkojnë historinë e lidershipit demokratik të Shqipërisë. Sfida të tilla si korrupsioni, polarizimi politik, reforma ekonomike dhe diplomacia rajonale kanë mbetur qendrore, duke kërkuar elasticitet dhe përshtatje nga udhëheqësit gjatë dekadave. Si liderët e hershëm ashtu edhe ata të fundit ndajnë një angazhim për integritimin e Shqipërisë në Bashkimin Evropian, megjithëse progresi ka qenë i pabarabartë dhe i formësuar nga strategji dhe rrethana të ndryshme.

Mjetet moderne dhe platformat dixhitale janë shfaqur si tipare përcaktuese të lidershipit të kohëve të fundit, duke mundësuar një angazhim më të madh publik, transparencë dhe pjesëmarrje. Përdorimi i mediave sociale nga Edi Rama dhe platformës “e-Albania” ilustron se si teknologjia mund të përmirësojë qeverisjen, ndërsa përshtatja e Sali Berishës me komunikimin dixhital nxjerr në pah vazhdimësinë e ndikimit në një peizazh në ndryshim. Rastet studimore, të tilla si përgjigjet ndaj krizës së skemave piramidale të vitit 1997, tërmetit të vitit 2019 dhe pandemisë COVID-19, ilustrojnë më tej sesi liderët shqiptarë i kanë lundruar krizat me elasticitet. Këto momente nënvizojnë përshtatshmërinë dhe vendosmërinë e nevojshme për të udhëhequr kombin nëpër periudha pasigurie.

Për më tepër, lidershipi modern në Shqipëri është fokusuar në projektet e rinovimit urban, reformat gjyqësore për t’iu përshtatur standardeve të BE-së, modernizimin ekonomik nëpërmjet investimeve të huaja dhe përpjekjet e diplomacisë rajonale, si nisma e Ballkanit të Hapur. Shtytja për qeverisjen dixhitale, inteligjencën artificiale dhe politikëbërjen e drejtuar nga të dhënat demonstroi zhvendosjen drejt një strukture qeveritare më efikase dhe transparente.

Ndërsa Shqipëria vazhdon rrugëtimin e saj demokratik, mësimet e lidershipit të hershëm dhe atij modern do të jenë kritike. Reformat e vazhdueshme, transparenca dhe qeverisja me në qendër qytetarin do të mbeten thelbësore në ndërtimin e besimit dhe nxitjen e progresit të qëndrueshëm. Duke shfrytëzuar pikat e forta të trashëgimisë së saj të lidershipit, ndërkohë

që adreson sfidat e vazhdueshme, Shqipëria mund të vazhdojë rrugën e saj drejt një të ardhmeje më gjithëpërfshirëse, moderne dhe më të integruar. Që nga vitet e para të tranzicionit post-komunist në qeverisjen e sotme të lidhur dixhitalisht, stilet e lidërshiptit janë përshtatur për të përmbushur sfidat dhe aspiratat në ndryshim të shoqërisë shqiptare. Liderë si Sali Berisha, të cilët u fokusuan në stabilizimin dhe ndërtimin e institucioneve, hodhën bazat për qeverisjen demokratike. Ndërkohë, figura bashkëkohore si Edi Rama kanë përqafuar modernizimin, duke i dhënë përparësi zhvillimit urban, shtrirjes në BE dhe transformimit dixhital.

Pavarësisht këtyre dallimeve, fjetet e përbashkëta përshkojnë historinë e lidërshiptit demokratik të Shqipërisë. Sfidat si korrupsioni, polarizimi politik dhe reforma ekonomike kanë mbetur qendrore, duke kërkuar elasticitet dhe përshtatje nga udhëheqësit gjatë dekadave.

Referenca:

Abrahams, F. (1996). *Human Rights in Post-Communist Albania*. Human Rights Watch.

Biberaj, E. (1999). *Albania in Transition: The Rocky Road to Democracy*. Westview Press.

Krasniqi, A. (2020). *Political Transformation in Albania: From Communism to Democracy*. Albanian Journal of Politics.

Noutcheva, G. (2012). *European Foreign Policy and the Challenges of Balkan Accession*. Routledge.

Rama, E. (2019). *Modernizing Albania: A Vision for the Future*. Tirana Press.

Smith, J. (2021). *Digital Governance and Leadership in Southeast Europe*. Cambridge University Press.

Brown, L. (2022). *Political Challenges in Albania's EU Integration*. Oxford Political Review.

Taylor, R. (2023). *The Role of Social Media in Political Engagement in the Balkans*. Palgrave Macmillan.

Rregullimi i kohëzgjatjes së orarit të punës në Itali. Qasje normative dhe jurisprudenciale.

Julian Çollaku PhD
Universiteti Mesdhetar i Shqipërisë
julian.collaku@umsh.edu.al

Abstrakt

Rregullimi normativ i kohëzgjatjes së orarit të punës, si një ndër elementët kryesor të kontratës individuale të punës, ka tërhequr vëmendjen e aktorëve të së drejtës, dhe jo vetëm, prej fundit të shekullit XVIII, duke arritur në fillimin e shekullit të XX të gjejë një rregullim në nivel ndërkombëtar nëpërmjet aktivitetit të Organizatës ndërkombëtare të punës, që sapo kishte filluar aktivitetin e saj.

Zhvillime të mëtejshme ligjvënëse kemi gjithashtu në rang të Bashkimit Europian me direktivat nn. 93/104; 2003/88, tek të cilat kohëzgjatja e orarit të punës gjen një rregullim normativ rinovues dhe të strukturuar, në kërkim të një ekuilibri të ri mes fleksibilitetit të formave të reja të punës dhe nevojës së garantimit të tutelave mbrojtëse ndaj shëndetit dhe jetës private, personale dhe familjare të punëmarrësit, që do të integrohej më tej gradualisht brenda vendeve anëtare.

Punimi synon të analizojë zhvillimet legjislativë mbi kohëzgjatjen e orarit të punës në Itali, nga dekreti mbretëror i vitit 1923 tek dekreti legjislativ n. 66/2003, duke u ndalur në menyrë specifike mbi nivelin e implementimit të normativës europiane dhe respektimin e qëllimeve të saj, problematikat e legjitimitetit kushtetues të normativës së re, trajtimin e instituteve specifike që përbëjnë këtë normativë, si edhe kompetencat dhe rolin e autonomisë kontraktuale kolektive dhe individuale në arritjen e rezultateve të parashtruara nga normativa në fuqi.

Fjalët kyçe: punë; kohëzgjatje; orari; shëndeti; jeta private; punëmarrësi; koha shtesë; pushimet; puna e natës; Itali.

Abstract

The legislative regulation of the duration of working time, as one of the main elements of the individual employment contract, has attracted the attention of legal actors, and not only, since the end of the XVIII century, reaching at the beginning of the XX century an international regulation through the activity of the International Labor Organization (ILO), which had just begun its activity.

Further legislative developments has been made at the European Union level with directives nn. 93/104; 2003/88, in which the duration of working time regulation finds a renewal and structured adjustment, in search of a new balance between flexibility of new forms of work and need to guarantee protective tutelages to health and private life of employees.

The paper aims to analyze the legislative developments on the duration of working time in Italy, from the royal decree of 1923 to the legislative decree n. 66/2003, focusing specifically on the level of implementation of the European law and respecting its objectives, the problems of constitutional legitimacy of the decree n. 66/2003, the discussion of specific institutes contained in regulations, as well as the competencies and role of collective bargaining and individual autonomy in achieving the results set out in the applicable norms.

Keywords: working time; employee private life; safety and health; overtime; rest periods; annual leave; night time; Italy.

1. Dekreti legjislativ n. 66/2003, respektimi i disiplinës normative europiane dhe impakti në legjislationin kombëtar.

Aktualisht kohëzgjatja e orarit të punës në marrëdhënien juridike individuale të punës në Itali është e rregulluar nëpërmjet dekretit legjislativ n. 66/2003¹, i cili përshtat legjislationin e brendshëm në këtë aspekt me kërkesat dhe parashikimet minimale të përmbajtura në direktivat e Bashkimit European n. 93/104 dhe n. 2000/34².

Në periudhën që paraprin ndërhyrjen normative të vitit 2003, aspektet kryesorë të kohëzgjatjes së orarit të punës ishin të përmbledhura në dekretin normativ mbretëror n. 692 të 15 marsit 1923, i cili përcaktonte orarin maksimal normal të punës në 8 orë ditore dhe 48 orë javore, duke përcaktuar fushat e zbatimit dhe efektshmërisë së normativës në fjalë si edhe kushtet e përdorueshmërisë së orëve të punës shtesë dhe limitin maksimal të tyre që mund t'i kërkoheshin një punëmarrësi specifik. Për vendosjen në zbatim në mënyrë të plotë të dekretit të vitit 1923 do të dilnin më pas një sërë normash rregulluese të orëve maksimale të kohës së punës që do ti referoheshin punëmarrësve të punësuar në sektorët e industrisë dhe tregtisë (dekret-ligj mbretëror n. 1955 i datës 10 shtator 1923).

Panorama normative e kohëzgjatjes së orarit të punës nuk do të pësonte ndryshime me hyrjen në fuqi të Kodit civil italian (16 mars 1942) i cili, edhe pse i dedikon këtij aspekti nenet 2107, 2108 dhe 2109, i'a delegon rregullimin

1 Dekreti në fjalë ka patur në vijim disa ndryshime nëpërmjet dekretit legjislativ n. 213/2004, të cilat do të trajtohen përgjatë këtij punimi si pjesë integruese e dekretit fillestar.

2 Direktivat janë zëvendësuar në vijim nga direktiva kodifikuese n. 2003/88 e cila ka riorganizuar aspektet strukturore të normativës komunitare.

specifik të kohëzgjatjes ditore dhe javore të orarit të punës ligjeve speciale mbi këtë çështje; parashikon në mënyrë të përgjithshme të drejtën për shtesat mbi pagë në lidhje me orët shtesë dhe punën e zhvilluar gjatë orëve të natës; si edhe kryen një parashikim të zgjeruar dhe të përgjithshëm mbi të drejtën e punëmarrësit për pushimet ditore, javore dhe vjetore.

Në vijmësinë kronologjike edhe Kushtetuta e vitit 1948, nëpërmjet nenit 36, konfirmonte delegimin të normat ligjore të rregullimit dhe përcaktimit të limiteve mbi kohëzgjatjen maksimale të orarit të punës dhe parashikonte gjithashtu të drejtën e patjetërsueshme të punëmarrësit për pushime javore dhe vjetore të paguara.

Duke u rikthyer, pas këtij *excursus*-i të shkurtër normativ, te dekreti legjislativi i vitit 2003 i cili zbaton kërkesat institucionale europiane mbi rregullimin e kohëzgjatjes së orarit të punës, duhet thënë se ky i fundit është rezultati i një rrugëtimi të filluar qysh gjatë vitit 1997, nëpërmjet nënshkrimit të akordit ndërkonfederativ sindikal, i cili do të riaktivizohej për realizimin e detyrave europiane përgjatë vitit 2001. Ndërkohë që edhe legjislatori italian kishte dhënë prova përshtatjeje të normativës rregulluese kundrejt direktivave europiane me miratimin e ligjit n. 196 të 24 qershorit 1997, i cili nëpërmjet nenit 13 sillte disa ndryshime të rëndësishme në disiplinën e orarit të punës³. Ndër këto mund të përmendet kufizimi i kohëzgjatjes normale javore të punës në 40 orë si edhe mundësia e deleguar ndaj autonomisë kolektive për të përcaktuar një kohëzgjatje më të ulët të orarit javor dhe përlllogaritja e këtij të fundit në mënyrë mesatare për periudha referuese që mund të shkonin nga më shumë se një javë deri në 12 muaj. Reforma të tjera ndërkohë kishin prekur gjithashtu rregullimin e disiplinës së orëve shtesë në sektorin e industrisë dhe disiplinën e punës së kryer gjatë orëve të natës⁴.

Sa më lart, ju referohemi disa ndryshimeve legjislative të cilat kishin ndryshuar në mënyrë domethënëse kornizën normative paraekzistuese, duke kërkuar të arrinin një përshtatje të asetit normativ kombëtar italian me parametrat e parashtrura nga direktivat komunitare.

Sidoqoftë, procesi i jetësimit të kërkesave të lartpërmendura karakterizohej nga një *“fragmentizim i theksuar dhe ndërhyrjet normative nuk ishin domosdoshmërisht të ndërlihdhura mes tyre në mënyrë racionale”*⁵. Kjo sepse, nga njëra anë, legjislatori kombëtar italian nuk iu ishte përshtatur disa kërkesave konkrete të direktivave europiane që lidheshin me pushimet gjatë aktivitetit ditor të punës dhe, nga ana tjetër, sepse ndërhyrjet e njëpasnjëshme kishin

3 FERRANTE V., *Nuova disciplina dell'orario di lavoro, "Il 'pacchetto Treu'"*, NAPOLI M., *Nuove leggi civ. comm.*, 1998, ff. 1305-1325.

4 FERRANTE V., *La nuova legge tema di lavoro straordinario, Nuove leggi civ. comm.*, 1999, ff. 799-820. FERRANTE V., *La disciplina del lavoro notturno, Nuove leggi civ. comm.*, 2000, ff. 534-555.

5 TIRABOSCHI M., RUSSO A., *Prime osservazioni sull'attuazione della direttiva n. 93/104/Ce,*

sjellë një shfuqizim eksplisit të normativës së vitit 1923 duke sjellë probleme të theksuara të koordinimit mes normave dhe përcaktueshmërisë së drejtë të normës së zbatueshme në rastet konkrete dhe specifike⁶. Nga ana tjetër nuk mund të mendohej se akordi ndërkonfederativ i vitit 1997 do të bënte të mundur një pasqyrim të plotë të përmbajtjes së direktivës europiane, duke qenë se, sikurse ishte shprehur edhe Gjykata e drejtësisë e Bashkimit Europian, akordi në fjalë i referohej vetëm sektorit të industrisë⁷. Gjithashtu (dhe për më tepër), një pasqyrim normativ kombëtar me autorësinë e përfaqësive ndërkonfederative nuk mund të kthehej në rregullues i përgjithshëm i çështjeve mbi kohëzgjatjen e orarit të punës duke mbajtur parasysh zbatueshmërinë relative të akordeve sindikale në realitetin italian.

Tentativat e një akordi të përgjithshëm mes palëve sociale u rinovuan sërish në vitin 2002, me ftesë të qeverisë italiane, por mungesa e një dakortësie të re mes tyre dhe presioni i ushtruar nga autoritetet komunitare bindën përfundimisht ekzekutivin fqinj të ndërmerre iniciativën autonome në propozimin e një drafti paraprak, i cili do të shndërrohej në dekretin legjislativ ekzekutues të vullnetit europian.

Arrihej në këtë mënyrë në një dispozitë normative organike dhe të strukturuar që realizonte përfundimisht përshtatjen e legjislacionit të brendshëm në lidhje me kohëzgjatjen e orarit të punës, kundrejt parashikimeve të legjislatorit europian, edhe pse përmbajtja nuk kaloi pa kritika, të cilat i referoheshin kryesisht mos respektimit të *non-regression clause*, që ndalon përdorimin e përshtatjes së legjislacionit kombëtar kundrejt atij europian si shkak për të përkeqësuar nivelin garantues të së drejtës vendase. Përqëndrimi i tyre kryhej mbi mangësinë e kufirit ligjor të përdorimit të orëve shtesë ditore dhe javore, duke ulur nivelin e garancive kundrejt normativës paraekzistuese, dhe forcohej edhe më tepër nga mos parashikimi në normativën e re të kohëzgjatjes maksimale ditore të kohës së punës, të kufirit ligjor maksimal të javës së punës të konsideruar në vetvete, të përlllogaritjes mesatare të zgjatjes së punës të nates, etj⁸.

Probleme të tjera dhe më serioze lindnin nga një përplasje e mundshme legjitimiteti kushtetues i dekretit në fjalë, ku sipas një pjese të doktrinës parashikimi indirekt i kohëzgjatjes maksimale ditore të punës, duke përcaktuar një pushim prej jo më pak se 11 orësh të njëpasnjëshme çdo 24 orë, nuk respekton parimin kushtetues të përmbajtur në nenin 36, pika 2. Ky i

Guida lav., 2003, n. 17, f. 12.

6 *Ibidem*

7 Mbi arsyetimin e vendimit të GJDBE: RICCI G., *Orario di lavoro: la condanna della Corte di Giustizia Ue*, Guida lav., 2000, n. 17, ff. 17-19.

8 LECCESE V., *La disciplina dell'orario di lavoro nel d. lgs. n. 66/2003, come modificato dal d. lgs. n. 213/2004*, www.lex.unict.it, ff. 9-11. LECCESE V., *L'orario di lavoro. La normativa italiana di attuazione delle direttive comunitarie*, IPSOA, 2004, ff. 6-11.

fundit, sipas doktrinë, “ka për qëllim të shmangë në mënyrë të drejtpërdrejtë një zgjatje të orarit të punës dëmtues për shëndetin dhe jetën private dhe familjare të punëmarrësit, ndërsa parashikimi i dekretit synon një periudhë minimale dhe të përshtatshme pushimi në një hark kohor të lëvizshëm prej 24 orësh”⁹.

2. Qëllimi, përkufizimet dhe fusha e zbatimit e dekretit legjislativ n. 66/2003.

Në lidhje me qëllimet e dekretit legjislativ në fjalë, mund të thuhet se dispozitat që përmbahen në këtë akt bëjnë të mundur rregullimin në mënyrë të njëtrajtshme brenda territorit kombëtar të aspekteve të ndryshme të disiplinës së raportit të punës që lidhen me organizimin e kohëzgjatjes së orarit të punës, në respektimin e plotë të autonomisë kolektive. Bie në sy fakti se objektivi i normativës lidhet në mënyrë të drejtpërdrejtë me organizimin e orarit të punës dhe jo me mbrojtjen e shëndetit dhe sigurisë në marrëdhënien e punës të punëmarrësit, të cilat përbëjnë qëllimet kryesore të direktivave europiane që rregullojnë në mënyrë specifike kohëzgjatjen e orarit të punës. Zgjedhja e kryer nga ligjvënësi italian bën sens duke qenë se aspektet e sigurisë dhe shëndetit në punë mund të sillnin përplasje në fushën e ndarjes së kompetencave mes pushtetit qendror dhe atij rajonal, duke qenë se garantimi i shëndetit në përgjithësi ndahen pikërisht mes këtyre dy pushteteve, ndërsa duke i dhënë përparësi emërtimit mbi rregullimin e kohëzgjatjes së orarit të punës, për pasojë konsiderimin e kësaj çështjeje si kompetencë ekskluzive qendrore anashkalohen dhe paraprihen konflikte potenciale mes dy niveleve të pushtetit¹⁰.

Përsa i përket përkufizimeve të përmbajtura në nenin 1, pika 2, interes të veçantë përmban ai i orarit të punës, sipas së cilit mund të konsiderohet si i tillë “çdo periudhë kohore në të cilën punëmarrësi është në punë, në dispozicion të punëdhënësit dhe në ushtrimin e aktivitetit ose të funksioneve për të cilat është punësuar”, përkufizim nga i cili deduktohet qartë nevoja e ekzistencës së njëkohëshme të të trija aspekteve për të bërë të mundur realizimin e llogaritjes të njësisë kohore si pjesë e kohëzgjatjes së orarit të punës¹¹. Ky përkufizim bën të mundur gjithashtu tejkalimin përfundimtar të përkufizimit të mëparshëm të orarit të punës si ajo pjesë e kohës që i dedikohet “punës efektive”, pra me përjashtimin e atyre periudhave kohore në të cilat punëmarrësi edhe pse ndodhet në vendin e punës nuk ishte duke ushtruar aktivitetin e vet¹², që

9 LECCESE V., *L'orario di lavoro tra ordamento terno e disciplina comunitaria*, Nuove leggi civ. comm., 2004, II, f. 1329.

10 TIRABOSCHI M., RUSSO A., cit. f. 14. LAI M., *Nuova disciplina del tempo di lavoro e tutela della salute e della sicurezza: riflessioni sul d. lgs., n. 66/2003*, Riv. It. Dir. Lav., 2004, I, ff. 67-68.

11 FRANCI R., *L'orario di lavoro e le modalità della prestazione*, Lav. prev. oggi, 2003, f. 794. LAI M., cit. f. 68. Gjithashtu vendimi GJDBE 3/10/2000 (C-303/98), Guida lav., 2001, n. 2, f. 10.

12 Në këtë mënyrë puna efektive cilësohet nga zhvillimi i një aktiviteti të vazhdueshëm dhe ngulmues; TIRABOSCHI M., RUSSO A., cit. f. 16.

përmbahej në normativën e vitit 1923 dhe ishte rimarrë edhe nga akordi ndërkonfederativ i vitit 1997.

Në lidhje me fushën e zbatimit normativa e vitit 2003 kap një spektër më të gjerë në krahasim me atë të vitit 1923, duke qenë se tanimë parashikimet normative gjejnë zbatim gati në të gjithë sektorët e aktiviteteve publike dhe private, me përjashtimin e sektorëve të punësimit në det, të personelit të aviacionit civil, të mbrojtjes civile, si edhe të personelit që ushtron aktivitetin e punës pranë strukturave gjyqësore, të vuajtjes së dënimit, të rendit publik, etj. në fushën e zbatimit të dekretit hyjnë gjithashtu edhe marrëdhëniet e punës të lidhura me mësimin e profesionit të personat mbi 18 vjeç, duke eliminuar në mënyrë përfundimtare kufizimet mbi orarin maksimal dhe punën e natës për këta punëmarrës, vendim-marrje nga ana e legjislatorit që gjen justifikim në rritjen e vazhdueshme të moshës për të aksesuar këtë marrëdhënie pune specifike (aktualisht në Itali moshë maksimale e mësimit të profesionit është 29 vjeç)¹³.

3. Kohëzgjatja normale dhe maksimale e orarit të punës. Orët shtesë.

Rregullimi i kohëzgjatjes normale dhe maksimale të orarit të punës i përmbajtur në dekretin zbatues të direktivës europiane përmbledh në vetvete hapësirat e krijuara nga kjo fundit dhe nga parashikimet e ligjit n. 196/1997 drejt një administrimi fleksibël të kohëzgjatjes të orarit të punës¹⁴.

Në lidhje me dualizmin terminologjik orar normal dhe orar maksimal duhet saktësuar se kemi të bëjmë me orar normal në të gjitha ato raste në të cilat aktiviteti i punës, në lidhje me kohëzgjatjen e tij, kryhet brenda një kuadri të rregullt dhe të perseritur në kohë të cilit i përket një pagese normale, ndërsa me orar maksimal të punës nënkuptohet ai kufi kohëzgjatjeje përtej të cilit nuk është e mundur kryerja e aktivitetit të punës, kryesisht për arsye të mbrojtjes së shëndetit të punëmarrësit, i cili nuk duhet t'i nënshtrohet një stresi fizik dhe psikologjik përtej një limiti të caktuar. Në këtë mënyrë, të ndryshme janë edhe pasojat e tejkalimit të dy limiteve të sipercituar. Nga njëra anë tejkalimi i kufirit normal të kohëzgjatjes së orarit, por brenda atij maksimal, sjell një rritje të detyrimit ekonomik nga ana e punëdhënësit, ndërsa, nga ana tjetër, tejkalimi i kufirit maksimal sjell një detyrim dëmshpërblimi në favor të punëmarrësit për përdorim të tepruar të energjive të tij psiko-fizike¹⁵.

Sa i përket kohëzgjatjes së aktivitetit të punës, duke iu referuar nenit 3 të dekretit, evidentohet mungesa e përcaktimit në mënyrë të drejtpërdrejtë e orarit normal të ditës së punës, aspekt i cili dilte në pah si në rregullimin e përmbajtur në direktivën europiane, ashtu edhe në akordin ndërkonfederativ

13 FRANCI R., *cit.* ff. 784-785.

14 LAI M., *cit.* f. 72.

15 FRANCI R., *cit.* ff. 800-801.

të vitit 1997 dhe në nenin 13 të ligjit n. 96/1997, duke tejkaluar në këtë mënyrë përfundimisht parashikimet e normës së vitit 1923 e cila fliste për kohëzgjatje normale të ditës së punës në 8 orë. Sidoqoftë, nëpërmjet një deduksioni logjik, duke u nisur nga parashikimi i nenit 7 i cili flet për të drejten e pushimit ditor nga ana e punëmarrësit në 11 orë ditore të vazhdueshme çdo 24 orë, mund të arrihet në konkluzionin se kohëzgjatja maksimale ditore e lejuar nga dekreti në fjalë është 13 orë ditore¹⁶.

Në vijim neni 3 përcakton kohëzgjatjen normale javore të orarit të punës në 40 orë, duke parashikuar për akordet kolektive mundësinë e rregullimit të një kohëzgjatjeje më të ulët ose të përlllogaritjes së saj në mënyrë mesatare për një periudhë referuese jo më shumë se 12 muaj për nevoja organizuese specifike. Ndërsa kohëzgjatja maksimale javore e orarit të punës është e rregulluar nga neni 4, i cili qysh në fillimin e vet iu delegon akordeve kolektive përcaktimin e orëve maksimale, duke shtuar me tej (pika 2) se sidoqoftë ky limit nuk mund të jetë përtej 48 orëve për periudha 7 ditore, duke përfshirë në këtë limit edhe orët shtesë të kryera nga punëmarrësi. Akordet kolektive kanë pra lirinë e përcaktimit të orarit maksimal javor brenda këtij limiti maksimal dhe mund t'a ndryshojnë këtë limit vetëm në sens ngushtues. Duke shkuar më tej, nga leximi i pikës 4, deduktohet se edhe ky kufizim maksimal i caktuar nga norma nuk është gjithsesi absolut, duke qenë se mund të përlllogaritet si një mesatare orësh të punuara për periudha referuese të cilat nuk mund të jenë më të gjata se 4 muaj, dhe liria e kësaj përlllogaritjeje i përket punëdhënësit, i cili mund të akordohet me punëmarrësin brenda mundësive të lejuara nga akordet kolektive të zbatueshme. Nga ana tjetër periudha 4 mujore e përlllogaritjes mund të zgjerohet deri në 6 ose 12 muaj nëpërmjet akordeve kolektive përballe ekzistencës së nevojave objektive, teknike ose që lidhen me organizimin e punës dhe duhen përcaktuar qartësisht brenda akordeve kolektive.

Rezulton pra që kufiri maksimal i 48 orëve javore mund të tejkalohet nëpërmjet hapësirave ligjore dhe kolektive, duke mundësuar brenda një periudhe referuese prej 4 muajsh realizimin e javëve të punës edhe me 78 orë, duke u mjaftuar që në pjesë të caktuara të 4 mujorit të aplikohen orare më të ulëta se 48 orë në mënyrë të tillë që të ruhet mesatarja maksimale e orëve javore¹⁷. Detyrimi i vetëm i parashikuar për punëdhënësin është ai i komunikimit së periudhës referuese, brenda së cilës do të kryhet përlllogaritja mesatare e kohëzgjatjes, te drejtoria përkatëse e inspektoratit të punës .

Në lidhje me rregullimin e orëve shtesë, nën aspektin kronologjik instituti në fjalë kishte gjetur një sistemin me normativën fillestare të vitit 1923, e cila

¹⁶ TIRABOSCHI M., RUSSO A., *cit.* f. 20, LAI M., *cit.* f. 85, DEL PUNTA R., *La riforma dell'orario di lavoro, Dir. Prat. Lav.*, 2003, n. 22, f. XIV.

¹⁷ DEL PUNTA R., *cit.* f. XIII.

parashikonte mundësinë e tejkalimit të orarit normal ditor nëpërmjet akordit mes palëve për jo më të për se 2 orë ditore dhe 12 orë javore dhe këto orë duhet të përlllogariteshin në mënyrë të veçuar nga pjesa tjetër e orarit të punës dhe duhet të paguheshin me një shtesë mbi pagë jo më pak se 10% i pagës bazë orare. Një pjesë e parashikimeve të mësipërme ruhej edhe nga akordi i vitit 1997, i cili duke përkufizuar orët shtesë si ajo pjesë e orarit të punës që tejkalon orët normale, përcaktonte përlllogaritjen e veçuar dhe shtesën mbi pagë, ndërsa shfuqizonte kufizimet ditore dhe javore të përdorimit të orëve shtesë duke rivendosur një kufi maksimal prej 250 orësh vjetore shtesë dhe 80 orë për tremujor, duke konfirmuar nevojën e akordit mes palëve, përveç rasteve në të cilat akordet kolektive mund të vendosnin limite të ndryshme mbi numrin maksimal të orëve shtesë.

Dekreti i vitit 2003 rinovon në pjesën më të madhe rregullimin normativ të orëve shtesë, duke filluar nga përkufizimi i tyre si ato orë pune të cilat kryhen përtej orarit normal javor të punës prej 40 orësh, i cili sikurse u tha më lart, me nderhyrjen e akordeve kolektive, mund të përlllogaritet si mesatare në periudha referuese 4 mujore. Neni 5 i dekretit përcakton se përdorimi i orëve shtesë duhet të jetë “i kontrolluar dhe i përmbajtur”, duke i dhënë përparësi në këtë mënyrë mbrojtjes së shëndetit së punëmarrësit, aspekt ky i konfirmuar jo vetëm nga doktrina por edhe nga disa vendime të rëndësishme të pushtetit gjyqësor¹⁸. Në vijim normativa e 2003-it ia delegon akordeve kolektive detyrën e rregullimit dhe përdorimit të orëve shtesë, brenda limiteve maksimale të kohëzgjatjes javore të orarit të punës; shtesën e pagës për orët shtesë të kryera ose në mënyrë alternative mundësinë e përfitimit të pushimeve javore kompensuese; ndërkohë që përdorimi dhe kryerja e orëve shtesë është e mundur edhe në ato raste në të cilat mungojnë akordet kolektive, nëpërmjet akordit mes palëve dhe për jo më shumë se 250 orë vjetore¹⁹.

Sa i përket, në përfundim, aspekteve procedurale për përdorimin e orëve shtesë, normativa parashtron për punëdhënësin detyrimin e komunikimit në të gjitha ato raste në të cilat kalohet limiti i 48 orëve javore nëpërmjet përdorimit të orëve shtesë. Si pasojë njësitë produktive që punësojnë mbi 10 punëmarrës kanë detyrimin informues brenda 30 ditëve nga përfundimi i afatit referues pranë Drejtorisë përkatëse të Inspektoratit të punës.

4. Pushimi i ndërmjetëm, pushimet ditore, javore dhe vjetore.

Normativa përcakton një rregullim specifik dhe gjithpërfshirës në lidhje me pushimet e ndërmjetme, duke përbërë një risi për këtë institut, i cili më herët ekzistonte vetëm për disa kategori të caktuara punëmarrësish. Parashikime

¹⁸ LAI M., cit. f. 82. GJL 1.9.1997, n. 8267, *Mass. Giur. Lav.*, 1997, ff. 818-826; GJL 5.2.2000, n. 1307, *Dir. rel. ind.*, 2000, ff. 389-393.

¹⁹ LECCESE V., cit. f. 42.

të kësaj natyre iu referoheshin minoreneve, të cilët kishin të drejtën e një orë pushimi të ndërmjetëm nëse zgjatja e aktivitetit ditor të punës tejkalonte 4 orët, si edhe punëmarrësve të videoterminalëve, për të cilët parashikohej detyrimi i një pushimi prej 15 minutash çdo dy orë punë. Në lidhje me pjesën tjetër të sektorëve dhe punëmarrësve rregullimi i pushimit të ndërmjetëm i delegohej veprimtarisë së përfaqësive kolektive, ndërkohë një rol parësor iu rezervohet këtyre të fundit edhe nga dekreti i vitit 2003.

Sipas përmbajtjes së normativës të vitit 2003, nëse orari ditor tejkalon në zgjatjen e tij kufirin e 6 orëve punëmarrësi duhet të përfitojë një pushim të ndërmjetëm, sipas rregullave të caktuara nga kontratat kolektive, me qëllim shpłodhjen, rekuperimin e energjive psiko-fizike, shkëputjen nga aktiviteti monoton, si edhe për të plotësuar nevojat e ushqyerjes. Në mungesë të përcaktimeve nga ana e akordeve kolektive, nëni 8 parashikon mundësinë e një pushimi minimal jo më pak se 10 minuta i cili mund të ushtrohet edhe në vendin e punës, brenda kohëzgjatjes ditore të punës (jo në fillim ose përfundim të aktivitetit ditor, duke qenë se në këtë mënyrë nuk do të realizoheshin qëllimet e këtij lloji pushimi²⁰) dhe duke mbajtur parasysh nevojat teknike dhe organizuese të procesit të punës.

Pushimi ditor rregullohet nga nëni 7, i cili specifikon se kohëzgjatja e pushimit në fjalë duhet të jetë prej 11 orësh të vazhdueshme çdo 24 orë, por mund të jepet edhe në mënyrë të pjesëshme për ato aktivitete pune të cilat karakterizohen nga fraksione të ndryshme të aktivitetit përgjate ditës. Mundësi përjashtuese ndaj rregullave të kohës së pushimit ditor i njihen akordeve kolektive, të cilët mund të arrijnë parashikime të ndryshme pa nevojën e kushteve objektive, duke ndërhyrë në zgjatjen e pushimit dhe vazhdueshmërinë e tij, por duke i garantuar punëmarrësit periudha të njëjta pushimi kompensuese ose, në ato raste kur ky pushim nuk është i mundur, të realizojë një mbrojtje të përshtatshme.

Nëpërmjet nenit 9 parashikohet e drejta e punëmarrësit për pushimin javor prej së paku 24 orësh të vazhdueshme brenda një periudhe prej 7 ditësh, të cilit i shtohen 11 orët e pushimit ditor, dhe duhet të përkojë si rregull me ditën e diel. Aspekti i fundit solli një sërë protestash nga ana e përfaqësive së punëdhënësve, të cilët kontestonin mosrespektimin e frymës së direktivës n. 2000/34 e cila e kishte eliminuar në mënyrë definitive këtë parim²¹.

Përjashtime nga rregullat e kohëzgjatjes dhe momentit në të cilin pushimi javor duhet të kryhet janë të parashikuara për një sërë kategorish punëmarrësish të cilët e kryejnë aktivitetin e tyre me turne, në mënyrë të fraksionuar ose që punojnë në sektorin e trasporteve, ndërkohë që një fuqi deroguese e

20 LECCESE V., *cit.* f. 61; FRANCI R., *cit.* f. 813.

21 Mbi këtë çështje është shprehur edhe Gjykata e drejtësisë e BE-së, sipas së cilës përcaktimi i pushimit javor në ditën e diel, i kryer nga direktiva 104/93, duhej konsideruar si i paligjshëm. GJDBE,

gjerë i rezevohet si gjithmonë akordeve kolektive. Ky aspekt i fundit ka tërhequr kritikën e doktrinës dhe nevojshmërinë e ndërhyrjes së Gjykatës Kushtetuese²², e cila është shprehur për legjitimitetin e parashikimeve që bëjnë të mundur përfitimin e pushimit javor përtej periudhave 7 ditore, me kushtin e përdorimit të këtyre mundësive ligjore vetëm në rastet e nevojave të qarta që mbrojnë interesa madhorë dhe me ruajtjen e periudhës së pushimit në formën e mesatares në harkun kohor referues prej 2 javësh²³.

Në lidhje në pushimet vjetore neni 10 i dekretit parashikon të drejtën e punëmarrësve për një periudhë pushimi jo më të shkurtër se 4 javë, duke vendosur në këtë mënyrë një limit kohor sasior minimal dhe duke tejkuluar përcaktimet e mëparshme të kryera nga ligji n. 157/1981 i cili, duke ratifikuar Konventën ILO n. 132/1970, fliste për një periudhë minimale prej 3 javësh pushimesh vjetore. Parashikimi aktual, duke ju referuar nenit 2109 të Kodit civil italian, rimerr nevojën e përfitimit të një pjese të pushimeve vjetore në mënyrë të vazhdueshme me qëllim realizimin e ripërtëritjes së energjiave psiko-fizike dhe të nevojave personale, private dhe familjare të punëmarrësit. Periudha e përfitimit caktohet nga punëdhënësi duke mbajtur parasysh organizimin e aktivitetit të punës dhe interesat e punëmarrësit, i komunikohet këtij të fundit sa më herët të jetë e mundur, dhe përfitohet në mënyrë të vazhdueshme për të paktën dy javë brenda vitit në të cilin pushimet janë mbledhur dhe për pjesën e mbetur brenda 18 muajve pasues të kësaj periudhe, përveç parashikimeve të ndryshme të kryera nga akordet kolektive.

Rëndësi të veçantë ka parashikimi i përmbajtur në pikën 2 të nenit 10, sipas së cilit periudha minimale prej 4 javësh nuk mund të zëvendësohet nga dëmshpërblim për mospërfitim të pushimeve vjetore, përveç rasteve të zgjidhjes së marrëdhënies së punës, si dhe janë të pavlefshëm të gjitha akordet mes paleve për heqjen dorë nga pushimet vjetore. Në këtë mënyrë kemi riafirmimin e parimit kushtetues (neni 36, pika 3) sipas së cilit punëmarrësi nuk mund të heqë dorë nga pushimet vjetore të paguara.

Në lidhje me pushimet vjetore që nuk janë përfituar brenda periudhës maksimale prej 18 muajsh pas mbledhjes së tyre, duke patur parasysh parimin që ndalon monetizimin e pushimeve të papërfituara, duhet thënë se punëmarrësi nuk e humbet të drejtën e përfitimit të tyre edhe përtej periudhës maksimale, ndërkohë që një monetizim i tyre është i mundur vetëm nëse kemi përfundimin e raportit të punës. Humbja definitive e mundësisë së përfitimit të pushimeve vjetore, sikurse specifikon Gjykata e Bashkimit Europian (C-619/16, C-684/16), mund të realizohet në ato raste kur punëmarrësi nuk

12.11.1996, (C- 84/94), *Foro it.*, 1997, III, kk. 280-304.

22 GJK, n. 101/1975, *Riv. Giur. lav.*, 1975, II, ff. 335-342. GJK, n. 146/1971, *Foro. It.*, 1971, I.2, kk. 2140-2142.

23 TIRABOSCHI M., RUSSO A., *cit.* f. 23. LECCESE V., *cit.* f. 70.

ushtron të drejtën e tij në mënyrë të vullnetshme dhe të vetëdijshme edhe pse i është garantuar mundësia e përfitimit nga ana e punëdhënësit. Në këtë mënyrë, punëmarrësi që nuk e ka ushtruar të drejtën e tij për pushime vjetore, humbet me përfundimin e marrëdhënies së punës mundësinë e monetizimit të pushimeve të paperfituara. Sidoqoftë, po sipas GJDBE, për humbjen e kësaj të drejte nuk mjafton fakti i mos kërimit të pushimeve vjetore nga ana e punëmarrësit, por duhet të kemi një refuzim të vullnetshëm dhe të vetëdijshëm nga ana e tij edhe pas ftesës së drejtuar nga punëdhënësi për t'i përfituar ato.

5. Puna e kryer gjatë orëve të natës.

Legjislatori italian përgjatë veprimtarisë së përshtatjes kundrejt kërkesave të direktivës n. 93/104 kishte rregulluar paraprakisht disiplinën e punës së kryer gjatë orëve të natës nëpërmjet dekretit legjislativ n. 532/1999, e cila është rishikuar tërësisht nëpërmjet dekretit n. 66/2003, që sjell një sërë risish përsa i përket kushteve dhe rregullave që duhen ndjekur për ushtrimin e aktivitetit të punës gjatë këtij orari.

Neni 11 i dekretit n. 66/2013 së pari përmban detyrimin e vlerësimit të aftësisë mjekësore për të kryer aktivitet pune gjatë orëve të natës, nëpërmjet strukturave shëndetësore publike kompetente duke ja hequr tanimë këtë mundësi mjekut të familjes dhe së dyti parashikon detyrimin për të gjithë punëmarrësit për të kryer aktivitet pune gjatë orëve të natës. Ky i fundit mbetet sidoqoftë një detyrim jo absolut duke qenë se normativa parashikon disa momente përjashtuese që iu referohen grave shtatzëna dhe grave me fëmijë deri në moshën 1 vjeç, të cilat nuk kanë detyrimin e punësimit nga mesnata deri në orën 6 të mëngjesit. E njëjta mundësi, nëpërmjet akordeve individuale, iu ofrohen gjithashtu edhe prindërve me fëmijë deri në moshën 3 vjeç, prindi i vetëm me fëmijë deri në moshën 12 vjeç, punëmarrësit që kanë në ngarkim një person me aftësi të kufizuara²⁴. Gjithashtu akordet kolektive mund të përcaktojnë kategori dhe raste të tjera për të cilat mund të përjashtohet punësimi gjatë orëve të natës.

Përsa i përket aspekteve procedurale që duhen ndjekur në përdorimin e punës së natës, neni 12 specifikon se duhen respektuar dy detyrime të veçanta që lidhen me këshillimin paraprak të përfaqësive sindikale të ndërmarrjes (të cilat duhet të jenë pjesë e organizatave përfaqësuese që kanë nënshkruar akordet kolektive) ose organizatave territoriale kompetente të punëmarrësve dhe me komunikimin nga ana e punëdhënësit, për çdo periudhë 12 mujore,

²⁴ Normativa parashikon, si në rastin e ndalimit absolut edhe në rastin e akordeve individuale deroguese, masa ndëshkuese për punëdhënësit që vendos në punë gjatë orëve të natës punëmarrësit e kategorive të cituara. Në këto raste masat mund të shkojnë në arrest me burg nga 2 deri në 4 muaj ose me gjobë nga 516 euro deri në 2582 euro.

te organet përkatëse të inspektimit të punës së natës së kryer në mënyrë të vazhdueshme ose nëpërmjet turneve periodike, përveç atyre rasteve kur kjo mundësi është parashikuar nga akordet kolektive.

Natyre thelbesore kanë gjithashtu parashikimet e përmbajtura në nenin 13 të dekretit, përcaktuese të kohëzgjatjes së orarit ditor të punës për punëmarrësit e natës, kohëzgjatje e cila nuk duhet të kalojë mesatarisht 8 orët në 24 orësh, mesatare kjo që mund të derogohet nga akordet kolektive apo në nivel ndërmarrjeje²⁵. Akordeve kolektive iu delegohet gjithashtu mundësia për të parashikuar një kohëzgjatje më të ulët të orarit të punës për punëmarrësit që kryejnë aktivitetin e tyre, ose një pjesë të tij, gjate orëve të natës si edhe përcaktimin e trajtimit ekonomik që këta punëmarrës përfitojnë.

Tjetër aspekt i rëndësishëm në mbrojtjen e shëndetit të punëmarrësit është detyrimi i kontrollit të integritetit fizik të tij në mënyrë preventive dhe periodike me qëllim vlerësimin e mungesës së shkaqeve që bëjnë të pamundur zhvillimin e punës së natës dhe detyrimi për punëdhënësin që të garantojë të gjitha masat e nevojshme mbrojtëse individuale dhe kolektive në mënyrë që të shmangen sa më shumë rreziqet derivuese nga puna gjatë orëve të natës. Në mbyllje mund të shtohet se qëllimi i mbrojtjes së shëndetit del në pah edhe në nenin 15 i cili i jep mundësinë punëmarrësit me gjendje shëndetësore të papërshtatshme për punën e natës të transferohet në aktivitete pune të kryera gjatë ditës dhe detyra ekuivalente me ato që ai ka patur më herët, nëse ekzistojnë në ndërmarrje gjatë harkut kohor të ri.

Bibliografia

- DEL PUNTA R., *La riforma dell'orario di lavoro, Dir. Prat. Lav.*, 2003, n. 22.
FERRANTE V., *La nuova legge tema di lavoro straordinario, Nuove leggi civ. comm.*, 1999, ff. 799-820. FERRANTE V., *La disciplina del lavoro notturno, Nuove leggi civ. comm.*, 2000, ff. 534-555.
FERRANTE V., *Nuova disciplina dell'orario di lavoro, "Il 'pacchetto Treu'"*,
NAPOLI M., *Nuove leggi civ. comm.*, 1998, ff. 1305-1325.
FRANCI R., *L'orario di lavoro e le modalità della prestazione, Lav. prev. oggi*, 2003.
GJDBE, 12.11.1996, (C- 84/94), *Foro it.*, 1997, III, kk. 280-304.
GJK, n. 101/1975, *Riv. Giur. lav.*, 1975, II, ff. 335-342.
GJK, n. 146/1971, *Foro. It.*, 1971, I.2, kk. 2140-2142.
GJL 1.9.1997, n. 8267, *Mass. Giur. Lav.*, 1997, ff. 818-826;
GJL 5.2.2000, n. 1307, *Dir. rel. ind.*, 2000, ff. 389-393.
LAI M., *Nuova disciplina del tempo di lavoro e tutela della salute e della sicurezza: riflessioni sul d. lgs., n. 66/2003, Riv. It. Dir. Lav.*, 2004, I.

²⁵ LECCESE V., *cit. f. 79.*

LECCESE V., *L'orario di lavoro tra ordinamento interno e disciplina comunitaria*, *Nuove leggi civ. comm.*, 2004, II.

LECCESE V., *L'orario di lavoro. La normativa italiana di attuazione delle direttive comunitarie*, IPSOA, 2004.

LECCESE V., *La disciplina dell'orario di lavoro nel d. lgs. n. 66/2003, come modificato dal d. lgs. n. 213/2004*, www.lex.unict.it.

RICCI G., *Orario di lavoro: la condanna della Corte di Giustizia Ue*, *Guida lav.*, 2000, n. 17.

TIRABOSCHI M., RUSSO A., *Prime osservazioni sull'attuazione della direttiva n. 93/104/Ce*, *Guida lav.*, 2003, n. 17.

Nacionalizmi banal dhe turizmi. Rasti i Shqipërisë dhe Kosovës

Kriton Kuci PhD
Universiteti Mesdhetar i Shqipërisë
kritonkuci@umsh.edu.al

Abstrakt

Ky studim analizon marrëdhënien midis nacionalizmit banal dhe turizmit në Shqipëri dhe Kosovë. Qëllimi është të vihen në dukje mënyrat nëpërmjet të cilave komponentët e përditshëm të nacionalizmit bëhen pjesë e praktikave, politikave dhe përfaqësimeve në sektorin e turizmit. Duke u mbështetur në qasjen e nacionalizmit banal të Michael Billig, studimi analizon dimensionet materiale, ideologjike dhe diskursive të ndërtimit të identitetit kombëtar në fushën e turizmit. Faqet zyrtare të agjencive kombëtare të turizmit të Shqipërisë dhe Kosovës analizohen me qëllim detektimin e mënyrave nëpërmjet të cilave diskurset nacionaliste, narrativat historike dhe simbolet kulturore përdoren për të formësuar dhe përforcuar identitetin kombëtar. Në rastin e Shqipërisë komponentët e nacionalizmit banal (siç janë narrativat historike të përzgjedhura në mënyrë selektive) shfaqen në mënyrë më diskrete. Ndërkohë, rasti i Kosovës paraqet një diskurs më të hapur nacionalist, duke përdorur tema primordialiste dhe një kornizë “ne” kundër “atyre”, veçanërisht në portretizimin e periudhave osmane, jugosllave dhe serbe. Ky punim kontribuon për të kuptuar se si turizmi shërben si një platformë për riprodhimin e ideologjive nacionaliste dhe formësimin e identiteteve kolektive në Evropën Juglindore.

Fjalët kyçe: nacionalizëm banal, nacionalizëm i përditshëm, turizëm , faqe zyrtare të turizmit, Shqipëri, Kosovë

Abstract

This study explores the relation between banal nationalism and tourism in Albania and Kosovo. It aims to detect the ways in which everyday markers of nationalism are incorporated within tourism practices, policies, and representations. Drawing on Michael Billig’s approach of banal nationalism, the research examines the material, ideological, and discursive dimensions of national identity construction in tourism. Official tourism websites are analyzed in order to reveal how nationalist discourses, historical narratives, and cultural symbols are mobilized in order to shape and reinforce national identity.

The Albanian case highlights quite subtle banal nationalist tropes, such as

selective historical narratives emphasizing ancient origins and continuous national struggles. Meanwhile, the Kosovo case presents a more opened nationalist discourse, employing primordialist themes and an “us-versus-them” framework, particularly in its portrayal of Ottoman, Yugoslav and Serbian rule. Both contexts underscore the dual function of tourism as a tool for national pride and soft power diplomacy while exposing the risks of exclusionary narratives. This analysis contributes to understanding how tourism serves as a platform for the reproduction of nationalist ideologies and the shaping of collective identities in Southeast Europe.

Key words: banal nationalism, everyday nationalism, tourism, official tourism websites, Albania, Kosovo

Nacionalizmi banal dhe turizmi

Nacionalizmi banal, një koncept i themeluar nga Michael Billig, i referohet mënyrave diskrete dhe shpesh të pa vëna re nëpërmjet të cilave ideologjia nacionaliste përshkon jetën e përditshme, duke formësuar perceptimet e individëve në lidhje me kombin dhe kombësinë por pa shfaqur (në dukje) një retorikë (të hapur) nacionaliste (Billig, 1995). Në shoqëritë e sotme, ekziston një proces i vazhdueshëm, i përditshëm i rikujtimit të kombësisë dhe ky proces është arsyeja pse “ne”, anëtarët e kombeve, nuk e harrojmë identitetin tonë kombëtar. Nacionalizmi banal përshkruan pikërisht procesin nëpërmjet të cilit subjektet kombëtare rikujtohen në përditshmërinë e tyre për faktin se janë anëtarë të një kombi të caktuar dhe se bota në të cilën jetojnë është një botë e ndërtuar nga kombet dhe e ndarë ndërmjet kombeve. Për qasjen e nacionalizmit banal, koncepti i nacionalizmit zgjerohet deri në atë pikë sa të përfshijë mjetet dhe zakonet ideologjike që bëjnë të mundur riprodhimin e kombit. E thënë më fjalë të tjera nacionalist nuk konsiderohet vetëm ai i cili është i gatshëm të luftojë më armë për kombin e tij por edhe ai i cili e merr të mirëqënë egzistencën e kombit si dicka të dhënë dhe natyrale dhe në këtë mënyrë ndërton dhe riprodhon diskurse në lidhje me kombin. (Kuci, 2022) Këto diskurse ndërtohen në një hapësirë sociale brenda së cilës rikujtesa e përditshme e kombit dhe kombësisë është shndërruar në një komponent thelbësor të saj. Dhe është pikërisht kjo arsyeja se pse “ne” nuk e harrojmë identitetin tonë kombëtar. Sipas Michael Billig, në shoqëritë e sotme kombësia rikujtohet vazhdimisht përmes praktikave sociale dhe zakoneve ideologjike dhe diskursive (Billig, 1995). Turizmi, si një praktikë sociale por edhe si një industri që funksionon brenda kornizave të imponuara nga sistemi kapitalist gjithashtu bën pjesën e tij për të riprodhuar idenë e kombit dhe të kombësisë duke i rikujtuar cdokujt kush jemi “ne” por edhe kush janë “ata”.

Shfaqjet materiale të nacionalizmit banal në turizëm mund të detektohen në aspekte të ndryshme të destinacioneve si dhe të përvojave turistike. Infrastruktura turistike por edhe politikat e turizmit shpesh herë pasqyrojnë axhendat nacionaliste. Qeveritë dhe autoritetet lokale investojnë shumë më lehtë në projekte që promovojnë arritjet kombëtare, trashëgiminë dhe veçoritë kulturore, pra në projekte të cilat mund të justifikohen më thjeshtë nëq përmbajnë elemente kombëtare (Edensor, 2002; Hall, 2007; Polese, Amrosio, Kerikmae 2020). Le të rikujtojmë këtu projektin e sheshit Skënderbej dhe “faktin” se pllakat e përdorura për ndërtimin e tij vinin nga “të gjitha trojet shqiptare, përfshirë këtu edhe nga Kosova dhe zona të tjera ku jetojnë shqiptarë” (<https://www.balkanweb.com/projekti-ja-si-do-te-jete-sheshi-skenderbej-realizohet-per-12-muaj/#gsc.tab=0>). Ndërtimi i monumenteve, muzeve dhe vendeve të trashëgimisë shërben për të simbolizuar dhe përforcuar identitetin kombëtar, duke ftuar turistët të marrin pjesë në glorifikimin kolektiv të kombit (Naef, P.J. 2017; Smith, 2009; Winter, 2012; Hassan & Miran, 2015). Për më tepër, komodifikimi i simboleve dhe imazheve kombëtare në marketingun e turizmit përforcon më tej diskursin nacionalist (Hall & Page, 2019; Edensor, 2002). Broshurat turistike, reklamat dhe fushatat promovuese shpesh mbështeten në përfaqësimet stereotipike të identitetit kombëtar për të tërhequr vizitorë, duke përjetësuar narrativa të thjeshtuara dhe të esencializuara të vendit pritës (White, 2017). Ky komodifikim i identitetit kombëtar jo vetëm që formon perceptimet e turistëve, por gjithashtu kontribuon në ndërtimin dhe përhapjen e ideologjisë nacionaliste brenda dhe përtej destinacioneve turistike (Smith, 2009; Winter, 2012).

Përveç manifestimeve materiale, nacionalizmi banal në turizëm vepron përmes mekanizmave ideologjike që përforcojnë supozimet e marra si të mirëqena për kombin. Narrativat, përfaqësimet dhe shfaqjet turistike luajnë një rol vendimtar në ndërtimin dhe përjetësimin e ideologjive nacionaliste, duke vendosur përvojën e vizitorit brenda kontekstit të historisë, identitetit dhe vlerave kombëtare (Dann, 1996; Edensor, 2002; Storm 2014). Vendet e trashëgimisë kulturore, muzetë dhe vizitat me guidë shpesh shërbejnë si mjete për përhapjen e narrativave nacionaliste, duke promovuar një ndjenjë të përkatësisë kolektive dhe identitetit të përbashkët midis turistëve (Macdonald, 2013; Smith, 2009). Politikat dhe praktikat turistike shpesh janë të mbushura me axhenda nacionaliste nga autoritetet zyrtare të turizmit të cilat përdorin turizmin si një mjet për riprodhimin e kombit por edhe si një mjet të diplomacisë kulturore dhe projeksionit të fuqisë së butë (Hall & Page, 2019; Winter, 2012). Strategji të tilla si festivalet kulturore dhe iniciativat për ruajtjen e trashëgimisë përdoren për të rritur imazhin dhe reputacionin e

kombit në skenën globale, duke nxitur ndjenjën e krenarisë dhe identitetit kombëtar midis turistëve (Hassan & Miran, 2015; Anholt, 2021).

Nacionalizmi banal vepron edhe nëpërmjet formacioneve diskursive që formësojnë prodhimin dhe konsumimin e identitetit kombëtar në kontekstet turistike. Narrativat turistike, guidat dhe materialet promovuese shpesh përdorin strategji diskursive që natyralizojnë dhe përforcojnë ideologjitë nacionaliste, duke inkuadruar përvojën turistike brenda narrativave dhe simboleve të veçanta kombëtare (Edensor, 2002; Dann, 1996; Winter, 2012). Këto konstrukte diskursive jo vetëm që formojnë perceptimet e turistëve, por gjithashtu kontribuojnë në riprodhimin dhe normalizimin e komponentëve dhe stereotipeve banale nacionaliste brenda diskursit turistik (White, 2017).

Në praktikatat e përditshme të turizmit, individët angazhohen në mënyrë aktive në ndërtimin dhe negocimin e identiteteve kombëtare përmes ndërveprimeve të tyre me komunitetet lokale, artefaktet kulturore dhe peizazhet (Edensor, 2002; Winter, 2012). Turistët interpretojnë dhe ja atribuojnë kuptimin përvojave të tyre të udhëtimit bazuar në nocionet e tyre të paramenduara të identitetit kombëtar, shpesh duke u mbështetur në diskurse dhe përfaqësime nacionaliste (Hassan & Miran, 2015). Blerja e suvenireve, për shembull, bëhet një mënyrë për turistët për të mbledhur dhe shfaqur simbole të identitetit kombëtar, duke përforcuar ndjenjën e tyre të përkatësisë ndaj një kombi të caktuar (Edensor, 2002; Dann, 1996).

Për më tepër, konsumi i ushqimit, muzikës dhe produkteve të tjera kulturore në mjediset turistike bëhet i mbushur me kuptime nacionaliste, pasi turistët kërkojnë përvoja autentike që përputhen me perceptimet e tyre të imagjinuara për kombin pritës (Bessière & Tibere, 2013; Winter, 2012). Duke u angazhuar në këto praktika të përditshme, turistët marrin pjesë aktive në riprodhimin dhe përhapjen e diskurseve nacionaliste, duke kontribuar në përjetësimin e narrativave të identitetit kombëtar në kontekstet turistike (Edensor, 2002).

Marrëdhënia midis nacionalizmit banal dhe turizmit përfshin dimensionet materiale, ideologjike dhe diskursive, si dhe praktikatat e përditshme përmes të cilave nacionalizmi zbatohet dhe kontestohet në mjediset turistike. Duke shqyrtuar këto dimensione, ky rishikim i zgjeruar i literaturës ofron njohuri të vlefshme për ndërveprimin kompleks midis nacionalizmit banal dhe turizmit, duke theksuar mënyrat në të cilat ideologjitë dhe identitetet nacionaliste ndërtohen, kryhen dhe konsumohen brenda kontekstit të turizmit. Kuptimi i këtyre dinamikave është thelbësor për të analizuar në mënyrë kritike rolin e turizmit në formësimin dhe përjetësimin e diskurseve dhe identiteteve nacionaliste në shoqëritë bashkëkohore.

Manifestimet e nacionalizmit banal në turizëm

Uebsajtet zyrtare të turizmit shërbejnë si porta dixhitale, duke u ofruar qytetarëve vendas dhe audiencës ndërkombëtare një përmbledhje të shkurtër të identitetit, atraksioneve dhe trashëgimisë kulturore të një kombi. Përtej funksionit të tyre parësor të promovimit të turizmit, këto platforma luajnë një rol të rëndësishëm në formësimin dhe përforcimin e narrativave nacionaliste. Nëpërmjet përmbajtjes së ndërtuar me kujdes që përfshin narrativa, imazhe dhe rrëfime historike, faqet e internetit zyrtare të turizmit krijojnë një imazh specifik të kombit, duke promovuar monumentet, festivalet kulturore dhe arritjet historike për të rrënjësuar një ndjenjë krenarie dhe uniteti mes qytetarëve duke projektuar një version të idealizuar të kombi ndaj botës; (Malenkina & Ivanov, 2018, Houliston, Ivanov, Webster, 2021; Hallett, 2011; Lee & Gretzel, 2011) Trashëgimia kulturore, thelbësore për axhendat nacionaliste, shfaqet dukshëm në këto platforma, me traditat, kulinarinë dhe zakonet e konsideruara si përbërës thelbësorë të identitetit kombëtar (Smith, 2009; Polese, Ambrosio, Kerikmae 2020; Hassan & Miran, 2015). Për më tepër, faqet zyrtare të turizmit në internet shërbejnë si instrumente të diplomacisë së fuqisë së butë, duke projektuar një imazh pozitiv tek komuniteti ndërkombëtar për të ndikuar në perceptimet globale dhe për të përimësuar pozicionin e vendit në arenën ndërkombëtare (Anholt, 2021; Hall & Page, 2019; Winter, 2012). Megjithatë, ndërtimi dhe riprodhimi i identitetit kombëtar në këto platforma nuk ka se si të mos përmbajë problematikat që përmban ky proces edhe në hapësira të tjera sociale dhe politike. Paraqitja selektive dhe mosveprimi i disa aspekteve historike ose kulturore mund të përjetësojë stereotipet, të margjinalizojë komunitetet dhe të përforcojë format përjashtuese të nacionalizmit (Houliston, Ivanov, & Webster, 2021; Macdonald, 2013). Pavarësisht nga këto kompleksitete, faqet e internetit zyrtare të turizmit mbeten me ndikim në formësimin e perceptimeve të identitetit kombëtar, duke e bërë të domosdoshme vlerësimin kritik të implikimeve të narrativave të tyre për dinamikat më të gjera socio-politike. Promovimi i turizmit përmes faqeve zyrtare të turizmit kombëtar, mishëron elemente të nacionalizmit banal, procesi ku simbolet kombëtare, diskurset dhe narrativat janë aq thellë të ngulitura në jetën e përditshme sa që ato bëhen pothuajse të padukshme, por vazhdimisht përforcojnë ndjenjën e identitetit kombëtar (Billig, 1995; Edensor, 2002 Hall & Page, 2019)

Shqipëria

Karakteristika e parë që bie në sy në faqen e Agjencisë Kombëtare Shqiptare të Turizmit (<https://akt.gov.al/>) është mungesa e flamurit dhe simboleve kombëtare, të cilat, sipas traditës së nacionalizmit banal, janë komponentë

qendrorë. Vetë Michael Billig e identifikon flamurin kombëtar, veçanërisht kur ai varet pa u vënë re jashtë ndërtesave publike, si një imazh metonimik thelbësor të nacionalizmit banal (Billig, 1995). Në këtë faqe interneti, flamuri shfaqet vetëm në seksionin e përzgjedhjes së gjuhës. Megjithatë, mungesa e tij nga faqja nuk tregon mungesë të nacionalizmit banal. Përkundrazi, prania e tij është e nënkuptuar dhe e përhapur.

Ndërsa simbolet materiale si flamujt ose emblemat e tjera kombëtare janë rikujtues të rëndësishëm të identitetit kombëtar (flaggings sic i emërton Billig) ato nuk janë komponentët e vetëm të nacionalizmit banal. Aspekti vërtet banal – ose i zakonshëm – qëndron në supozimet e marra si të mirëqena në lidhje me kombin: në lidhje me atë çfarë është kombi dhe identiteti kombëtar, atdheu, gjuha territori etj. Këto elemente banale përfshijnë pohime të zakonshme për historinë e kombit, lashtësinë e tij, të ashtuquajturën autoktoni dhe vazhdimësinë e supozuar të tij. Është pikërisht ajo që rëndom konsiderojmë si logjikë të thjeshtë në lidhje me kombin dhe cdo gjë që lidhet me të, që është edhe elementi me thelbësor i nacionalizmit banal. (Kuci, 2022) Ajo çfarë rëndom konsiderohet si dicka që “edhe një fëmijë në kopësht duhet ta dijë” në lidhje me kombin dhe cdo gjë që lidhet me të, që është edhe thelbi i nacionalizmit banal. Logjikën e thjeshtë nuk e vendosim asnjëherë në dyshim, e marrim si të mirëqenë. E megjithatë kur vjen çështja te kombi dhe cdo gjë që lidhet me të është pikërisht kjo logjikë e thjeshtë që duhet vendosur në dyshim. Sepse nacionalizmi ka ndërtuar logjikën e thjeshtë të modernitetit (Billig, 1995).

Për më tepër, në rastin konkret, nacionalizmi banal manifestohet kryesisht nëpërmjet qasjes selektive të përdorur nga historiografia kombëtare zyrtare.

Kur shqyrton rubrikën Historia e Shqipërisë në faqen e internetit të Agjencisë Kombëtare të Turizmit, del në pah nacionalizmi banal që përshkon të gjithë përmbajtjen e kësaj faqeje. Teksti fillon me një frazë gati paradoksale: “Gjeneza e çdo kombi është historia e tij.” Përdor fjalën paradoksale sepse në pamje të parë, kjo shprehje mund të duket si një citim nga Eric Hobsbawm, i cili analizon në mënyrë kritike rolin që luan historiografia në ndërtimin e kombit duke qëndruar larg nacionalizmit metodologjik si pak historianë të tjerë. Megjithatë, duke marrë parasysh kontekstin, kjo frazë funksionon krejt ndryshe nga ajo që mund të nënkuptonte Hobsbawm.

Narrativa historike e paraqitur përputhet ngushtë me narrativën zyrtare kombëtare shqiptare. Historia portretizohet si një varg betejash të pandërprera të zhvilluara nga kombi shqiptar. Kjo narrativë thjeshtëzon të kaluarën komplekse të Shqipërisë. Historia e cdo vendi është komplekse por është historiografia zyrtare ajo që e thjeshtëzon atë duke vendosur theksin te disa periudha e duke lënë periudha të tjera në harresë. Historia e kombeve

është njëkohësisht edhe amnezia e tyre. Në rastin konkret narrativaa historike e paraqitur vendos theksin te temat e zakonshme të historiografisë nacionaliste: rrënjët e lashta të kombit, luftërat e tij për pavarësi dhe rëndësinë e tij gjeopolitike. Një qasje e tillë reduktuese dhe thjeshtëzuese pasqyron tendencat e diskursit nacionalist, nga njëra anë duke paraqitur një progresion të idealizuar, linear të historisë kombëtare dhe nga ana tjetër duke lënë pas dore nuancat dhe interpretimet e kontestuara të saj.

Teksti paraqet historinë e Shqipërisë si një përpjekje e vazhdueshme për pavarësi dhe vetëvendosje. Si një histori lineare betejash epike kundër pushtuesve të huaj si Perandoria Osmane. Periudha historike si Rilindja Kombëtare Shqiptare dhe shpallja e pavarësisë në 1912, paraqiten si momente përcaktuese që formësuan trajektoren e kombit, si qëllime finale të historisë shekullore të kombit shqiptar. Në qendër të rrëfimit janë heronjtë kombëtarë si Skënderbeu, të cilët mishërojnë frymën e rezistencës dhe atdhedashurisë. Teksti vlerëson gjithashtu përpjekjet e Shqipërisë për modernizimin dhe integrimin në komunitetin global, veçanërisht nëpërmjet anëtarësimit në NATO dhe aspiratave për integrimin në Bashkimin Evropian, duke i paraqitur këto si arritje kombëtare.

Teksti thekson origjinën e lashtë të kombit shqiptar (dicka tipike për historiografinë zyrtare kombëtare), duke e gjurmuar historinë e tij në epokën paleolitike dhe duke nënvizuar vazhdimësinë e popullsisë dhe kulturës së saj përgjatë mijëvjeçarëve. Teksti nxjerr në pah pellazgët dhe ilirët si paraardhës dhe glorifikon figurat kombëtare si Skënderbeu si simbole të një identiteti të qëndrueshëm shqiptar. Duke u fokusuar në natyrën autoktone të vendbanimeve shqiptare dhe në ruajtjen e gjuhës dhe të traditave pavarësisht pushtimeve të njëpasnjëshme, narrativa përforcon nocionin e një thelbi primordial - një identitet kombëtar i përjetshëm dhe i brendshëm që kapërcen ndryshimet historike. Tema të tilla primordialiste dhe perenialiste²⁶ janë karakteristike për historiografinë zyrtare shqiptare (Kuci, Cika 2020).

Rrëfimi thekson fuqishëm qëndrueshmërinë dhe vazhdimësinë e kombit shqiptar gjatë historisë, pavarësisht sfidave të tilla si pushtimet e huaja dhe përplasjet e brendshme. Shqipëria portretizohet si një entitet kulturor dhe territorial koheziv me rrënjë të lashta, duke paraqitur në këtë mënyrë një fije të pandërprerë të identitetit dhe aspiratave kombëtare që shtrihen nga lashtësia deri në kohët moderne. Kjo kornizë e pozicionon Shqipërinë si një komb me legjitimitet të thellë historik.

Teksti karakterizohet edhe nga një qasje antikomuniste, veçanërisht në

²⁶ Primordializmi dhe perennializmi janë dy qasje të ndryshme por shpesh herë me komponentë që i mbivendosen njeri tjetrit. Të dyja vendosin theksin te rëndësia e etnisë në formimin e kombeve, por ndryshojnë mes tyre në disa elementë. Primordializmi, e konsideron etninë si një aspekt themelor të identitetit njerëzor, i formuar nga farsnia, gjuha, feja dhe praktikatat e përbashkëta kulturore. Për

paraqitjen e periudhës 1944-1990. Ndërsa narrativa fokusohet kryesisht në pavarësinë, trashëgiminë kulturore dhe aspiratat gjeopolitike, ajo kritikon shkurtimisht periudhën komuniste, duke e përshkruar atë si një sistem totalitar dhe të izoluar. Teksti nënvizon keqmenaxhimin ekonomik të regjimit, shtypjen e lirisë fetare dhe kolektivizimin e tokës, të cilat kolektivisht çuan në varfërimin dhe izolimin kombëtar. Kjo kornizë negative përputhet me narrativat më të gjera postkomuniste në Shqipëri, duke e paraqitur epokën komuniste si një kapitull të errët që qëndron në kontrast me aspiratat e kombit për demokraci, liri dhe integrim perëndimor.

Teksti në përgjithësi shfaq elemente të nacionalizmit banal duke paraqitur një vështrim të thjeshtëzuaruar dhe selektiv të historisë shqiptare, aq të rrënjosur dhe normalizuar sa që kjo gjë bëhet thujtë e padukshme. Presupozon një kuptim të përbashkët të identitetit dhe historisë kombëtare shqiptare, duke përforcuar në këtë mënyrë supozimet e marra si të mirëqena në lidhje me historinë e kombit. Korniza kombëtare brenda së cilës ndërtohet narrativa historike riprodhon një diskurs kombëtar që thjeshtëzon dhe homogjenizon historinë, duke pasqyruar mekanizmat e zakonshëm, por të fuqishëm, të nacionalizmit banal.

Teksti përdor një diskurs nationalist duke ndërthurur tema primordialiste dhe perenialiste, duke glorifikuar origjinën e lashtë të kombit shqiptarë dhe vazhdimësinë historike të tij. Duke e ndërthurrur këtë diskurs me komponentë banalë normalizohen dhe përforcohen qasjet jokritike në lidhje me identitetin kombëtar dhe kombin. Këta elementë formojnë një narrativë që është edhe ideologjikisht e pranuar dhe kulturalisht e përhapur.

Kosova

Në rastin e Kosovës faqja zyrtare Visit Kosovo (<https://visitkosovo.rks->

primordialistë si psh Clifford Geertz dhe Edward Shilst, nacionalizmi shfaqet si një zgjatim i këtyre lidhjeve etnike para-ekzistuese, duke e bërë etninë qendrore për formimin dhe qëndrueshmërinë e kombeve. Ata argumentojnë se lidhjet etnike perceptohen si "të natyrlshme" dhe të qëndrueshme, duke siguruar një bazë emocionale dhe pothuajse biologjike për ndjenjën e përkatësisë, ndjenjë të cilë n nacionalizmi e përforcon më vonë. Perenializmi, nga ana tjetër r pranon rëndësinë historike të etnisë, megjithatë mban një qëndrim më pak determinist. Studiues si Anthony D. Smith dhe Adrian Hastings mbështesin idenë se kombet janë produkt i proceseve historike afatgjata, të rrënjosura në komunitetet etnike paramoderne, por të formuara nga kontekste të ndryshme sociale, kulturore dhe politike me kalimin e kohës. Ndryshe nga primordialistët, perennialistët nuk pretendojnë se kombet janë "natyrale" ose të pandryshueshme. Ata e vendosin theksin në vazhdimësinë dhe historicitetin e lidhjeve etnike dhe kombëtare, duke pranuar se ndërsa nacionalizmi është një fenomen modern, ai shpesh mbështetet dhe riinterpretet traditat e mëparshme etnike. Dallimi kryesor qëndron në mënyrën se si trajtohet përkatësia etnike dhe roli i saj në shfaqjen e kombeve. Primordializmi e sheh etninë si të qenësishme dhe të pandryshueshme, duke mbështetur evolucionin "natyror" të nacionalizmit. Perenializmi, i sheh kombet si konstrukcione historike që dalin nga bashkësitë e qëndrueshme etnike, por që u përshatën rrethanave në ndryshim. Të dyja këndvështrimet kontribuojnë në debatin mbi origjinën dhe qëndrueshmërinë e identitetit kombëtar, duke theksuar ndërveprimin midis etnisë dhe nacionalizmit, megjithëse nga këndvështrime të ndryshme.

gov.net/) nuk i përket ndonje agjencie të vecantë të turizmit, sepse Kosova nuk e ka një të tillë, por është një faqe zyrtare e Departamentit të Turizmit të Ministrisë së Industrisë, Ndërmarrësisë dhe Tregtisë së Qeverisë së Kosovës. Pra mund të pranojmë që bëhet fjalë për një faqe zyrtare të qeverisë së Kosovës. Ashtu sic ndodh edhe me faqen zyrtare të Agjencisë Kombëtare të Turizmit në Shqipëri edhe në faqen e Kosovës mungon shfaqja e simboleve kombëtare. Flamuri shtetëror i Kosovës shfaqet vetëm një herë. Megjithatë, kategoria e Informacionit për shtetin e Kosovës është pjesa ku dominon diskursi nacionalist dhe ku rrëfimi ka nota më të theksuara nacionaliste në krahasim me rastin e Shqipërisë. Në pjesën që ka të bëjë me historinë e Kosovës, duket qartë qasja e thjeshtëzuar dhe selektive me të cilën ajo i paraqitet publikut. 3 janë pjesët kryesore të paraqitura për historinë e Kosovës. Origjina, pjesa që lidhet me Perandorinë Osmane dhe pjesa nga viti 1981 deri në ditët e sotme.

Pjesa e Origjinës shoqërohet me një hartë që në thelb është shumë problematike sepse përfaqëson një periudhë të historisë antike, konkretisht periudhën e shekullit III-I para Krishtit dhe në këtë hartë mbivendosen kufijtë politikë të ditëve të sotme. Teksti, i mbushur me elemente primordialiste dhe perenialiste të nacionalizmit, i gjen rrënjët e identitetit të kombit shqiptar thellë në të kaluarën e lashtë, duke promovuar në këtë mënyrë një ndjenjë të lidhjes së përvetshme dhe të lindur me tokën e Kosovës. Dicka të tillë është e dukshme edhe në rastin e Shqipërisë që u analizua më sipër.

Duke gjurmuar praninë e shqiptarëve që në epokën paleolitike, teksti ngjall një lidhje primordiale me territorin e Kosovës, duke sugjeruar një lidhje të pandërprerë midis popullit dhe atdheut të tyre stërgjyshor që nga kohra të lashta. Ky portretizimi thekson një marrëdhënie të qenësishme, pothuajse instinktive, midis shqiptarëve dhe tokës së tyre, duke përfunduar nocionin e një lidhjeje primordiale që kapërcen epokat historike.

Paraqitja e ilirëve si ndër banorët më të hershëm të Ballkanit është produkt i një qasjeje primordiale, duke i kërkuar rrënjët identitetit shqiptar në të kaluarën e lashtë. Duke i paraqitur ilirët si autoktonë të rajonit dhe paraardhësit e popullit shqiptar, teksti përforcon ndjenjën e vazhdimësisë dhe zhvillimit organik, duke e inkuadruar praninë bashkëkohore shqiptare në Kosovë si kulmin natyror të lidhjes së lashtë shekullore me tokën. Vetë termi autokton, merret si i mirëqenë dhe nuk ndihet nevoja për ta analizuar. Kjo tregon se koncepte të tilla janë shndërruar në një logjikë të thjeshtë tashmë.

Përmendja e mbretërve legjendar dardanë, si Longari, Monuni dhe Bato, të cilët luftuan kundër armiqve të jashtëm duke arritur fitore, kontribuon në mitizimin e figurave historike. Këto rrëfime heroike shërbejnë për të ngritur statusin e paraardhësve shqiptarë, duke i paraqitur ata si figura legjendare, bëmat e të cilëve mishërojnë shpirtin e qëndrueshëm të kombit. Të tilla rrëfime të mitologjizuara përforcojnë nocionin primordialist të një prejardhjeje të

pandërprerë të paraardhësve heroikë, duke frymëzuar shqiptarët e sotëm për trashëgiminë e tyre.

Referencat për periudhat e konfliktit dhe pushtimit, gjatë të cilave Dardania shërbeu si bastion për ruajtjen e kulturës dhe gjuhës ilire, theksojnë më tej temën perenialiste të vazhdimësisë dhe qëndrueshmërisë kulturore. Pavarësisht presioneve të jashtme, teksti i portretizon paraardhësit shqiptarë si të palëkundur në angazhimin e tyre për të mbrojtur trashëgiminë e tyre, duke theksuar një ndjenjë të rrënjosur thellë të identitetit kulturor që i kapërcen kufijtë kohorë.

Duke përfshirë këto elemente primordialiste dhe perenialiste, teksti ndërton një narrativë të identitetit shqiptar të rrënjosur në të kaluarën e lashtë, të karakterizuar nga një lidhje e lindur me tokën, një prejardhje e përbashkët me ilirët dhe një trashëgimi e qëndrueshmërisë heroike ndaj kërcënimeve të jashtme.

Nga origjina zhvendosemi direkt në periudhën e Perandorisë Osmane, periudhë e cila paraqitet si një luftë e pandërprerë e shqiptarëve për pavarësi. Teksti portretizon fillimin e sundimit osman në Kosovë përmes një lenteje nacionaliste, duke u fokusuar në rezistencën kundër sundimit osman dhe ruajtjen e identitetit shqiptar mes ndryshimeve socio-politike.

Narrativa përshkruan depërtimin osman në tokat shqiptare në shekullin e 14-të si një kërcënim për sovranitetin dhe autonominë e popullit shqiptar. Përmendja e sulmeve osmane në qytete si Shtipi, Prilepi dhe Kastoria nënvizon agresionin me të cilin u përballën shqiptarët, duke e inkuadruar rezistencën e tyre si një luftë për të mbrojtur atdheun e tyre nga pushtuesit e huaj. Kjo përforcon një perspektivë primordialiste duke theksuar të drejtën e qenësishme të popullit shqiptar për territorin e tij. Teksti thekson përhapjen e Islamit në Kosovë dhe trojet e tjera shqiptare, duke vënë në dukje mungesën e një kishe kombëtare shqiptare të unifikuar. Konvertimi në Islam portretizohet si një ndryshim i rëndësishëm socio-fetar që i shkëputi shqiptarët nga ndikimet ortodokse, duke ruajtur kështu identitetin e tyre të veçantë kulturor. Kjo thekson temën perenialiste të vazhdimësisë dhe qëndrueshmërisë kulturore, pasi shqiptarët përshtaten me rrethanat në ndryshim duke ruajtur identitetin e tyre thelbësor.

Përmendja e Skënderbeut si hero kombëtar simbolizon frymën e rezistencës kundër pushtimit osman. Temat e sfidave dhe lidërshiptit të Skënderbeut përballë fatkeqësive shërbejnë për të ngjallur ndjenja krenarie dhe solidariteti duke përforcuar narrativën e një lufte heroike për çlirimin kombëtar. Duke u fokusuar te figura si Skënderbeu, teksti përforcon një rrëfim perenialist të vazhdimësisë dhe kujtesës kolektive, duke u mbështetur në ikona historike për të forcuar identitetin kombëtar shqiptar.

Përshkrimi i organizimit administrativ osmane në Kosovë vë në dukje

praninë e zyrtarëve dhe feudalëve shqiptarë brenda sistemit osman. Kjo nxjerr në pah ndikimin e qëndrueshëm të shqiptarëve në formësimin e strukturave të qeverisjes vendore, pavarësisht sundimit të huaj. Duke theksuar pjesëmarrjen shqiptare në administratën osmane, teksti pohon në mënyrë delikate nocionin perenialist të shqiptarëve si pjesë përbërëse e qeverisjes dhe trashëgimisë së Kosovës, madje edhe nën dominimin e huaj. Duke përfshirë elemente të tillë, diskursi në tekst ndërton një narrativë të rezistencës, ruajtjes kulturore dhe heroizmit kombëtar shqiptar në mes të pushtimit osman. Ky rrëfim përforcon lidhjet e lashta midis popullit shqiptar dhe atdheut të tij, duke e portretizuar luftën e tij për çlirim si një aspekt të brendshëm të identitetit dhe vazhdimësisë së tij historike.

Periudha e tretë fillon me protestat studentore të vitit 1981 dhe vazhdon me luftën dhe shpalljen e pavarësisë. Cdo pjesë tjetër që lidhet me zhvillimet në Kosovë gjatë periudhës së Jugosllavisë thjesht nuk përmendet. Referencat e vetme janë ato që lidhen me “sundimin serb” dhe “brutalitetin e ushtrisë jugosllave.” Shqiptarët paraqiten si “pengje” të cilët kanë bërë një “rezistencë të pandalshme”.

Teksti paraqet një diskurs nacionalist që fokusohet në dinamikën “ne” kundër “atyre” ndërmjet “popullit shqiptar të Kosovës” dhe “sundimit serb”, duke theksuar veçanërisht demonstratat studentore të vitit 1981 si një moment kyç në rezistencën kundër shtypjes serbe. Le të analizojmë tekstin përmes kësaj lente:

Narrativa e portretizon popullin shqiptar të Kosovës si “ne” të shtypur dhe sundimin serb si “ata” shtypës. Demonstratat studentore të vitit 1981 janë përshtatur si përgjigje ndaj “sundimit serb” dhe kërkesë për kushte më të mira, duke ilustruar luftën e vazhdueshme të “popullit shqiptar” kundër “shtypësve të tyre serbë”.

Teksti thekson shtypjen e dhunshme të demonstratave nga policia dhe organet shtetërore serbe, duke i paraqitur ato si akte agresioni ndaj popullit shqiptar. Ndalimi i studentëve dhe ndërhyrja e ushtrisë jugosllave përforcojnë më tej portretizimin e autoriteteve serbe si forca pushtuese që shtypin kërkesat legjitime të popullsisë shqiptare.

Teksti i pozicionon demonstratat e vitit 1981 si një pikë kthese simbolike në luftën kundër “sundimit serb”, duke shënuar një ndarje përfundimtare midis “popullit të shtypur shqiptar” dhe ish Republikës Socialiste Federative të Jugosllavisë (RSFJ). Ky inkuadrim përforcon narrativën e një populli të bashkuar shqiptar që i reziston dominimit të jashtëm, duke forcuar më tej dikotominë “ne” kundër “atyre”. Duke inkorporuar këtë skemë, diskursi në tekst ndërton një narrativë të rezistencës kolektive të “popullit shqiptar të Kosovës” kundër “shtypjes serbe”, duke vënë në pah demonstratat

studentore të vitit 1981 si një moment përcaktues në luftën për autonomi dhe vetëvendosje. Ky rrëfim përforcon perceptimin e “sundimit serb” si forcë represive dhe forcon ndjenjën e solidaritetit dhe unitetit të popullata shqiptare në Kosovë.

E njëjta skemë “ne” kundër “atyre” përdoret në tekstin që përshkruan rrugën drejt procesit të pavarësisë. Teksti e përshkruan Luftën e Kosovës si një konflikt midis një “ne” të shtypur të përfaqësuar nga populli shqiptar i Kosovës dhe një “ata” shtypëse që janë “serbët” të përfaqësuar nga Republika Federale e Jugosllavisë. Ashtu si teksti që lidhet me luftën, skema “ne” kundër “atyre” përdoret për të përfytyruar konfliktin si një luftë për vetëvendosje dhe autonomi kundër agresionit të jashtëm, duke theksuar qëndrueshmërinë dhe vendosmërinë e popullatës shqiptare në Kosovë.

Konkluzione:

Nëpërmjet këtij punimi analizohen mënyrat sesi nacionalizmi banal manifestohet në mënyrë diskrete por të përhapur në sektorët e turizmit të Shqipërisë dhe Kosovës, duke formësuar dhe përforcuar identitetin kombëtar nëpërmjet praktikave materiale, ideologjike dhe diskursive. Duke analizuar faqet e internetit zyrtare të turizmit, bëhet e qartë se diskurset nacionaliste janë të ngulitura thellë në promovimin e trashëgimisë kulturore, narrativave historike dhe simboleve kombëtare, duke formuar perceptimet e kombit si për audiencën vendase ashtu edhe për atë ndërkombëtare.

Në Shqipëri, nacionalizmi banal shprehet në mënyrë më delikate përmes narrativave historike të përzgjedhura në mënyrë selektive të cilat vendosin theksin të origjina e lashtë dhe një luftë të vazhdueshme për pavarësi kombëtare. Agjencia Kombëtare Shqiptare e Turizmit paraqet një histori që nxjerr në pah qëndrueshmërinë, duke e inkuadruar Shqipërinë si një komb me rrënjë të thella dhe një trajektore krenare drejt modernitetit. Figura historike si Skënderbeu ngrihen si simbole të atdhedashurisë dhe rezistencës, ndërsa integrimi i vendit në institucionet globale si NATO dhe aspiratat e tij për anëtarësim në Bashkimin Evropian paraqiten si piketa të përparimit kombëtar. Këto narrativa përputhen ngushtë me historiografinë zyrtare shqiptare, duke krijuar një vizion koheziv, por tepër selektiv të identitetit kombëtar.

Narrativat e turizmit të Kosovës, nga ana tjetër, shfaqin tema më të hapura nacionaliste, shpesh të bazuara në një kornizë primordialiste dhe perenialiste. Materialet promovuese theksojnë një lidhje të qenësishme, të përjetshme mes popullit shqiptar dhe tokës së Kosovës, duke e gjurmuar këtë lidhje që në kohët e lashta. Diskursi përforcon një dinamikë “ne” kundër “atyre”, veçanërisht në portretizimin e historisë së Kosovës në periudhat osmane dhe serbe. Rrëfimi historik nxjerr në pah rezistencën dhe qëndrueshmërinë, duke

i nxjerrë shqiptarët si mbrojtës të guximshëm të identitetit dhe sovranitetit të tyre. Periudhat e konfliktit, duke përfshirë Luftën e Kosovës, paraqiten si momente përcaktuese në rrugëtimin e kombit drejt pavarësisë, duke nënvizuar temat e luftës dhe triumfit duke marginalizuar interpretimet historike më të nuancuara ose alternative.

Turizmi si në Shqipëri ashtu edhe në Kosovë funksionon si një platformë e fuqishme për ndërtimin dhe përhapjen e ideologjisë nacionaliste. Promovimi i trashëgimisë kulturore, monumenteve historike dhe simboleve kombëtare shërben jo vetëm për të tërhequr turistët, por edhe për të rënjosur krenarinë dhe për të forcuar ndjenjën e identitetit kombëtar. Politikat e turizmit dhe strategjitë e marketingut shpesh komodifikojnë identitetin kombëtar, duke paraqitur versione të thjeshtuara dhe të idealizuara të historisë dhe kulturës që tërheqin si audiencën vendase ashtu edhe atë ndërkombëtare. Ky proces ndihmon në ruajtjen e nacionalizmit banal, duke e bërë identitetin e kombit të duket i natyrshëm, i përjetshëm dhe i pandryshueshëm.

Përqendrimi selektiv në narrativa dhe simbole të caktuara mund të marginalizojë komunitete dhe perspektiva të ndryshme, duke nxitur forma përjashtuese të nacionalizmit. Duke paraqitur një pamje të homogjenizuar dhe shpesh të thjeshtuar të historisë, narrativat turistike mund të përjetësojnë stereotipet dhe të pengojnë përfaqësimin më gjithëpërfshirës të identitetit kombëtar. Kjo është veçanërisht e dukshme në lëshimet dhe zvogëlimet e gjetura në prezantimet historike të Shqipërisë dhe Kosovës, të cilat u japin përparësi temave specifike të qëndrueshmërisë dhe vazhdimësisë duke minimizuar kompleksitetin dhe interpretimet e kundërshtuara.

Ndërveprimi midis nacionalizmit banal dhe turizmit nënvizon rolin e praktikave të përditshme në mbështetjen e ideologjive kombëtare. Aftësia e turizmit për të promovuar krenarinë kulturore dhe vullnetin e mirë ndërkombëtar është e pamohueshme, por kërkon angazhim kritik me narrativat që përjetëson. Një qasje më e ekuilibruar dhe shumëdimensionale ndaj zhvillimit të turizmit mund të zbusë rreziqet e diskurseve përjashtuese duke nxitur një përfaqësim më gjithëpërfshirës dhe autentik të identitetit kombëtar. Kështu, ky studim kontribuon në kuptimin më të gjerë se si turizmi reflekton dhe riprodhon ideologjitë nacionaliste, duke ofruar njohuri të vlefshme për ndikimin e tij në ndërtimin e identitetit në Evropën Juglindore dhe më gjerë.

Bibliografia

- Anholt, S. (2021). *The Good Country Equation: How We Can Repair the World in One Generation*. Berrett-Koehler Publishers.
- Bessière, J., & Tibere, L. (2013). *Traditional food and tourism: French*

tourist experience and food heritage in rural spaces. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 93(14), 3420–3425.

- Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. Sage Publications.

- Dann, G. M. S. (1996). *The Language of Tourism: A Sociolinguistic Perspective*. CAB International.

- Edensor, T. (2002). *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Bloomsbury.

- Hall, C. M., & Page, S. J. (2019). *The Geography of Tourism and Recreation: Environment, Place, and Space*. Routledge.

- Hallett, R. W. (2011) 'Hafa Adai ... means hello!' Written banal codeswitching on tourism websites. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 9:4, 286-297

- Houliston, L. Ivanov, S. Webster, C. (2021) Nationalism in Official Tourism Websites of Balkan Countries: A Multimodal Analysis. *Tourism. An international multidisciplinary Journal*.

Vol. 69/ No. 1/ 2021/ 83 - 111

- Lee, H., & Gretzel, U. (2011). Designing persuasive destination websites: A mental imagery processing perspective. *Tourism Management* 33(5):1270–1280

- Kuci, K (2022) Flagging Albanianism: Banal nationalism in news on line portals in Albania. PhD Dissertation. DOI 10.12681/eadd/52836, <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/52836>

- Kuci, K (2024) *Redefining Tourism Narratives: Navigating beyond Banal Nationalism*. Institute for Philosophy and Social Theory, University of Belgrade. Regional Center for Advanced Studies of Humanities – RECAS Regional Network of the Centers for Advanced Studies of Southeast Europe. ISBN: 978-86-82324-72-0

- Kuci, K, Cika, E (2020) Narrating Albanianism. Primordialist and perennialist themes in Albanian historiography. *Balkan Studies*. Vol 53. https://www.imxa.gr/files/bsfiles/53/3_Kuci_Cika.pdf

- Macdonald, S. (2013). *Memorylands: Heritage and Identity in Europe Today*. Routledge.

- Malenkina, N., & Ivanov, S. (2018). A Linguistic Analysis of the Official Tourism Websites of the Seventeen Spanish Autonomous Communities *Journal of Destination Marketing & Management* 9(12)

- Naef, P. J. (2017) *Tourism and nationalism in the former Yugoslavia*. Oxnard : Channel Views,

- Smith, M. K. (2009). *Issues in Cultural Tourism Studies*. Routledge.

- Storm, E. (2014) Overcoming Methodological Nationalism in Nationalism Studies: The Impact of Tourism on the Construction and Diffusion of National and Regional Identities. *History Compass* 12/4 (2014): 361–373,

10.1111/hic3.12141

- Hassan, A., & Mizan, R. (2015). World Heritage site as a label in branding a place *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development* 5(3):210-223
- Urry, J. (1990). *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. Sage Publications.
- Polese, A. Ambrosio, T. Kerikmae T. (2020). Estonian Identity Construction Between Nation Branding and Building *Mezinárodní vztahy* 55(2):22-46
- White, L. (2017). *Commercial nationalism Selling the national story*. Channel View Publications
- Winter, T. (2012). *Heritage and Nationalism: An Unbreachable Couple?* Institute for Culture and Society, University of Western Sydney

The concept of human security

Dr. Luljeta Kodra

Mediterranean University of Albania,
luljeta.kodra@umsh.edu.al

Abstract

This article examines the origin of the human security concept, debates regarding the definition and purpose of this concept, some of the threats to human security in today's world, and international efforts to promote human security.

The origin of the human security concept can be found in the 1990s, when the end of the Cold War radically changed the international security structure. The focus of human security is placing the individual at the center of security, as a necessity for national, regional and global stability. Threats to human security come in many forms. Fear, poverty, political oppression, inequality are also the main threats to human security in people's daily existence. Conflicts, exploitation, insurgency, state violence threaten not only the survival but also the dignity of millions of people.

Traditionally, security has been considered a state issue. The state is considered as the responsible entity to provide it to the persons under its jurisdiction. The security of individual human beings has been largely ignored even though states are created to guarantee representation, well-being, and security for individuals.

Various researchers have analyzed the concept of security in different ways and perspectives. The handling of this concept enables the understanding and implementation of the idea that human security is an integral part of general security and, ultimately, general security directly affects the security of the individual.

Keywords: human security, state security, causes of insecurity, measures for human security.

Introduction

The concept of human security represents an attempt by academics and politicians to expand the traditional concept of security which was concerned with protecting the sovereignty and territorial integrity of states from external threats.

The first definition of human security was made by the UN, in its United Nations Development Program, in 1994. In this document, it was argued

that human security is “a condition to relieve people from the traumas that accompany human development “. Another definition, from a few years later, conceives human security as “freedom from want and from fear” (Tomas, Tow, 2002, p.178). Human security is understood as the security of individuals and the communities in which they live, from numerous economic, environmental, health and physical threats, and as complementary to the security of states from the threat of foreign attack (Kaldor, 2022, p.2). The concept of human security refers to the protection of the security, dignity and well-being of individuals, both at the national and international level, considering the security of individuals as necessary for international peace and stability (Massari, 2020, p.92).

The former foreign minister of Canada, Lloyal Axworthy, in his speech (Axworthy, 2001, p.20) emphasized that the security of the state is fundamental, but insufficient to ensure complete security and well-being for people. Addressing the United Nations General Assembly, Japanese Prime Minister Tomichi Murayama (1995) and his successor Ryutaro Hashimoto (1997) reiterated their country’s commitment to the right of every citizen to protection from disease, ignorance, oppression, poverty and violence. They emphasized that all nations must change their lifestyle, based on “responsibilities to future generations and global human security” (Babu, 2016, p.35).

Human security is a concept that tents to address the basic causes of human insecurity (Di Liddo, 2021, 3). A prominent element of human security is its focus on early prevention to minimize the consequences of threats, find long-term solutions and build human capacity to deal with prevention and reconstruction if prevention is not possible. (Human Security Handbook, 2016, p.47).

An important reason, which favors the development and expansion of the concept of human security, is the concern for the security of future generations and the resources they will have at their disposal. Historically, humanity has thought and worried about its descendants as much as about itself. The more human society and the culture of mankind in general developed, the more importance has been given to the secure future of posterity. However, in some cases state security continues to be more important than human security. For developing countries, state sovereignty and territorial integrity are primary in relation to the security of individuals. In states with authoritarian regimes as well, human security is denied through restrictions placed on civil liberties that these regimes impose in order to ensure their survival, which is more important to them than the security of citizens (Acharya, 2000, p. 452).

Although human security has a long way in front of her to be universally

accepted as a conceptual framework, we can say that in the conceptual analyzes made by different researchers, two main visions on human security can be observed: The first vision of human security, which is defined as “freedom from poverty”, focuses on individual security for basic human needs, economic, health, food, social and environmental. This was also reflected in the report of the Human Security Commission in 2003 (Commission on Human Security, 2003, p.1). The second vision, which is defined as “freedom from fear”, focuses on individual safety against the use or threat of violence. Basically, “freedom from fear” as an integral part of human security is about the individual’s right to be protected from violence exerted against him by various factors, even by his own government (Thakur, 2010, p .71).

1. **The origin of the concept of security**

With the end of the Cold War, fortunately for humanity, the era of the politics of fear in world affairs turned into history, but the gap between the rich and the poor continued to be deep, within and between countries. As a result, millions of people around the world began to protest against despair and scarcity. Many studies showed that only 2% of the population benefited from the process of globalization (Tow, Trood, 2000, p.13). In this way, the turning point in the ideological and conceptual change from “national security” to “human security” began. The turn of attention to human security in the post-Cold War period was made for several other reasons as well. First, there was an increase in internal conflicts that were accompanied by great loss of life, ethnic cleansing, and displacement of the populations within and across borders, economic crises, environmental hazards, global infectious diseases, which created problems for people all over the world. Secondly, after the Cold War, emphasis began to be placed on the democratization of states and societies, on the respect and promotion of human rights, and the concept of humanitarian interventions was developed.

In 1990, the Round Table on “Peace Economies” took place in Costa Rica, which called for a shift in focus from an almost exclusive perspective on military security to a broader concept of general security of individuals from social violence, economic problems and environmental degradation (Jolly, Ray, 2006, p.8). Human Development Report, published in 1994 (Human Development Report, 1994, p.1) declared, “The world can never be at peace unless people have security in their daily lives.” This man-centered way of thinking quickly became popular around the world and initiated a global debate on human security. British academic Mary H Kaldor (Babu, 2016, p.30), one of the pioneers of the European security doctrine, emphasized that “Europeans cannot be safe while millions of people live in intolerable

insecurity. Where people live in conditions of lawlessness, poverty and daily violence, it creates fertile ground for criminal networks and terrorism.”

The first definition of the term human security by Mahbub Ul-Haq in the Human Development Report of the United Nations Human Development Agency, in 1994, has drawn attention to the variety of threats that appear to people while also highlighting the interaction between security, development and human rights (Di Liddo, 2021, p.5). The further development of the concept of human security was influenced by the work of several international commissions. Among them was the report of the Palme Commission, in 1982 (Wiseman, 2005, p.18), which proposed the doctrine of “common security”. This report emphasized that “in third world countries, as in all countries, security requires economic progress as well as freedom from military fear.” In 1987, the report of the World Commission on Development and Environment highlighted the connection between environmental degradation and conflict (Brundtland, 1987, p.7).

The term human security was officially defined in 2001 by the Commission on Human Security, which was created in response to the request of the Secretary-General of the United Nations at the 2000 Millennium Summit “For a world free from fear and poverty”. It was defined as: Human security means the protection of fundamental freedoms – freedoms that encompass the essence of life. It means protecting people from critical and widespread threats and situations. It means the creation of political, social, environmental, economic, military and cultural systems, which together give people the building blocks of survival, well-being and dignity (Ogata, Cels, 2003, p.274).

The close interaction between human security and human development was extensively addressed in the Millennium Development Goals. In his report, “In Full Freedom”, March 2005, the UN Secretary-General on Freedom, Security, Development and Human Rights argued that “An illiterate person with AIDS, who lives in hunger and has the right to vote, cannot be called free. A woman who lives in the shadow of daily violence cannot be called free either. These people are an example of human insecurity. There is no security without development and there is no development without respect for human rights (Human Rights Council, 2005, p.5).”

Of great value in this regard is the statement of former President Obama, “It is undoubtedly true that development can rarely take root without security. But it is also true that security does not exist where people do not have enough food, clean water, or the medical conditions necessary to survive. Security does not exist where children cannot aspire to a good education, or a job that supports a family. Lack of hope can destroy a society from within (Obama, 2009, p.2).”

2. Debates on security

Efforts to expand the notion of security to include non-military threats have led many researchers to question whether it is necessary to change the focus of the concept of security, moving it towards the individual, and whether it can be safer world with this change? The dividing line between the different attitudes is who should be at the center of security, the person or the state.

More and more, civilized society around the world has become aware that “The world will never be at peace, if people do not enjoy human security during their daily lives (Ramcharan, 2004, p.15)”. Famine, diseases and natural disasters have “killed” more people than war, genocide and terrorism combined (Human Security Report, 2005 p.VIII). Are we nowadays in the conditions of collective security envisaged by the UN, with the concepts of 1945? All UN reports of recent years express a modern interpretation of security. The former secretary general of the United Nations, Kofi Annan, in his 2000 report, wrote: Today’s world is different from the world a few years ago and the dangers and threats to peace and security that people face today are of the nature different. In these conditions, facing these risks and threats requires adaptation of concepts, practices and institutions (Report of the Secretary-General, 2000, p.10).”

One of the critics of the concept of human security, Roland Paris, claims that: Existing definitions of human security aim to encompass everything from physical security to psychological well-being, which limits policymakers in prioritizing political goals (Paris, 2001, p.5). Another criticism of the concept of human security is that it ignores the role of the state as an institution that guarantees security. Researcher Buzan claims that states are a “necessary condition for individual security, because without the state it is not clear who should act in the name and on behalf of individuals (Johns, 2014.p.3).

But in fact the proponents of the concept of human security have not underestimated the importance of the state as a guarantor of human security. State security and the state’s ability to defend itself indirectly also guarantee the protection of individuals living in that state. Human security complements state security.

Weak states are often unable to protect the security and dignity of their citizens. In many countries, the capacity of states to ensure the protection of their citizens is called into question due to bad governance. This means that, while the state remains the primary guarantor of security, it often fails to meet its security obligations and has at times become a source of threat to its own people. Therefore, the state cannot be considered as the only source of protection for individuals (Acharya, 2016, p.11). In this context, the role of

the international system to compensate for state failure should be considered.

The researcher Wolfers, emphasizing the importance of security, states that: To say that a state has more security than another state implies that one state is better than another; whereas to say that a state has more people or land does not imply that that state is better than another (Wolfers, 1952, p.480). Security according to Wolfers is a value which a nation can have more or less and which it can aspire to have to a greater or lesser extent. Wolfers, in relation to the security measure, refer to General Jakob L. Devers' statement on security, that: "We will either be secure or insecure. There can be no partial security. If we are half sure, then we are not sure at all." Wolfers dispute this view, with the idea that safety is a matter of degree and cannot be taken as absolute (Wolfers, 1952, p.485).

Taylor Owen, based on the original definition of the United Nations Development Program, proposes as a definition of human security: "The protection of the vital essence of all human life from environmental, economic, food, health, personal and political threats" (Taylor , 2004, p.373). Owen admits that there is no set list of what traditional security threats are because they can be different for different nations and regions. Owen emphasizes the state's obligations to take preventive action against threats that affect people's rights and their general security. Owen puts man, his everyday life, his rights and his dignity in the center of attention.

Various researchers claim that man should be the primary focus in discussions on security. State security survives as a concept only to the extent that it can be an effective way of creating human security (MacFarlane, 2016, p.45).

3. Causes that affect safety

Today's world for many people is an unsafe place, due to natural disasters, international and internal conflicts, poverty, the spread of diseases, international terrorism, economic and financial upheavals. Insecurity can also originate from the decline of state institutions and structures (especially those related to law and order), from authoritarian regimes, from violations of human rights, from environmental degradation, from violations of economic and social rights etc. All these factors cause multiple forms of human insecurity that destroy entire communities and cross national borders, undermining prospects for sustainable development, peace and stability (Human Security Handbook, 2016, p. 42).

One of the main causes of insecurity, armed conflict has direct consequences on people's lives and well-being. According to the Human Development Report: Conflict undermines nutrition and public health, destroys the education system, depletes livelihoods and delays prospects for

economic growth (Human Development Report, 2005, p. vii). Conflicts also damage the environment, as was the case with Saddam Hussein's burning of Kuwait's oil wells in the 1990 First Gulf War, which led to massive land and air pollution. Among the most serious human security threats arising from armed conflicts is the use of children as soldiers and minions. Recent conflicts have also shown that women are victims of rape, torture and sexual slavery, as happened in the 1994 genocide in Rwanda (Manchanda, 2005, p.4737).

Conflicts also have consequences in causing economic destruction, ecological damage and the spread of diseases. In itself, environmental degradation and climate change are another source of conflict (Homer-Dixon, 1991, p.78). The poorest countries of the world, where families often seek to have more children to compensate for the high rate of infant mortality, affect the growth of the world population (Walker, 2016, p.5). Population growth, on the other hand, contributes to the reduction of livelihood resources and environmental problems, which often lead to conflict. For example, South Asia, one of the poorest and most populous regions of the globe, faces the possibility of conflict due to the scarcity of water resources.

A threat to human security is not only one that threatens life and survival, but also one that threatens health, one that threatens a community's practices, language and identity. Threats can be the result of a policy, a redefined border, the creation of a group, the legitimization of an act, the marginalization of a community or an ideology (Hamourtziadou, 2019, p.121). The consequences of lack of human security can be death, disease, hunger, lack of shelter, trauma. Personal security, freedom of movement, language, culture and expression may be harmed.

Today, in developed countries, human security is also threatened by terrorism, drugs, communicable diseases, clandestine immigration, etc. The weaker the state, the more interdependent human security is with state security and the more devalued human life is.

4. Measures for human security by the international community

Among the actions undertaken by the international community as a measure for human security, we can identify as very important the creation of several courts for war crimes as well as the International Criminal Court. The International Criminal Court, which was founded on July 1, 2002, with headquarters in The Hague, represents a permanent institution of international justice that exercises jurisdiction over persons who commit the most serious crimes (Rome Statute of the International Criminal Court, 2002, p. 1). Human security mechanisms such as the International Criminal Court and war crimes tribunals have been involved in the prosecution and

punishment of several high-level war criminals in the former Yugoslavia, Liberia and Congo, including former Yugoslav President Slobodan Milosevic (whose trial ended without a decision, after he was found dead in his cell, in March 2006), former Liberian president Charles Taylor, etc. (Acharya, 2000, p.4).

The UN has also had an ever-increasing trend of international attention devoted to human security issues, which has developed in parallel with the maintenance of international peace and security, which constitutes the main mission of the United Nations.

The Universal Declaration of Human Rights adopted by the General Assembly of the United Nations in 1948, in its article 28 provides that: individual security should be the basis for national security and that national security should be the basis of international security. National and international security cannot be achieved without respect for individual security, human rights and fundamental freedoms. Conflicts cannot be prevented and peace cannot be maintained in a world where individual rights are violated (The Universal Declaration of Human Rights, 1948, art.28).

The specialized agencies of the United Nations have also played an important role in promoting human security. For example, The United Nations Development Program and the World Health Organization have been at the forefront of work to combat poverty and disease. The United Nations High Commissioner for Refugees, the United Nations Children's Fund and the United Nations Development Fund for Women have played a fundamental role in solving specific issues, such as refugees and the rights of children and women. (MacFarlane, Khong, 2006, p.34).

In 2003, the Commission on Human Security published the Human Security report, which refers to freedom from fear and freedom from poverty (Commission on Human Security, 2003, p.4). The report emphasized that state security and human security are complementary to each other.

The report refers not only to the threats that come from violence, but also those that come from poverty, disease, illiteracy, etc. According to this report, conflict and deprivation of adequate livelihood opportunities are interconnected (Commission on Human Security, 2003, p.4).

The United Nations is increasingly analyzing and considering as serious threats to international security: poverty, infectious diseases, environmental degradation, and conflicts within states, production and proliferation of weapons of mass destruction, terrorism and organized crime. According to the report, "For a more secure world" "any event or process that leads to large-scale death or the reduction of life chances and undermines states as the basic unit of the international system is a threat to international security (Report of the High -level Panel on Threats, Challenges and Change, 2004, p.2)."

The adoption by the United Nations General Assembly of Resolution 66/290, on September 10, 2012, was another important step for the implementation of human security. In paragraph 3 of the Resolution, the General Assembly recognized by consensus that human security is an effort to assist member states in identifying and addressing pervasive changes and challenges to the survival, well-being and dignity of their people (Human Security Handbook, 2016, p. 45).

Non-governmental organizations such as the International Committee of the Red Cross, Medecins Sans Frontieres, Save the Children, and Amnesty International have also contributed in different ways to human security issues. They have served as sources of information and warning of conflicts. They have provided opportunities for rescue operations, often being the first in action in areas of conflict or natural disasters and supporting governments or United Nations-sponsored peacekeeping and peacebuilding missions.

Conclusions

Now the traditional security threats have faded and therefore most people no longer consider them as urgent. People face new threats in their lives, which have made it necessary to expand the concept of security. The concept of human security has developed through the debate whether states or the individual should have more priority.

Although, security in the traditional sense is necessary for the life and well-being of the individual, now individuals, societies and states, in the concept of security, do not only value territorial integrity, but also other factors, thus promoting social-economic security (Thakur, 2010 , p.11). However, it must be recognized that human security is connected and interdependent with state security.

State security is no longer a sufficient source of security because it does not adequately respond to the security of the individual from violence within states. The traditional concept of state security, focusing on the territorial security of the state, fails to analyze many other risk factors, caused by other insecurities such as poverty, environmental hazards, global epidemic diseases, natural disasters, gender-based violence etc. Such threats often become invisible in the public debate that generally focuses on “major” concerns for the national security of the state, or for public safety, in relation to the fight against crime or violent conflicts, clearly exposed.

Human security is achieved when individuals have the right to identify risks and threats to their values and well-being and have the opportunity to find ways to end or alleviate these risks and threats (Hamourtziadou, 2019, p.121). Human security can be expanded by highlighting inequalities,

which are often the main causes of conflicts, by strengthening the governing structures of states, by fulfilling political, economic and legal initiatives.

Uncertainties must be fought all together, comprehensively. Acting on a single issue is not enough. Only in this way will people facing crises and extreme poverty feel safe in all aspects of their lives, have the opportunity to ensure their well-being and respect for their rights and dignity.

Governments have the primary responsibility to ensure the survival, well-being and dignity of their people. The role of the international community is to complement and provide the necessary protection to governments, based on their request, in order to strengthen their capacities to respond to emerging threats. Human security also requires cooperation between governments, regional and international organizations and civil society (Human Security Handbook, 2016, p.45). However, in addition to the collective responsibilities of national and international institutions, individual responsibilities are also important, which must be combined with collective responsibilities. As long as we talk about human security, we must accept that people must also be responsible for its realization. The transition from state security to human security must also be accompanied by the transfer of responsibilities for its realization from the state to the community within the state and to all citizens of the world.

The international community must find new ways to ensure the protection of people from the dangers of the age of globalization which have a more devastating impact on people's lives than the military threats of states (Acharya, 2000, p. 4). An important support in the practical implementation of the concept of human security can also be provided by the UN, which in its fundamental act of constitutional character, the UN Charter, contains norms that focus on people's well-being.

Human security is a concept that has the potential to develop more and more. Development is an important condition for human security, just as security is a necessary condition for human development. The more advanced society is, the more democratic a state is, the more focused the state and society in general will be on the safety of the individual.

References

- Brundtland Report, 1987, <https://www.are.admin.ch/are/en/home/media/publications/sustainable-development/brundtland-report.html>
- Acharya A., Human Security, March 2000, [:https://www.researchgate.net/publication/339956544](https://www.researchgate.net/publication/339956544)
- Axworthy Ll., "Human Security and Global Governance", Global Governance, vol7, 2001, pp19–23, <https://www.jstor.org/stable/i27800280>

Babu R., From National Security to Human Security, The Journal of International Issues, Vol. 20, No. 1 (Spring 2016), pp. 30-41, <https://www.jstor.org/stable/10.2307/48505260>

Commission on Human Security, New York, 2003, <http://hdr.undp.org/en/nhdr/support/thematic/humansecurity/>

Hamourtziadou L., Security challenges of the 21st century: new challenges and perspectives, *Journal of Global Faultlines*, 1 December 2019, <https://www.scienceopen.com/hosted-document?doi=10.13169/jglobfaul.6.2.0121>

Human Rights Council, 2005, In larger freedom: towards development, security and human rights for all: report of the Secretary-General: addendum: explanatory note / by the Secretary-General

Human Security Handbook- the United Nations, January 2016, <https://www.un.org>

Human Security Report 2005. War and Peace in the 21st Century, Human Security Centre, University of British Columbia, Canada, Oxford University Press, 2005, p. VIII.

Johns L., A Critical Evaluation of the Concept of Human Security, Jul 5 2014, <https://www.e-ir.info/2014/07/05/a-critical-evaluation-of-the-concept-of-human-security/>

Jolly R., Ray D., National Human Development Reports and the Human Security Framework: A review of Analysis and Experience, Published 2006, <https://www.semanticscholar.org/paper/National-Human-Development-Reports-and-the-Human-A-Jolly-Ray/d2ee5dc9fed7507396c20bf03f06019c5ca1ff0f>

Kaldor M., NATO and human security, NATO Defense College (2022), <https://www.jstor.org/stable/resrep39556>

Liddo M., The impact of Covid-19 on Human Security, May 2021, CeSI, <https://www.cesi-italia.org>

MacFarlane N., and Yuen Foong Khong, *Human Security and the UN: A Critical History*, muse.jhu.edu

Manchanda R., Women's Agency in Peace Building: Gender Relations in Post-Conflict Reconstruction, *Economic and Political Weekly* Vol. 40, No. 44/45 (Oct. 29 - Nov. 4, 2005), pp. 4737-4745, <https://www.jstor.org/stable/4417360>

Massari A., Human Security, 2020, <https://www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctv2gjwnw.47>

Neil S., MacFarlane; Khong F., *Human security and the UN: a critical history*, Indiana University Press, [2006] ©2006, https://www.worldcat.org/title/human-security-and-the-un-a-critical-history/oclc/61178119&referer=brief_results

Obama B., Remarks at the Acceptance of the Noble Peace Prize, 10 December 2009, Oslo, Norway, www.whitehouse.gov/.../remarks-president-acceptance

Ogata S., Cels J., Human Security—Protecting and Empowering the People, *Global Governance* Vol. 9, No. 3 (July–Sept. 2003), <https://www.jstor.org/stable/27800482>

Paris R., Human Security Paradigm Shift or Hot Air, 2001, <https://www.jstor.org/stable/3092123>

Ramcharan B., *Human Rights and Human Security*, Martinus Nijhoff Publishers, p.15.

Report of the Secretary-General, 27 March 2000, unpan1.un.org/intradoc/groups/.../unpan000923.pdf

Rome Statute of the International Criminal Court, Article 1, January 2002, <file:///C:/Users/user/Downloads/RS-Eng.pdf>

Taylor O., “Human Security - Conflict, Critique and Consensus: Colloquium Remarks and a Proposal for a Threshold-Based Definition”, in *Security Dialogue*, Vol. 35, No. 3, International Peace Research Institute, Oslo, Norway, Sage Publications, 2004, pp. 373-387.

Thakur R., *United Nations Peace and Security Collective Security*, www.cambridge.org/0521855179

The 1994 Human Development Report, <http://hdr.undp.org>

The Universal Declaration of Human Rights, Article 28, www.un.org/en/documents/udhr/

Thomas F., Dixon H., On the Threshold: Environmental Changes as Causes of Acute Conflict, *International Security* Vol. 16, No. 2 (Fall, 1991), pp. 76-116 (41 pages), <https://www.jstor.org/stable/2539061>

Thomas N. & Tow W. T., ‘The Utility of Human Security’, space.library.uq.edu.au/view/UQ:62912

Tow W., Trood R., “Linkages between traditional Security and Human Security”, *Asian Emerging Regional Order: Reconciling Traditional and Human Security*, Tokyo: United Nations University Press, 2000, pp13–32, <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=William+T+Tow+and+Russell+Trood%2C+%E2%80%9CLinkages+between+traditional+Security+and+Human+Security%E2%80%9D+>

Walker R., Population Growth and its Implications for Global Security, *The American Journal of Economics and Sociology* Vol. 75, No. 4, Is Overpopulation a Problem? Multiple Perspectives on this Perennial Question (September, 2016), <https://www.jstor.org/stable/45129327>

Wiseman G., The Palme Commission: New thinking about security, *International Commissions and the Power of Ideas*, file:///C:/Users/user/Downloads/international_commissions_and_the_power_of_ideas_-_sample_chapter_0.pdf

Wolfers, A., 1952, “National Security” as an Ambiguous Symbol, www.princeton.edu/.

Shqipëria antifashiste në anën e duhur të historisë në luftën e dytë botërore

Prof. Dr. Paskal Milo
Universiteti Mesdhetar i Shqipërisë
paskal.milo@umsh.edu.al

Në historinë e kombit shqiptar ka ngjarje të mëdha të cilat kanë mbetur pika reference për brezat që kanë ardhur më pas. Është fjala për ato ngjarje që kanë krijuar epokë, që kanë hapur rrugën e progresit, që kanë formësuar e forcuar identitetin kombëtar, që themeluan dhe organizuan shtetin kombëtar, që e mbajtën gjallë e luftuan për liri, vetëdije, pavarësi e sovranitet kombëtar edhe atëherë kur në trojet arbërore ra hija e rëndë e zaptuesve të ndryshëm.

Përgjatë historisë së tyre shqiptarët kanë qënë të suksesshëm në ato raste kur kanë ditur të bashkohen e të orientohen mirë në labirintet e saj. Nuk e kanë bërë gjithnjë ndaj edhe ajo i ka goditur apo edhe ka tentuar t'i ç'regjistrojë nga analet e saj. Por sa herë që e kanë bërë kanë vendosur gurë themeli në mbijetesën e tyre si popull e në krijimin e tyre si komb e si shtet. Por nëse do të shtrohej pyetja që ka të bëjë edhe me titullin e këtij referimi, se cilat mund të ishin kriteret për të gjykuar nëse shqiptarët përgjatë historisë së tyre janë orientuar mirë apo gabim, ky kumtim nuk e merr përsipër që të jap një përgjigje të plotë sepse nuk është as koha dhe as vëndi.

Por ka një kriter që mund të jetë në krye të të gjithë të tjerave: sa dhe si një ngjarje historike përputhet me atributet e ekzistencës së një populli e të një kombi, të ruajtjes së identitetit e të vetëqënies kombëtare, me rrugën e progresit dhe të aleancave strategjike? Ka një mendim thuajse unanim mbarë shqiptar që ngjarje të tilla të historisë tonë kombëtare kanë qënë epoka e Skënderbeut, Lidhja Shqiptare e Prizrenit, Pavarësia Kombëtare e vulosur nga Kuvendi i Vlorës, Kongresi i Lushnjës e Lufta e Vlorës. Dhe po të shtyheshim deri në ditët tona në këtë radhë ngjarjesh do të hynin edhe rënia e komunizmit dhe fitorja e demokracisë në Shqipëri, çlirimi i Kosovës dhe pavarësia e saj.

Çdo vend e çdo komb në përgjithësi në çdo përplasje ciklike historike, në një mënyrë ose një tjetër merr pjesë, reshtohet në njërën ose në tjetrën anë dhe ngarkohet me përgjegjësi për të mirë apo për të keq para historisë por edhe të ardhmes së tij. Lufta e Dytë Botërore (1939 – 1945) ka qënë përplasje më e madhe në historinë e njerëzimit mes forcave të regresit të përfaqësuar nga fashizmi i të gjitha ngjyrave me forcat e progresit të radhitura në aleancën e Kombeve të Bashkuara Antifashiste. Gati 80 vjet

pasi kjo Luftë ka përfunduar me rrjedhoja katastrofike njerëzore, ekonomike e sociale, bota sot ndodhet para një rreziku shumë herë më të madh, shumë herë më dimensional e deri në kufijtë e imagjinatës ekstreme.

Përkujtimi i përfundimit të Luftës së Dytë Botërore sot nuk është një akt simbolik në respekt të ngjarjes thjeshtë si histori, as edhe një shërbesë shpirtërore për të vrarët e saj dhe aq më tepër për fitimtarët e saj. Është një thirrje për vigjilencën e për të ndaluar sa nuk është vonë turravrapin drejt një lufte që do të ketë vetëm rrjedhoja apokaliptike për njerëzimin.

Në vitet e Luftës së Dytë Botërore Shqipëria u ndodh e pushtuar nga ushtritë e Boshtit fashist. Musolini nuk i la asaj as edhe një fije sovraniteti formal por e bashkoi atë nën skeptrin e perandorisë e të flamurit me sëpatën e Liktorit. Regjimi gjerman i pushtimit që u vendos në Shqipëri pas atij italian ishte shumë më i egër por për demagogji e për të mashtruar shqiptarët u njohu një status “pavarësie”, praktikë që në një formë apo në tjetër e kishte zbatuar edhe në vende të tjera. Regjimet e pushtimit, italian apo gjerman pavarësisht nga format e ushtrimit të tyre, në thelb ishin njësoj dhe po kështu edhe në objektivat e tyre. Nga pikëpamja strategjike atyre u interesonte që në Shqipëri të mos bëhej asnjë rezistencë kundër tyre. Në funksion të këtij synimi siç ndodhi edhe në vende të tjera europiane, pushtuesit mobilizuan në Shqipëri edhe qeveri shërbyese e pakica mbështetëse shqiptare.

Shumica e popullit shqiptar iu kundërvu pushtuesve. Historia e rezistencës së tij antifashiste ka një emër të përveçëm dhe vend të veçantë në historinë e rezistencës antifashiste europiane. Legjitimiteti i saj është i padiskutueshëm. Kur shtrohet çështja për t’i dhënë përgjigje pyetjes se në cilën anë të Luftës u reshtua Shqipëria duhet bërë një analizë jashtë kornizës tradicionale të reshtimit mes palëve siç ndodh zakonisht me aleancat e shpallura ose të krijuara në proces gjatë saj mes shteteve sovrane. Shqipëria ishte një shtet i pushtuar, nuk kishte sovranitet ndonëse ekzistonin disa institucione pseudolegjitime që në momente të caktuara miratonin ligje e merrnin vendime, si dhe mbreti Zog, i cili ndonëse formalisht mbante një farë legjitimiteti, nuk u njoh dhe nuk u pranua si insitucion sovran nga Fuqitë e Mëdha të Kombeve të Bashkuara Antifashiste.

Në mungesë të institucioneve sovrane vakumin do ta plotësonin ato forca politiko – ushtarake që do të diktonin në terrenin e luftimeve vullnetin e tyre dhe që do të siguronin një mbështetje sa më të gjerë mes shqiptarëve. Përrjashtuar qeveritë shërbyese të pushtuesve që nuk kishin lënë vend për zgjedhje, tri shtabe politiko – ushtarake potencialisht ishin në lojë për të ndikuar në orientimin e Shqipërisë në Luftën e Dytë Botërore: Lëvizja e Legalitetit, Balli Kombëtar dhe Fronti Nacional Çlirimtar. Por edhe ky ndikim i tyre do të kushtëzohej nga shkalla e organizimit të rezistencës e të luftës së

armatosur kundër pushtuesve si dhe nga aftësia e tyre për të siguruar ose jo mbështetjen e Kombeve të Bashkuara Antifashiste.

Para shqiptarëve në Luftën e Dytë Botërore qëndronin tre alternativa zgjedhjeje: të rrinin mënjanë saj, asnjë; e dyta të bashkoheshin me Boshtin fashist dhe e treta të bëheshin pjesë e Kombeve të Bashkuara Antifashiste.Gjithësecila prej këtyre alternativave nuk do të ishte një akt i thjeshtë apo një vendimarrje e institucioneve ekzekutive dhe legjislative por një sipërmarrje shumë e përgjegjshme kombëtare, e vështirë dhe në rrethana të jashtëzakonshme.

A mund të ishte asnjë Shqipëria në Luftën e Dytë Botërore?

E drejta dhe praktika ndërkombëtare e kishin të kodifikuar statusin e asnjësisë.Në Luftën e Dytë Botërore ajo u respektua në minimum dhe atë e ruajtën ose nuk ua prekën shteteve të tilla si Zvicra, Suedia, Turqia apo ndonjë vendi tjetër i vogël. Shqipëria nuk kishtetribute historike të asnjëanësisë ndonëse lindi si shtet i pavarur dhe asnjëanës nën garancinë e gjashtë Fuqive të Mëdha të kohës. Asnjëanësia e saj mbi një vit më vonë u dhunua nga po të njëjtat Fuqi që ishin shpallur gardianë të saj. Pas Luftës së Parë Botërore e Konferencës së Paqes në Paris ku ajo u rrezikua të copëtohej, Fuqitë e Mëdha europiane ia dorëzuan në fakt Italisë mbrojtjen e sovranitetit të shtetit shqiptar. Ishte pikërisht ky vendim që i shtroi rrugën 7 prillit 1939. Asnjëanësia në kushtet e pushtimit ishte siç edhe rezultoi në kohën e pushtimit gjerman një status formal që askush nuk e njohu përveç pushtuesve.Ai ishte i pamundur të realizohej **për një mijë shkaqe dhe arsye, të brëndshme dhe të jashtme, historike, kulturore, sociale dhe ekonomike.**

Asnjëanësia shqiptare në Luftën e Dytë Botërore edhe po qe se do të ishte shprehje e një vullneti të gjithë pranuar mbarëshqiptar nuk do të kishte asnjë shans për të mbijetuar.Asaj i mungonte faktori kryesor i jashtëm, dakortësia e Fuqive të Mëdha që ishin në luftë mes tyre.

Alternativa e dytë e shqiptarëve në Luftën e Dytë Botërore ishte të bashkoheshin me Boshtin fashist, me Italinë e Musolinit, me Gjermaninë e Hitlerit dhe me Japoninë e largët aziatike të perandorit Hirohito. Formalisht, Shqipëria e pushtuar dhe e bashkuar me Italinë fashiste u bë pjesë e Boshtit, madje u shpalli luftë edhe Britanisë së Madhe, Francës, Shteteve të Bashkuara dhe gjithë atyre vendeve me të cilat Musolini u fut në konflikt. Zyrtarisht ligjet dhe vendimet që e implikonin direkt Shqipërinë me Boshtin fashist u anuluan në kohën e pushtimit gjerman për t'i dhënë sadopak besueshmëri formulës së tyre të “sovranitetit relativ” të Shqipërisë.Nëse këto ligje dhe vendime do të kishin qëndruar në fuqi deri në përfundim të Luftës ato do të përbënin korpusin juridik të aktakuzës për Shqipërinë si satelit i

Boshtit fashist në Konferencën e ardhshme të Paqes.

Pretendimet dhe kërkesat për ta vendosur Shqipërinë në këtë status ishin të njohura e të shpallura zyrtarisht nga qeveria e fqinjët jugor të saj për t'i hapur rrugën aneksimit të një pjese të saj. Projekte të tjera copëtimi apo staturë vartësie qarkullonin gjatë Luftës si variante të mundshme për zbatim pas saj.

Alternativa e tretë ishte aleanca me Kombet e Bashkuara Antifashiste. Rrënjët e saj ishin në Kartën e Atlantikut të gushtit 1941, në Deklaratën e Kombeve të Bashkuara në Uashington në janar 1942, në Konferencën e Teheranit, nëntor – dhjetor 1943. Më vonë ajo u pasurua me vendime të tjera të rëndësishme nga tri Fuqitë e Mëdha të Kombeve të Bashkuara. Në platformën e në luftën e madhe kundër fuqive të Boshtit u bashkuan demokracitë perëndimore, Shtetet e Bashkuara e Britania e Madhe me Bashkimin Sovjetik, si dhe vende e popujt të tjerë, parti, rryma, individë me bindje të ndryshme politike e fetare. Në vendet europiane të pushtuara nga fashizmi, rezistencë e luftë të armatosur deri në çlirim nuk bënë vetëm komunistët, por edhe social demokratët, liberalët e konservatorët. Të gjitha këto forca në përfundim të Luftës kishin të drejtën morale të vendosnin për mënyrën e qeverisjes së vendeve të tyre. Në shumicën e këtyre vendeve, ku më lehtë e ku më me vështirësi, u rivendosën rendi e qeverisja demokratike.

Me vullnetin e shumicës së shqiptarëve që iu bashkuan rezistencës antifashiste dhe luftës së armatosur çlirimtare kundër pushtuesve të huaj, Shqipëria **de facto** u bë pjesë e Aleancës së Kombeve të Bashkuara Antifashiste. Kjo luftë u njoh zyrtarisht edhe nga qeveritë e Fuqive të Mëdha Antifashiste. Dokumenti më i rëndësishëm i tyre që u bë referencë vlerësuese deri në përfundim të Luftës ishin Deklaratat e dhjetorit 1942 të këtyre qeverive. Deklarata të tjera në vijim me po të njëjtën përmbajtje, ardhja e misionëve ushtarakë britanike, amerikane e sovjetike në Shqipëri pas prillit 1943, furnizimi me armë, paisje luftarake dhe mbështetje financiare britanike dhe amerikane kryesisht për formacionet partizane, kordinimi i veprimeve operative e mbështetëse të Shtabit të Përgjithshëm të UNÇI me Komandën e Shtabit Aleat të Mesdheut, etj, mbetën dëshmi të pakontestueshme të kësaj Aleance. Pjesëmarrja e shumicës së shqiptarëve në krah të Kombeve të Bashkuara Antifashiste rezultoi një vendim strategjik i mënçur. **Për herë të parë në historinë e tyre si komb e për herë të dytë si popull pas epokës së Skënderbeut, shqiptarët u radhitën në anën e duhur të historisë, me Fuqitë që mbronin lirinë, identitetin, vetëvendosjen dhe progresin.**

Lufta Antifashiste Nacionalçlirimtare e kreu misionin e saj të çlirimit të Shqipërisë. Por jehona dhe ndikimi i kësaj Luftë nuk u mbyll në kufirin e vitit 1944. Pas Luftë ajo i dha Shqipërisë për herë të parë si **subjekt ndërkombëtar**

një mbështetje që nuk e kishte gjetur më parë. Pavarësia dhe integriteti territorial i Shqipërisë kishte mbetur në të kaluarën peng e projekteve coptuese të Fuqive të Mëdha dhe të vendeve fqinje. Pas çlirimit të Shqipërisë ndonëse u tentua të ripërsëriteshin pjesërisht skenarët e vjetër të coptimit, ishte pozita e qartë antifashiste dhe çlirimtare që morri shumica e popullit shqiptar në Luftë, ishte vepra e atyre dhjetra mijra partizanëve dhe e mijra e mijra dëshmorëve e viktimave që e ndalën ripërsëritjen e historive të hidhura të së shkuarës jo të largët.

Ishte pikërisht kjo Luftë çlirimtare në aleancë me Kombet e Bashkuara Antifashiste që i dha të drejtë Shqipërisë të ulej në Konferencën e Paqes në Paris në verën e vitit 1946 jo si viktimë dhe as fajtorë siç u ulën mjaft vende të tjera që kishin bashkëpunuar me fuqitë e boshtit fashist dhe që u penalizuan me të drejtë nga kjo Konferencë. Shqipëria më të drejtën e saj si kontributore në luftën kundër fashizmit u radhit midis fituesve të Luftës dhe vuri firmën e saj në Traktatin e Paqes me Italinë si Fuqi Shoqe. Ajo gjithashtu si vend antifashist u ftua dhe mori pjesë në Konferencën e Dëshmperblimeve të Luftës me Gjermaninë në dhjetor 1945 - prill 1946, nënshkroi aktin përfundimtar të saj dhe u dëshmperblye me shuma modeste për dëmet që i ishin shkaktuar. Duke qënë në të drejtën e saj, Shqipërisë iu kthye ari monetar i grabitur nga pushtuesit gjermanë në vitin 1943.

Shqipëria antifashiste e Luftës së Dytë Botërore e vendosi popullin shqiptar mes fitimtarëve. Edhe pas 20 apo edhe 200 viteve që do të vijnë, kjo ngjarje do të jetë e gdhendur në kujtesën kombëtare dhe do të qëndrojë aty përjetësisht për të dëshmuar se edhe një popull sado i vogël kur di të orientohet e të udhëhiqet drejtë në vorbullën e historisë mer vendime epokale e të patjetërsueshme që i japin nder e lavdi në shekuj.

Bashkimi European dhe Kina: mes bashkëpunimit dhe konkurrencës

Redion Luli PhD
Universiteti Mesdhetar i Shqipërisë
redion.luli@umsh.edu.al

Abstrakt

Artikulli në fjalë shqyrton situatën e re që është krijuar në marrëdhëniet midis Kinës dhe Bashkimit European (BE). Rritja e shpejtë e Kinës bëri që politikëbërësit e BE-së në 2019 të mos e konsideronin më Kinën një vend në zhvillim dhe të kërkonin që ajo të merrte më shumë përgjegjësi për ruajtjen e rendit ekzistues botëror. Shpallja e Kinës si një “rival sistemik” ishte një tregues i shqetësimit dhe ankthit në rritje midis elitave europiane. BE synon jo vetëm të kërkojë marrëdhënie ekonomike më të balancuara dhe të barabarta me Kinën, por edhe të mbrojë me vendosmëri interesat e veta. “Rivaliteti sistemik” mund të ketë një nëntekst pozitiv, nëse Perëndimi trajton problemet e veta me qëllim rikthimin e atraktivitetit të modelit liberal. Disa ekspertë janë të mendimit se do të jetë e mundur të formohet një model i ri ndërveprimi midis Kinës dhe Europës, bazuar në përshtatjen e ndërsjellë ndaj ndryshimeve që po ndodhin. Bashkimi i Kinës dhe Evropës kundër unilateralizmit dhe proteksionizmit mund të pengohet nga lëvizja e BE-së drejt përdorimit në shkallë të gjerë të masave proteksioniste kundër Kinës. Artikulli thekson nevojën e kombinimit të projekteve të vjetra dhe të reja rajonale të integritimit në mënyrë të tillë që të parandalohet zhvillimi më tej i marrëdhënieve të konkurrencës së motivuar ideologjikisht ndërmjet tyre. Aftësia për t’iu përgjigjur me interes planeve të reja për bashkëpunim rajonal po bëhet një avantazh për Kinën në sfondin e kujdesit dhe tutjes që BE shfaq ndaj Iniciativës “Një Brez, një Rrugë”. Mjedisi global gjithnjë e më i pasigurt – i shënuar nga pandemia COVID-19 dhe konfliktet pasuese në Ukrainë dhe Gaza – ndërlikon përpjekjet për të menaxhuar marrëdhëniet BE-Kinë bazuar vetëm në interesat ekonomike.

Fjalët kyçe: Bashkimi European, Kina, rivalitet sistemik, bashkëpunim, autonomi strategjike, proteksionizëm, “Një Brez, një Rrugë”.

Abstract

The article examines the new situation that has emerged in relations between China and the European Union (EU). China’s rapid rise prompted EU policymakers in 2019 to no longer consider China a developing country and to demand that it take more responsibility for maintaining the existing

world order. The declaration of China as a “systemic rival” was an indicator of growing concern and anxiety among European elites. The EU aims not only to seek more balanced and equal economic relations with China, but also to firmly defend its own interests. “Systemic rivalry” may have a positive subtext, if the West addresses its own problems with the aim of restoring the attractiveness of the liberal model. Some experts believe that it will be possible to form a new model of interaction between China and Europe, based on mutual adaptation to the changes taking place. The unification of China and Europe against unilateralism and protectionism may be hindered by the EU’s move towards the large-scale use of protectionist measures against China. The article emphasizes the need to combine old and new regional integration projects in such a way as to prevent the further development of ideologically motivated competitive relations between them. The ability to respond with interest to new plans for regional cooperation is becoming an advantage for China against the background of the caution and detachment that the EU shows towards the “One Belt, One Road” Initiative. The increasingly uncertain global environment – marked by the COVID-19 pandemic and the subsequent conflicts in Ukraine and Gaza – complicates efforts to manage EU-China relations based solely on economic interests.

Keywords: European Union, China, systemic rivalry, cooperation, strategic autonomy, protectionism, “One Belt, One Road”.

Megjithëse BE-ja e konsideron Kinën si “një konkurrençe ekonomike dhe një rivale sistematike”, ajo mbetet një partner ekonomik tërheqës dhe një burim investimesh. Megjithatë, kushtet e veçanta kulturore, politike, gjeografike dhe ekonomike të Kinës, së bashku me sipërfaqen e saj të madhe gjeografike, e pengojnë atë të jetë një model i kompletuar.

Ndërsa rëndësia dhe ndikimi i Kinës zgjerohet për Bashkimin Europian (BE), qasja e ekuilibruar dhe koherente e politikës së BE ndaj Kinës po bëhet gjithnjë e më sfiduese. Nga njëra anë, Kina është një partner thelbësor tregtar dhe ekonomik për BE-në; nga ana tjetër, ajo paraqet një sfidë të rëndësishme në lidhje me të drejtat e njeriut, normat liberale dhe vlerat demokratike. Gjatë dy dekadave të fundit, ne e kemi parë Kinën të transformohet nga një vend në zhvillim i varur nga fuqia punëtore e lirë për t’u industrializuar dhe për të përmbushur nevojat e popullsisë së saj të madhe, duke marrë frymëzim nga modelet e sipërmarrjes kapitaliste dhe duke adoptuar elementë të një ekonomie tregu nën udhëheqjen e shtetit, të fokusuar fillimisht në prodhimin e produkteve të konsumit të përballeshëm, duke imituar teknologjinë e perëndimore – në një lojtar global të aftë, për të krijuar teknologji të avancuara që sfidojnë sistemin ndërkombëtar me qendër në SHBA.

Përcaktimi nga ana e Bashkimit Europian e një autonomie të qartë strategjike në politikën e tij tregtare, së bashku me kapitujt e zhvillimit të qëndrueshëm në Marrëveshjet e tij të Tregtisë së Lirë dhe direktivat e reja si Direktiva mbi Qëndrueshmërinë e Korporatave Due Diligence, rrit pritshmëritë normative për partnerët e tij tregtarë për çështje të tilla si klima, qëndrueshmëria, standardet e punës dhe të drejtat e punëmarësve. Vendeve dhe kompanive që tregtojnë me BE-në u kërkohet gjithnjë e më shumë të përputhen me këto norma dhe standarde në operacionet e tyre.

Për më tepër, Mekanizmi i Rregullimit Kufitar të Karbonit (CBAM), i prezantuar sipas Marrëveshjes së Gjellbër Evropiane, i cili hyri në fuqi që nga tetori i vitit 2023, do të vendosë standarde të reja dhe do të imponojë kosto mbi eksportet e produkteve të caktuara nga furnizuesit kryesorë të BE, përfshirë Kinën. Nga një perspektivë gjeostrategjike, përtej pikëpamjes liberale, varësia e BE-së nga Kina për mallra të prodhuara dhe disa minerale thelbësore shihet si një dobësi dhe jo si një mundësi.

Gjatë pandemisë COVID-19, ndërprerjet në zinxhirët e furnizimit global, veçanërisht për produktet nga Kina, e vendosën BE-në në një pozicion sfidues. Josep Borrell, Përfaqësuesi i Lartë i BE-së për Punët e Jashtme dhe Politikën e Sigurisë në atë kohë, theksoi këtë varësi të rrezikshme: “Ne jemi jashtëzakonisht të varur nga Kina për sa i përket importeve të një numri produktesh, veçanërisht maskave dhe veshjeve mbrojtëse (50%). Përveç kësaj, 40% e antibiotikëve të importuar nga Gjermania, Franca dhe Italia vijnë nga Kina, e cila prodhon 90% të penicilinës së konsumuar në botë. Asnjë gram paracetamol nuk prodhohet në Evropë për momentin”²⁷.

Kjo mbështetje tek Kina, edhe për fusha kritike si farmaceutika dhe lëndët e para thelbësore, e ka bërë BE-në shumë të cënueshme në kohë krize dhe në konkurrencën gjeo-ekonomike. Rritja e hendekut tregtar me Kinën dhe konkurrenca e pandershme me të cilën përballen kompanitë e BE-së në tregun kinez e kanë komplikuar më tej këtë marrëdhënie. Nga njëra anë, Kina është partneri i dytë më i madh tregtar i BE-së pas SHBA-ve, duke u renditur e para për importet dhe e treta për eksportet. Në vitin 2023, deficitin tregtar i BE-së me Kinën arriti në 292 miliardë euro²⁸.

Ndonëse shkëputja e plotë e varësisë nga Kina në afat të shkurtër kohor nuk është i realizueshëm, rëndësia e gjetjes së partnerëve alternativë është rritur, e reflektuar në koncepte si “near shoring”, “reshoring” dhe “friends

27 Josep Borrell, “The post-corona virus world is already here”, ECFR Policy Brief, 30 April 2020. URL: https://ecfr.eu/publication/the_post_coronavirus_world_is_already_here/

28 European Commission, “EU trade relations with China. Facts, figures and latest developments.” URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/china_en#:~:text=China%20is%20the%20EU's%20second,and%20the%20biggest%20for%20imports.

shoring”. Komisioni Evropian e theksoi këtë në rishikimin e tij të politikës tregtare të BE-së: “Ndërtimi i një marrëdhënie ekonomike më të drejtë dhe të bazuar në rregulla me Kinën është një prioritet. Komunikimi përcakton mënyrat për të adresuar kompleksitetin e marrëdhënieve me Kinën dhe për të siguruar që BE-ja të ketë efektivitet në përzgjedhjen e mjeteve politike për forcimin e drejtave të saj”²⁹.

Shërbimi Evropian i Veprimit të Jashtëm (EEAC) përmbledh perspektivën e BE-së për Kinën si më poshtë:

“BE e sheh Kinën si një partner për bashkëpunim, një konkurrent ekonomik dhe një rival sistematik. Megjithatë, marrëdhëniet BE-Kinë janë bërë gjithnjë e më komplekse për shkak të një numri në rritje të faktorëve “irritues”. Kina është bërë më pak e hapur ndaj botës dhe më represive në vend, ndërkohë që ka marrë një qëndrim më këmbëngulës jashtë vendit, duke u mbështetur tek masat e detyrimit ekonomik, bojkotimit të mallrave europiane dhe kontrollit të eksportit të lëndëve të para kritike”³⁰.

Në njërën anë, hendeku tregtar i BE-së me Kinën në mallra vazhdon të rritet; në anën tjetër, rritja e konkurrencës së Kinës në sektorët teknologjikë ku BE-ja synon të jetë lider, si automjetet elektrike dhe panelet diellorë, paraqet një sfidë të rëndësishme për ambiciet e BE-së. Në vitin 2023, Kina ishte burimi më i madh i importeve për BE-në nga jashtë BE-së, duke përbërë 20.5% të totalit, ndërsa renditej e treta si destinacion për eksportet e BE-së, me 8.8%. Në vitin 2022, deficiti tregtar i BE-së me Kinën ishte 397 miliardë euro, duke rënë me 27% në vitin 2023, në 291 miliardë euro. Disa nga importet kryesore nga Kina janë pajisjet e telekomunikacionit, makineritë dhe pajisjet elektrike, si dhe makineritë për përpunimin automatik të të dhënave. Veçanërisht, automjetet treguan rritjen më të lartë të importeve, duke u rritur me 36.7%.

Marrëdhëniet e përfitimit reciprok BE-Kinë

Rendi liberal botëror, ku BE-ja ishte një lojtar kyç, synonte të integronte Kinën përmes tregtisë së lirë dhe investimeve. Një moment kyç në këtë integrim ishte anëtarësimi i Kinës në organizata ndërkombëtare si Organizata Botërore e Tregtisë dhe Fondi Monetar Ndërkombëtar, së bashku me miratimin e parimeve të ekonomisë së tregut. Megjithatë, modeli kapitalist shtetëror i Kinës, i cili përfshin mbështetje të konsiderueshme industriale, subvencione dhe praktika të dumping, shkaktoi reagime, sidomos nga Perëndimi dhe SHBA-të.

²⁹ European Commission, “Questions and Answers: An open, sustainable and assertive trade policy”, 18 February 2021. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ganda_21_645

³⁰ European External Action Service, EU-China Relations factsheet, 7 December 2023. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-china-relations-factsheet_en

Duke kombinuar avantazhin e saj në fuqinë punëtore me aftësitë dhe njohuritë teknologjike know-how që janë gjithnjë në rritje, Kina ka forcuar vazhdimisht pozitat e saj në tregtinë botërore, duke intensifikuar konkurrencën. Njëkohësisht, përplasia në rritje midis SHBA-së dhe Kinës, së bashku me masat mbrojtëse tregtare që synojnë kufizimin e praktikave të padrejta konkurruese të Kinës, ka krijuar një ndarje gjeopolitike, e cila është përshkallëzuar më tej nga çështje si Tajvani dhe lufta në Ukrainë.

Nga ana tjetër, BE-ja ka mbajtur një qëndrim më të moderuar mes të tensioneve në rritje ndërmjet Kinës dhe SHBA-ve. Duke qenë të kujdesshëm që të mos rrezikojnë lidhjet e rëndësishme tregtare dhe ekonomike me Kinën, liderët e BE-së nga vende kyçe si Gjermania dhe Franca vizituan Kinën në vitin 2023, duke shprehur angazhimin për të ruajtur këtë marrëdhënie mes tyre. Gjatë vizitës së tij me një delegacion të madh biznesi, kancelari gjerman Olaf Scholz nënvizoi jo vetëm vlerën e marrëdhënieve tregtare dhe ekonomike me Kinën, por edhe nevojën për një fushë loje të barabartë për kompanitë gjermane. Subvencionet e gjera të Kinës dhe praktikat e dumpingut – të tilla si në sektorin e automjeteve elektrike – shpesh nxisin kundërmasa nga BE.

Liderët europianë i kanë fokusuar përpjekjet e tyre diplomatike në nxitjen e Kinës që të braktisë këto praktika, të cilat mund të shihen si shkelje e rregullave të OBT-së dhe për të nxitur një mjedis më të drejtë investimi për investitorët europianë. Një çështje tjetër e spikatur gjatë vizitës së presidentit francez Macron në Kinë – dhe më vonë gjatë vizitës së Xi Jinping në Francë – ishte mbështetja e Kinës për Rusinë në luftën e Ukrainës. Nëpërmjet tregtisë së vazhdueshme dhe bashkëpunimit të ngushtë me Rusinë, Kina po mbështet në mënyrë efektive Rusinë kundër BE-së dhe SHBA-së, duke ndihmuar në ruajtjen e aftësisë së Rusisë për të vazhduar konfliktin në Ukrainë.

Ndërsa BE-ja tradicionalisht i ka dhënë përparësi tregtisë si boshtit të saj më të fortë, konsideratat gjeopolitike janë bërë gjithnjë e më dominuese, duke reflektuar ndryshime më të gjera globale. Përdorimi i fuqisë ekonomike nga ana e Kinës për të zgjeruar ndikimin e saj dhe për të imponuar vullnetin e saj te kombet e tjera, shtrirja e saj në Evropë përmes projekteve si Iniciativa “Një Brez, një Rrugë” dhe ndikimi i saj jo vetëm ekonomikisht, por edhe politikisht dhe kulturalisht përmes investimeve strategjike janë parë gjithnjë e më shumë si kërcënime potenciale nga BE-ja.

Për të adresuar këtë, BE-ja ka prezantuar ligje të reja që kërkojnë që investimet strategjike t’i nënshtrohen monitorimit dhe shqyrtimit, duke zvogëluar në mënyrë efektive investimet kineze në sektorë kritikë. Hetimet mbi automjetet elektrike kineze, sanksionet kundër firmave të energjisë diellore në pronësi kineze dhe shqetësimet mbi fushatat e dezinformimit të Kinës kanë komplikuar më tej marrëdhëniet BE-Kinë. Një herë e një kohë

e konsideruar si një fuqi ekonomike në rritje e fokusuar vetëm në prodhim dhe shitje, Kina sot shihet si një fuqi globale e lidhur me Rusinë në një bosht antiperëndimor dhe kritikohet gjithnjë e më shumë për veprimet e saj represive kundër disidentëve, turqve ujqurë dhe Hong Kongut.

Por, a është e mundur për BE-në të ruajë një marrëdhënie të përfitimeve të ndërsjella për të dyja palët me Kinën, duke vendosur si prioritet interesat ekonomike? Peng Gang, ministër për Çështjet Ekonomike dhe Tregtare në Misionin Kinez në BE, argumenton se tregtia ndërmjet BE-së dhe Kinës është me leverdi për të dyja palët:

“Importet e Kinës nga BE-ja kanë përmirësuar shëndetin dhe standardet e jetesës së qytetarëve kinezë dhe kanë shtuar zhvillimin ekonomik të Kinës. Njëkohësisht, eksportet nga Kina të produkteve të energjisë së rinovueshme, elektronikës dhe mallrave të tjera drejt BE-së kanë përshpejtuar kalimin e Europës në një ekonomi të gjelbër dhe digjitale dhe kanë ndihmuar në uljen e nivelit të inflacionit në BE. Tregtia ndërmjet Kinës dhe BE-së është e dobishme për të dyja palët”³¹.

Peng gjithashtu vë në pikëpyetje strategjinë e reduktimit të rrezikut të BE-së që ka si synim zhvendosjen e zinxhirëve të furnizimit në vendet që territorialisht ndodhen më afër BE-së. Duke theksuar natyrën komplementare të ekonomive kineze dhe të BE-së, ai argumenton se Kina kundërshton politizimin e çështjeve ekonomike, duke shtuar: “Është mungesa e bashkëpunimit që paraqet rrezikun më të madh dhe mungesa e zhvillimit që paraqet pasigurinë më të madhe”.

Që nga viti 2023, investimet e ndërsjella BE-Kinë kanë tejkaluar 250 miliardë dollarë. Investimet e BE-së në Kinë u rritën me 5.5% nga viti në vit deri në 10.6 miliardë dollarë, ndërsa investimet kineze në BE u rritën me 17.4% deri në 8.2 miliardë dollarë. Që nga viti 2022, kompanitë e mëdha si BMW, VW, Stellantis dhe BASF kanë zgjeruar investimet e tyre në tregun kinez, ndërsa 80% e kompanive kineze kanë shprehur synimet për të rritur investimet e tyre në Europë. Me fjalë të tjera, pavarësisht nga rreziqet gjeopolitike, marrëdhëniet e ndërsjella tregtare mbeten të dobishme për të dyja palët.

Megjithatë, mjedisi global gjithnjë e më i pasigurt – i shënuar nga pandemia COVID-19 dhe konfliktet pasuese në Ukrainë dhe Gaza – ndërlikon përpjekjet për të menaxhuar këto marrëdhënie bazuar vetëm në interesat ekonomike.

³¹ Peng Gang, “The Essence of China-EU Trade and Economic Relations is Mutual Benefit and Win-Win”, Euractiv, 8 April 2024. URL: <https://www.euractiv.com/section/eu-china/opinion/the-essence-of-china-eu-trade-and-economic-relations-is-mutual-benefit-and-win-win/>

Rëndësia e marrëdhënieve BE-Kinë për rendin global

Vazhdimi i marrëdhënieve të forta tregtare dhe ekonomike midis Kinës dhe BE-së është thelbësor për ruajtjen e një sistemi global që po polarizohet gjithnjë e më shumë. Modeli i qeverisjes autoritare të Kinës, i cili i jep përparësi konceptit të komunitetit mbi të drejtat e njeriut dhe liritë themelore, nxjerr në pah një divergjencë të konsiderueshme nga parimet dhe vlerat thelbësore të BE-së.

Në këtë kontekst, roli i Kinës si një nga partnerët më të mëdhenj të tregtisë dhe investimeve të BE-së nënvizon një kontradiktë të madhe midis vlerave normative të BE-së dhe interesave të saj ekonomike në aspektin e marrëdhënieve ndërkombëtare dhe politikës së jashtme. Kjo kontradiktë, e përmbledhur në konceptin e “pragmatizmit parimor”³², të prezantuar në Strategjinë e Sigurisë së BE-së 2016, e bën gjithnjë e më sfiduese për BE-në të pajtojë vlerat e saj me realitetet komplekse të një bote, ku rendi liberal po “gërryhet” gradualisht.

Megjithëse BE-ja ka vendosur sanksione të caktuara ndaj Kinës, të tilla si ato që kanë në shënjestër automjetet elektrike, shkalla e investimeve të vazhdueshme të ndërsjella nxjerr në pah kontradiktën e Bashkimit Europian, i cili pozicionohet si një fuqi normative me një politikë të jashtme të bazuar në të drejtat e njeriut dhe respektimin e të drejtës ndërkombëtare.

Në të njëjtën kohë, Kina mbetet një partner kritik që BE-ja nuk mund ta zëvendësojë lehtësisht në shumë sektorë. Për më tepër, qëndrimi i SHBA-së për përcaktimin e Kinës si një kundërshtar - një ndryshim që u bë i dukshëm gjatë presidencës së Trump - ka kufizuar hapësirën e manovrimit të BE-së dhe ka rritur fokusin e saj në sigurinë ekonomike.

Kina luan një rol qendror në boshtin anti-perëndimor, duke mbështetur Rusinë dhe duke zgjeruar ndikimin e saj ekonomik dhe politik përmes formatit BRICS. Vazhdimi i marrëdhënieve të ngushta BE-Kinë – të cilat i kanë mundësuar Kinës të rrisë kapacitetin e saj të inovacionit në teknologjitë e reja, hapësirën kozmike dhe ushtrinë, duke e pozicionuar Kinën si një lidere botërore dhe jo thjesht si një sfiduese të SHBA-ve – mbështetet në disa kushte. Kryesorja ndër këto janë prioritetet e respektit të ndërsjellë dhe fokusi i përbashkët në interesat ekonomike. Megjithatë, në një mjedis të tensioneve gjeopolitike në rritje, bëhet gjithnjë e më i vështirë izolimi i politikës nga veprimet që mund të dëmtojnë ndjeshëm BE-në. Nëse konfliktet në Lindjen e Mesme ose Euroazi intensifikohen dhe tendosin më tej marrëdhëniet Kinë-Perëndim, ose nëse çështje si Tajvani çojnë në një krizë SHBA-Kinë, marrëdhëniet BE-Kinë do të zhvendoseshin në mënyrë të pashmangshme në një drejtim dukshëm të ndryshëm.

32 European External Action Service, “Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe”, June 2016. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf

Në një skenar të tillë, strategjitë si vendosja e sanksioneve ose zvogëlimi i marrëdhënieve tregtare dhe ekonomike – siç shihet në rastin e Rusisë – do të ishin shumë sfiduese për BE-në për shkak të rolit jetik të lidhjeve tregtare me Kinën. Mes tensioneve të intensifikuara SHBA-Kinë, përpjekja e BE-së për të mbajtur një qëndrim të ekuilibruar, në vend që të përafrohet plotësisht me njërin palë, ka të ngjarë të bëhet e paqëndrueshme përballë një krize gjeopolitike. Megjithatë BE-ja po punon për të reduktuar varësinë e saj nga Kina, veçanërisht referuar mallrave të prodhuara, nuk ka gjasa të gjejë një alternativë afatshkurtër që do të zëvendësojë plotësisht Kinën. Nëse një krizë shkakton një tjetër përçarje në marrëdhëniet BE-Kinë, të ngjashme me ndikimin e COVID-19, ajo mund të përbëjë rreziqe serioze për ekonominë europiane.

Turqia mes BE-së dhe Kinës

Përkeqësimi i marrëdhënieve BE-Turqi, veçanërisht që nga viti 2018, dhe pezullimi i procesit të anëtarësimit kanë anashkaluar gradualisht objektivin e anëtarësimit të Turqisë në BE, duke sjellë në plan të parë aspiratat alternative, siç është anëtarësimi i mundshëm në BRICS.

Megjithatë, tregu i BE-së mbetet vendimtar për Turqinë, veçanërisht për eksportet, me rreth 41% të eksporteve turke që shkojnë në BE – kryesisht në Gjermani. Kapitali europian luan gjithashtu një rol të rëndësishëm në investimet direkte në Turqi, duke theksuar se një zhvendosje e menjëhershme e Turqisë drejt tregjeve alternative nuk është e realizueshme.

Turqia është një partner i rëndësishëm për Kinën, e cila po zgjeron rolin e saj ekonomik global përmes nismave si “Një Brez, një Rrugë” dhe po rrit ndikimin e saj në të gjithë Azinë, Afrikën dhe Europën me investime, veçanërisht në infrastrukturë, porte dhe industrinë e prodhimit. Megjithatë, rëndësia strategjike e Turqisë për Kinën rrjedh kryesisht nga aksesimi që Turqia ka në Europë. Për sa i përket tregtisë, ndërkohë që vëllimi i përgjithshëm tregtar ndërmjet këtyre dy vendeve është rritur, ai ka rezultuar vazhdimisht në një suficit tregtar në favor të Kinës. Në vitin 2023, eksportet e Turqisë në Kinë arritën në 3.31 miliardë dollarë, duke përbërë 1.3% të totalit të eksporteve të saj, ndërsa eksportet në Gjermani ishin 21.83 miliardë dollarë, ose 8.2% e totalit.

Nga ana e importit, Kina renditet e para, me importe që arrijnë në 45.48 miliardë dollarë, që përfaqësojnë 12.4% të totalit të importeve të Turqisë. Ndërsa Kina është burimi më i madh i importeve të Turqisë, ajo renditet e 19-ta ndër destinacionet kryesore të eksportit të Turqisë³³, duke theksuar një çekuilibër tregtar që Turqia po përpriqet ta rregullojë. Megjithatë, rritja e

³³ The Republic of Turkey, Ministry of Trade, “Foreign Trade Statistics”. URL: <https://www.>

eksporteve drejt Kinës për një afat të shkurtër kohor nuk ka gjasa të ndodhë, duke pasur parasysh prodhimin e mallrave shumë konkurrues të Kinës për tregjet globale. Kështu, bashkëpunimi me Kinën në infrastrukturë, transport, teknologji të lartë, energji dhe financa do të jetë gjithnjë e më kritik, veçanërisht pasi Turqia kërkon më shumë investime të huaja.

Për Turqinë, çështja e ujugurëve mbetet një aspekt domethënës i dimensionit normativ në marrëdhëniet e saj me Kinën. Ndërsa qeveria përmbahet nga kritikata e hapura ndaj shtypjes dhe shkeljeve të të drejtave të njeriut me të cilat përballen turqit ujugurë, Ministria e Punëve të Jashtme e Turqisë thekson se “Pritshmëritë dhe ndjeshmëritë tona që turqit ujugurë të jetojnë në mirëqenie dhe paqe dhe mbrojtja e të drejtave dhe lirive të tyre themelore janë theksuar si në kontaktet tona dypalëshe me autoritetet e Republikës Popullore të Kinës, ashtu edhe në platformat ndërkombëtare, veçanërisht në Organizatën e Kombeve të Bashkuara”³⁴, duke dëshmuar se kjo çështje nuk është plotësisht e shpërfillur në marrëdhëniet mes dy palëve.

Gjatë vizitës së tij të fundit në Kinë, Ministri i Jashtëm turk Hakan Fidan vizitoi Xhaminë Yanghang dhe Pazarin e Madh Ndërkombëtar në Urumqi, kryeqyteti i Rajonit Autonom Ujgur të Xinjiang-ut, duke nënvizuar rëndësinë që ka çështja e ujugurëve për Turqinë. Megjithatë, duhet theksuar se natyra autoritare e Kinës nuk duket se përbën një konflikt të rëndësishëm normativ për qeverinë turke, e cila përgjatë veprimtarisë së saj duket se i është larguar modelit liberal demokratik.

Kina mund të shihet gjithashtu si një burim frymëzimi, veçanërisht si një model në fusha si mbrojtja e të drejtave individuale në sferën dixhitale dhe implementimin e standardeve të punës. Megjithëse BE-ja e konsideron Kinën si “një konkurrente ekonomike dhe një rivale sistematike”, ajo mbetet një partner ekonomik tërheqës, burim investimesh dhe model zhvillimi për Turqinë. Megjithatë, kushtet e veçanta kulturore, politike, gjeografike dhe ekonomike të Kinës, e pengojnë atë të jetë një model i kompletuar. Ndërsa këndvështrimi pragmatik i Kinës përputhet me prioritetet e zhvillimit dhe rritjes së Turqisë, asimetria në marrëdhëniet e tyre thekson gjithashtu rreziqet strategjike që mund të pasojnë për Turqinë në të ardhmen.

Bibliografia

Josep Borrell, “The post-corona virus world is already here”, ECFR Policy Brief, 30 April 2020. URL: https://ecfr.eu/publication/the_post_coronavirus_trade.gov.tr/statistics/foreign-trade-statistics

34 QA-25, 8 September 2022, Statement of the Spokesperson of the Ministry of Foreign Affairs, Ambassador Tanju Bilgiç, in Response to a Question Regarding the Report Released by the Office of the UN High Commissioner for Human Rights on the Human Rights Situation in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region of the People's Republic of China (PRC).

world_is_already_here/

European Commission, “EU trade relations with China. Facts, figures and latest developments.” URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/china_en#:~:text=China%20is%20the%20EU's%20second,and%20the%20biggest%20for%20imports.

European Commission, “Questions and Answers: An open, sustainable and assertive trade policy”, 18 February 2021. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_21_645

European External Action Service, EU-China Relations factsheet, 7 December 2023. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-china-relations-factsheet_en

Peng Gang, “The Essence of China-EU Trade and Economic Relations is Mutual Benefit and Win-Win”, Euractiv, 8 April 2024. URL: <https://www.euractiv.com/section/eu-china/opinion/the-essence-of-china-eu-trade-and-economic-relations-is-mutual-benefit-and-win-win/>

European External Action Service, “Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe”, June 2016. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf

The Republic of Turkey, Ministry of Trade, “Foreign Trade Statistics”. URL: <https://www.trade.gov.tr/statistics/foreign-trade-statistics>

QA-25, 8 September 2022, Statement of the Spokesperson of the Ministry of Foreign Affairs, Ambassador Tanju Bilgiç, in Response to a Question Regarding the Report Released by the Office of the UN High

Çështje aktuale të së drejtës penale për të miturit në Austri

Besmir Premalaj PhD
Universiteti Mesdhetar i Shqipërisë
besmir.premalaj@umsh.edu.al

Abstrakt

Objektivi kryesor i ligjit penal, si dhe i sanksioneve të vendosura për shkelje të kodit penal, është të kryejë një funksion të dyfishtë: së pari, të pengojë individët nga përfshirja në sjellje kriminale nëpërmjet masave parandaluese dhe frikësuese dhe së dyti, të lehtësojë rehabilitimin të shkelësit. Aspekti rehabilitues merr një rëndësi të veçantë kur shkelësi është i mitur, pasi përputhet me qëllimin më të gjerë shoqëror për riintegrimin e individëve të rinj në shoqëri. Në Shqipëri, së fundmi janë miratuar reforma të rëndësishme ligjore në këtë fushë, të cilat kulmuan me miratimin e Kodit të Drejtësisë për të Miturit, i cili përfaqëson një kodifikim gjithëpërfshirës të ligjeve që kanë të bëjnë me të miturit. Shumë vende evropiane kanë përvojë të gjerë në zhvillimin e kornizave ligjore që adresojnë drejtësinë për të miturit, duke e bërë të domosdoshme shqyrtimin dhe nxjerrjen e njohurive nga sistemet e tyre përkatëse.

Austria përfaqëson një shembull të rëndësishëm brenda Evropës, pasi sistemi i saj ligjor dallon qartë përgjegjësinë penale të të miturve bazuar në zhvillimin psiko-social. E drejta penale austriake i klasifikon shkelësit në tre kategori sipas moshës: të mitur të papjekur, të mitur të pjekur dhe individë me përgjegjësi të plotë penale. Për më tepër, edhe në mesin e atyre me përgjegjësi të plotë penale, legjislati austriak prezanton dallime në bazë të moshës në përcaktimin e sanksioneve të duhura.

Ky studim synon të shqyrtojë dallimet në trajtimin penal të shkelësve sipas ligjit austriak, duke lehtësuar kështu një analizë krahasuese të penalizimit të të miturve brenda kuadrit ligjor të Shqipërisë dhe Austrisë.

Fjalë kyçe: të mitur të papjekur, të mitur të pjekur, rehabilitim i subjektit të së drejtës.

Abstract

The principal objective of criminal law, as well as the sanctions imposed for breaches of the criminal code, is to serve a dual function: firstly, to deter individuals from engaging in criminal behavior through preventive and intimidatory measures, and secondly, to facilitate the rehabilitation of the offender. The rehabilitative aspect assumes particular importance when the offender is a minor, as it aligns with the broader societal goal of reintegrating

young individuals into society. In Albania, significant legal reforms have recently been enacted in this domain, culminating in the adoption of the Juvenile Justice Code, which represents a comprehensive codification of laws pertaining to minors. Numerous European countries possess extensive experience in developing legal frameworks addressing juvenile justice, making it imperative to examine and draw insights from their respective systems.

Austria represents a noteworthy example within Europe, as its legal system distinctly differentiates juvenile criminal responsibility based on psycho-social development. Austrian criminal law classifies offenders into three categories according to age: immature minors, mature minors, and individuals with full criminal responsibility. Furthermore, even among those with full criminal liability, Austrian legislation introduces distinctions based on age in determining appropriate sanctions.

This study aims to examine the distinctions in the penal treatment of offenders under Austrian law, thereby facilitating a comparative analysis of juvenile penalization within the legal frameworks of Albania and Austria.

Key words: immature minors, mature minors, rehabilitation of the subject of law.

1. Dënimi penal dhe masat parandaluese

E drejta penale austriake bazohet në sistemin e dualizmit. Sipas këtij sistemi dhomat penale të gjykatave mund të japin, ose dënim penal, ose masa parandaluese në rast të kryerjes së një vepre penale. Ideatori dhe përfaqësues kryesor i sistemit të dualizmit është zviceriani *Carl Stooss*. Ky sistem u zbatua më vonë në Austri me hyrjen në fuqi të kodit penal të 1975 dhe përbën tashmë bazat e legjislacionit penal të vendeve të Evropës dhe Amerikës Latine.³⁵

Dënimi penal

Dënimi penal është ndëshkimi i parashikuar në kodin penal dhe i dhënë nga trupi gjykues i gjykatës penale për shkak të një veprimi të palejuar, në varësi të fajit të të akuzuarit. Faji është jo vetëm parakusht, por njëkohësisht edhe kufiri në dhënien e dënimit.³⁶ Për këtë arsye niveli i dënimit nuk duhet të kalojë nivelin e fajit të të akuzuarit.

Qëllimi i dhënies së dënimit është, nga njëra anë, shpagimi për kryerjen e një veprimi të parashikuar në dispozitat e kodit penal dhe nga ana tjetër,

³⁵ *Jescheck/Weigend*, Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner Teil⁵ (1996) 84.

³⁶ *Kienapfel/Höpfel*, Strafrecht, Allgemeiner Teil¹⁰ (2003) Z2 RN 1.

parandalimi i përgjithshëm dhe ai i veçantë në kryerjen e një vepre penale. Ideja e shpagimit bazohet në idetë filozofike të *Kantit*, sipas të cilës, secili duhet të përballet me pasojat e veprimeve të tij. Shpagimi njihet ndryshe në terminologjinë e të drejtës edhe si baraspeshimi i drejtë i fajit me dënimin. Sipas *Jescheck* baraspeshimi i drejtë i fajit me dënimin ndihmon në ri-integrimin e të dënuarit në shoqëri.

Qëllimi i parandalimit të përgjithshëm është efekti edukues i dënimit në shoqëri. Sipas këtij nocioni dhënia e dënimeve penale, ose rreziku i dënimit që vjen nga kryerja e një vepre penale, shërben si kundërpeshë dhe si një mjet frikësues për të tjerët në kryerjen e veprimeve që bien ndesh me kodin penal. Doktrina e të drejtës penale bën dallimin midis parandalimit të përgjithshëm negativ dhe parandalimit të përgjithshëm pozitiv. Në parandalimin e përgjithshëm negativ synohet frikësimi i shoqërisë në kryerjen e veprave penale nëpërmjet frikës nga marrja e një dënimi. Ndërsa sipas parandalimit të përgjithshëm pozitiv, ekzistenca e kërcënimit me dënime sipas së drejtës penale dhe veprimtaria e organeve ligj zbatuese, jo vetëm shton bindjen e shoqërisë ndaj normave ligjore, por rrit edhe besimin e saj në zbatimin e barabartë të ligjit dhe në shtetin ligjor. Pra shërben si një mjet bindjeje shoqërore ndaj normave të së drejtës. Në këtë drejtim mund të shihet aspekti i kënaqësisë së shoqërisë dhe qetësisë të ndërgjegjes së saj me dënimin e të pandehurit për shkak të thyerjes së ligjit.³⁷

Mendimi filozofik i parandalimit të veçantë orientohet tek rrezikshmëria e individit në vetvete. Sipas saj dënimet penale jepen në mënyrë që të dekurajojnë të pandehurit që të kryejnë vepra penale në të ardhmen dhe t'i edukojnë ato të sillen në mënyrë ligjore. Ideator i kësaj teorie penale është austriaku *Franz von Liszt*, i cili e ka sjellë këtë teori në qendër të politikave racionale të së drejtës.³⁸

Në praktikë të tre këto teori u bashkuan në një, si tre synimet kryesore të së drejtës penale. Kështu synimi i dhënies së dënimit penal është parandalimi i përgjithshëm dhe ai i veçantë, si dhe synimi i shpagimit për shkak të kryerjes së një veprimi të parashikuar në dispozitat e kodit penal. Paragrafët e kodit penal austriak i referohen *expressis verbis* vetëm teorisë së parandalimit të përgjithshëm dhe atij të veçantë. Megjithatë dënimi penal perceptohet si nga i pandehuri, ashtu edhe nga shoqëria, si shpagim për kryerjen e veprës penale.

Masat parandaluese

Masat parandaluese janë sanksionet që jepen pavarësisht fajit të të pandehurit. Dhënia e tyre lidhet më shumë me rrezikshmërinë që mbart

³⁷ *Roxin*, Strafrecht, Allgemeiner Teil I, Grundlagen, Der Aufbau der Verbrechenslehre³ (1997) § 3 RN 27.

³⁸ *Franz von Liszt*, Marburger Programm (1882).

vetë i pandehuri në shoqërori.³⁹ Këto janë masa që jepen për të pandehur që mbartin rrezikshmëri shoqërore për shkak të prirjeve të tyre ndaj drogërave, prirjeve seksuale ose sëmundjeve mendore. Kryerja e një vepre penale është gjithashtu parakusht për dhënien e masave parandaluese.

Ndryshe nga dënimet penale, synimi i masave parandaluese është luftimi i rrezikshmërisë shoqërore të sjelljes së një të pandehuri të caktuar. Masat parandaluese nuk kanë qëllimin e parandalimit të përgjithshëm, por atë të parandalimit të veçantë të lidhur me veprimin e një të pandehuri me karakteristika të caktuara dhe jepen vetëm për të pandehur me rrezikshmëri të veçantë. Në këtë aspekt duhet të mbahet gjithmonë parasysh parimi i baraspeshimit (proporcionalitetit).⁴⁰ Ndërsa dënimi penal ka karakter retrospektiv, masat parandaluese orientohen drejt të ardhmes, konkretisht drejt rrezikshmërisë në të ardhmen të një të pandehuri konkret.

Tre janë llojet e heqjes së lirisë nëpërmjet masave parandaluese në kodin penal austriak:

1. mbyllja në institucione për persona me çrregullime psikike⁴¹,
2. mbyllja në institucione rehabilituese⁴² dhe
3. mbyllja në institucione për shkelës përsëritës⁴³.

Qëllimi kryesor i masave parandaluese nuk është heqja e lirisë së subjektit të së drejtës, por rehabilitimi i një personi që mbart rrezikshmëri shoqërore. Megjithatë masat parandaluese janë të lidhura në mënyrë të pashmangshme me heqjen, ose kufizimin e lirisë së personit. Qëllimi nuk është heqja e lirisë, por kjo heqje e lirisë është pasojë e pashmangshme e vendosjes së masave parandaluese.⁴⁴ Në varësi të veprës penale mund të jepen njëkohësisht dënime penale të shoqëruara me masa parandaluese, nëse në një rast konkret ka një kombinim të fajit me rrezikshmërinë e veçantë shoqërore të të pandehurit. Për shembull një i pandehur që ka varësi nga droga duhet jo vetëm të dënohet me heqje lirie, por të dërgohet edhe në një institucion rehabilitues për personat e varur nga drogërat.

2. Dënueshmëria penale për të miturit

E drejta penale austriake e rregullon penalitetin e të miturve në një ligj të veçantë, ligji datë 20.10.1988 “Mbi zbatimin e ligjit për vepra penale nga të mitur” (Jugendgerichtsgesetz). Subjektet e të drejtës penale në të drejtën penale austriake kategorizohen, në varësi të moshës, në tre grupe: në të mitur

39 *Kienapfel/Höpfel*, Strafrecht, Z2 RN 12.

40 *Ratz* in Wiener Kommentar zum Strafgesetzbuch², hrsg. Höpfel/Ratz (1999) § 23 RN 6.

41 § 21 i kodit penal austriak.

42 § 22 i kodit penal austriak.

43 § 23 i kodit penal austriak.

44 *Kienapfel/Höpfel*, Strafrecht, Z2 RN 16.

të papjekur, të mitur të pjekur dhe në persona me përgjegjësi të plotë penale. Të miturit e papjekur janë të mitur që nuk kanë mbushur moshën 14 vjeç. Sipas ligjit datë 20.10.1988 “Mbi zbatimin e ligjit për vepra penale nga të mitur” (Jugendgerichtsgesetz) të miturit e papjekur nuk kanë përgjegjësi penale si në rast të kryerjes së një krimi, ashtu edhe të kryerjes së një kundërvajtje penale.⁴⁵

Të miturit e pjekur janë të mitur që kanë mbushur moshën 14 vjeç, por jo atë 18 vjeç. Ato kanë përgjegjësi penale si në rast të kryerjes së një krimi, ashtu edhe të kryerjes së një kundërvajtje penale. Megjithatë të miturit e pjekur përjashtohen nga përgjegjësia penale, nëse ato nuk janë mjaftueshëm të pjekur që të kuptojnë padrejtësinë e veprimit të kryer.⁴⁶ Po ashtu një i mitur i pjekur nuk ka përgjegjësi penale, nëse plotësohen në mënyrë kumulative këto tre kushte: i mituri i pjekur ka kryer një kundërvajtje penale pa mbushur moshën 16 vjeç, faji i tij në kryerjen e kundërvajtjes penale nuk është aq i rëndë dhe dënimi i të miturit nuk do të plotësonte qëllimin e parandalimit të veçantë, pra nuk do të kishte efekt edukues për të miturin në moskryerjen në të ardhmen të një veprë penale.⁴⁷

Siç shihet e drejta penale austriake ashtu si ajo shqiptare bën dallimin në përgjegjësinë penale midis krimit dhe kundërvajtjes penale, në rast të kryerjes së saj nga një i mitur. Sipas kodit penal shqiptar një i mitur, që nuk ka mbushur moshën 16 vjeç, nuk ka përgjegjësi penale, nëse kryen një kundërvajtje penale. Ndërsa e drejta penale austriake i jep përgjegjësi penale edhe një të mituri që nuk ka mbushur moshën 16 vjeç dhe që ka kryer një kundërvajtje penale, nëse nuk plotësohen në mënyrë kumulative tre kushtet e përmendura më lart.

E drejta penale austriake bën dallim edhe në masën e dënimit penal, në rast të kryerjes së veprës penale nga një i mitur. Kështu në vend të dënimit me jetë, ose të masës së dënimit nga 10 deri në 20 vite heqje lirie, një i mitur i pjekur që ka mbushur moshën 16 vjeç dënohet nga 1 deri në 15 vite heqje lirie. Ndërsa një i mitur që nuk ka mbushur ende moshën 16 vjeç, në vend të dënimit me jetë, ose të masës së dënimit nga 10 deri në 20 vite heqje lirie, dënohet me 1 deri në 10 vite heqje lirie.⁴⁸

Masa e dënimit për një veprë penale, që dënohet nga 10 deri në 20 vite heqje lirie, ulet për të miturit në 6 muaj deri në 10 vite.⁴⁹ Në të gjitha rastet e tjera masa e dënimit për të miturit përgjysmohet dhe nuk ka një kufi të

45 § 4 Abs. 1 Jugendgerichtsgesetz.

46 § 4 Abs. 2 Z 1 Jugendgerichtsgesetz.

47 § 4 Abs. 2 Z 2 Jugendgerichtsgesetz.

48 § 5 Abs. 2 Jugendgerichtsgesetz

49 § 5 Abs. 3 Jugendgerichtsgesetz

poshtëm në dhënien e dënimit.⁵⁰

Nëse një i mitur që ka mbushur moshën 14 vjeç kryen një veprë penale për të cilën masa e dënimit e parashikuar në kodin penal është relativisht e vogël, gjykata duhet të shprehet në vendimin përkatës vetëm mbi fajësinë e të miturit dhe nuk duhet të përfshijë në të dhënien e masës së dënimit. Kjo vetëm, nëse vendimi mbi fajësinë e të miturit mjafton për të arritur qëllimin e parandalimit të veçantë, pra do të kishte efekt edukues për të miturin në moskryerjen në të ardhmen të një veprë penale.⁵¹ Nëse masa e dënimit për veprën e kryer nuk është e vogël, atëherë gjykata mund të shprehet me vendim vetëm mbi fajësinë e të miturit dhe të kushtëzojë dhënien e masës së dënimit me 1 deri në 3 vite, nëse ky vendim do të kishte efekt edukues për të miturin në moskryerjen në të ardhmen të një veprë penale.⁵²

Për sa i përket çështjeve procedurale, ligji parashikon masa lehtësuese për të miturit, si në përcaktimin e kompetencës territoriale të gjykatës, ashtu edhe në gjykimin e të miturit. Kompetenca territoriale e gjykatës nuk përcaktohet sipas vendit ku është kryer vepra penale, por për të miturit, sipas vendbanimit të tyre të zakonshëm në kohën e fillimit të procedimit penal.⁵³ Po ashtu seanca gjyqësore mund të mbahet vetëm, nëse të miturit, përveç avokatëve, janë të përfaqësuar edhe nga përfaqësuesit e tyre ligjor (prindërit, etj.). Për vuajtjen e dënimit për të miturit ligji detyron mbylljen e tyre në institucione të veçanta të dënimit, ose në ambiente të ndara nga të rriturit.⁵⁴ Gjithashtu gjatë vuajtjes së dënimit të miturit i nënshtrohen një procesi të veçantë të riedukimit, duke përfshirë edhe dhënien e një profesioni të caktuar, të cilin mund ta ushtrojnë pas vuajtjes së dënimit.⁵⁵

Edhe tek personat me përgjegjësi të plotë penale e drejta austriake bën një dallim në varësi të moshës së tyre. Në llogaritjen e masës së dënimit, kodi penal austriak konsideron si rrethanë lehtësuese kryerjen e veprës penale kur i riu kishte mbushur moshën 18 vjeç, por jo atë 21 vjeç.⁵⁶

3. Përfundime

Qëllimi i të drejtës penale është parandalimi i kryerjes së veprave penale në të ardhmen dhe rehabilitimi, i shoqëruar me ri-integrimin e subjekteve të së drejtës penale në shoqëri. Arritja e këtij synimi është sidomos më i mundur, kur subjekti i veprës penale e kryen atë për herë të parë. Përballja e tij për herë

50 § 5 Abs. 4 Jugendgerichtsgesetz.

51 § 12 Jugendgerichtsgesetz.

52 § 13 Jugendgerichtsgesetz.

53 § 29 Jugendgerichtsgesetz.

54 § 55 Jugendgerichtsgesetz.

55 § 53 Jugendgerichtsgesetz.

56 § 34 Abs. 1 Z 1 i kodit penal austriak.

të parë me dënimin ndikon në aspektin psikologjik të subjektit të së drejtës. Ky është momenti më i mirë për ri-edukimin e tij.

Për shkak të evoluimit të tyre emocional dhe të një pike kthese në jetën e tyre, sidomos në periudhën e adoleshencës, janë pikërisht të miturit ato që përballen në përgjithësi për herë të parë me dënimin penal. Për këtë arsye, dënimi i tyre nuk është i nevojshëm të jetë i ashpër, por i mjaftueshëm për t'i frikësuar dhe detyruar ato në moskryerjen në të ardhmen të veprave penale. Siç e parashikon edhe e drejta penale austriake, në disa raste mjafton vetëm shpallja e fajësisë në vendimin përkatës, të pashoqëruar nga dhënia e një dënimi. Kjo shkakton edhe në aspektin psikologjik vënien në pah të pasojave nga kryerja e një veprimi të ndaluar, pasoja që mund të ishin më të rënda. Frikësimi nga pasojat më të rënda, detyron edhe psikologjikisht të miturit të mos kryejnë veprime të palejuara në të ardhmen.

Dhënia e dënimit penal duhet të shoqërohet edhe me masa të tjera rehabilituese. Duke qenë se, një ndër qëllimet kryesore në kryerjen e një vepre penale janë përfitimet ekonomike, që rrjedhin prej tyre dhe numri më i madh i kryerjes së veprave penale është në ato vende ku niveli ekonomik është i ulët, dhënia sidomos tek të miturit e një profesioni, që mund ta ushtrojnë në të ardhmen, mund të ndihmojë në mënyrë të qenësishme në rehabilitimin dhe ri-integrimin e tyre në shoqëri. Për këtë arsye është e këshillueshme, që gjatë vuajtjes së dënimit të miturit, por edhe të rriturit, t'i nënshtrohen një procesi riedukimi, që përfshin edhe dhënien e një profesioni të caktuar, të cilin mund ta ushtrojnë pas vuajtjes së dënimit. Në këtë mënyrë mund të eliminohet një nga motivet kryesore që shtyjnë subjektet e të drejtës penale në kryerjen e veprave penale.

Bibliografia

Literaturë

Franz von Liszt, Marburger Programm (1882)

Jescheck/Weigend, Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner Teil, 5. Auflage (1996)

Kienapfel/Höpfel, Strafrecht, Allgemeiner Teil, 10. Auflage (2003)

Roxin, Strafrecht, Allgemeiner Teil I, Grundlagen, Der Aufbau der Verbrechenslehre, 3. Auflage (1997)

Wiener Kommentar zum Strafgesetzbuch, hrsg. Höpfel/Ratz, 2. Auflage (1999).

Legjislacion

Kodi penal austriak

Ligji datë 20.10.1988 “Mbi zbatimin e ligjit për vepra penale nga të mitur” (Jugendgerichtsgesetz)

Normat zakonore dhe rëndësia e tyre në aspektin e ndërkombëtarizimit. Rasti i Shqipërisë dhe Italisë.

Av. Fiona Tako PhD
Universiteti Mesdhetar i Shqipërisë
fionatako@umsh.edu.al

Abstrakt

Ky punim shqyrton rolin e normave zakonore në procesin e ndërkombëtarizimit, me fokus në Shqipërinë dhe Italinë. Ai trajton ndikimin e trashëgimisë ligjore romake në të drejtën zakonore shqiptare dhe ngjashmëritë kryesore në parimet juridike, strukturat familjare dhe zgjidhjen e mosmarrëveshjeve. Gjithashtu, analizon kontributin e normave zakonore në forcimin e marrëdhënieve diplomatike dhe diplomacisë së butë mes dy vendeve. Studimi tregon se normat zakonore mbeten thelbësore në ndërtimin e bashkëpunimit ndërkombëtar dhe forcimin e lidhjeve juridike dhe kulturore.

Fjalë kyçe: E drejta zakonore, ndërkombëtarizimi, tradita juridike, Shqipëri, Itali, diplomacia e butë, e drejta romake

Abstract

This paper explores the role of customary norms in the internationalization process, focusing on Albania and Italy. It highlights how customary law, derived from historical legal traditions, continues to shape international legal frameworks and diplomatic relations. The study examines the influence of Roman legal heritage on Albanian customary law, emphasizing key similarities in legal principles, family structures, and dispute resolution. Additionally, it discusses the role of shared legal traditions in fostering diplomatic cooperation and soft diplomacy between the two nations. The findings suggest that customary norms remain crucial in shaping international interactions and strengthening legal and cultural ties.

Keywords: Customary law, internationalization, legal traditions, Albania, Italy, soft diplomacy, Roman law

Kryefjala sot, thuhet në mënyrë të paevitueshme dhe në çdo aspekt të jetës, duket se është ndërkombëtarizimi, bashkëpunimi në çdo sektor, politik, ekonomik, financiar, shoqëror, teknologjik, por edhe në fusha të tjera

delikate si drejtësia dhe arsimi. Globalizimi duket se ka përqaftuar shoqërinë në pothuajse të gjithë elemente e saj, duke u bërë pjesë e përditshmërisë sonë në çdo aspekt jetësor. Sot, jeta jonë është e lidhur pazgjidhshmërisht me fenomenet e ndërkombëtarizimit: ne blejmë online në çdo kohë dhe në çdo vend të botës, ne kemi mundësi të studiojmë apo të shkëmbejmë eksperiencën akademike me kolegë në çdo vend të botës falë programeve të posaçme, ne mund të punojmë kudo nëpër botë, qoftë edhe pa nevojën për tu ndodhur fizikisht aty, qeveritë e shteteve kanë plane të posaçme bashkëpunimi në rrafshin evropian dhe ndërkombëtar dhe të gjithë këto mundësi shkëmbimesh bëjnë që, në mënyrë të paevitueshme të vihen përballë njëra-tjetrës dhe të shkëmbehen kultura, zakone, tradita të ndryshme. Ato, gradualisht, hynë dhe bëjnë pjesë në jetët tona nëpërmjet politikave, kulturës, artit, ushqimit, veshjeve etj.

Siç thoshtë Donna në 1624 dhe më vonë Merton në 1955 “*asnjë njeri nuk është një ishull*”. Sot, ndërkombëtarizimi dhe bashkëpunimi në rrafshin ndërkombëtar nuk është zgjedhje por një domosdoshmëri për mbijetesë dhe në këtë aspekt, analiza e diferencave kulturore merr përmasa të rëndësishme në studimin e fenomenit të ndërkombëtarizimit, si për ndikimin që ato mund të kenë në përcaktimin e politikave globale, ashtu edhe në ndihmesën e madhe që ato mund të japin në të ashtuquajturën “*soft diplomacy*”.

Marrëdhëniet midis shteteve dhe organizmave të tjera ndërkombëtar janë të rregulluara përveç se nga traktatet, edhe nga normat juridike jo të shkruara që kanë natyrë zakonore: nga ajo që gjerësisht quhet “*e drejtë zakonore*”. Për të patur një normë zakonore, normalisht duhet të bashkëekzistojnë dy elementë kryesor: a) *elementi objektiv apo material*, që ka të bëjë pikërisht me përsëritjen, vazhdueshmërinë dhe qëndrueshmërinë në kohë të një veprimi apo sjellje të caktuar nga pjesa më e madhe e subjekteve; dhe b) *elementi subjektiv apo psikologjik*, që ka të bëjë me bindjen e brendshme se ky veprim apo kjo sjellje e caktuar është në përputhje të plotë me normat e së drejtës dhe ndjehet si i nevojshëm.

Në nenin 38 të Statutit të Gjykatës Ndërkombëtare të Drejtësisë, nen i cili përcakton mënyrën e zgjidhjes së mosmarrëveshjeve midis shteteve, e drejta zakonore zë një vend të rëndësishëm pasi konsiderohet si një provë për një praktikë të përgjithshme, të aplikuar në kohë dhe hapsirë si dhe të pranuar si e drejtë për pjesën më të madhe të subjekteve.

Ndryshe nga traktatet që janë të vlefshëm vetëm në raport midis palëve (*e drejtë ndërkombëtare e posaçme*) normat zakonore janë detyruese për të gjithë subjektet ndërkombëtare (*e drejtë ndërkombëtare e përgjithshme*), pavarësisht pjesëmarrjes në procesin e formimit të kësaj norme. Një pjesë e doktrinës, normat zakonore ndërkombëtare i percepton si marrëveshje të heshtura

por, mendimi që prevalon është ai se në të vërtetë, normat zakonore janë një burim autonom i së drejtës dhe traktatet janë ata që duhet të konsiderohen si burim që e përfton ligjshmërinë pikërisht nga e drejta zakonore (*pacta sunt servanda*). Normat zakonore kryesisht kanë funksionin e përcaktimit të disa parimeve juridike të përgjithshme, të domosdoshme për bashkëjetesën midis kombeve. Rëndësia e tyre fillestare ka qënë shumë e madhe por, pas luftës së dytë botërore, me rritjen e numrit të subjekteve ndërkombëtare, diferencave politike, sociale dhe ekonomike midis shteteve, ato e humbën ndikimin fillestar. Pavarësisht kësaj, ato vazhdojnë të ruajnë një pozitë të rëndësishme dhe të pazëvendësueshme në rrafshin juridik ndërkombëtar pasi, duke qënë të detyrueshme për të gjithë, sigurojnë unitetin e sistemit juridik përkundrejt fragmentarizimit të këtij sistemi që mund të vij si pasojë e traktateve.

Ndikimi i normave zakonore ka një rëndësi të veçantë edhe në rastin e raporteve që krijohen midis dy apo më shumë subjekteve ndërkombëtar. Ngjashmëria e normave juridike dhe zakoneve, traditave, kulturës, kodeve morale, mënyrës së jetesës etj., sigurisht që ka një ndikim të madh në afërsinë e shteteve dhe gjetjen më shpejtë dhe më lehtë të rrugëve të dialogut dhe bashkëpunimit. Përgjithësisht, kjo vjen nga një bazë dhe traditë juridike e përbashkët apo ndikimit të njërës tek tjetra.

Një rast interesant dhe i vlefshëm në këtë aspekt është ai i Shqipërisë dhe Italisë. Nëse studiojmë me kujdes normat zakonore juridike të të dy vendeve gjejmë ngjashmëri të rëndësishme pasi, në të vërtetë, të dyja i gjejnë bazat tek ato që quhen "*mores maiorum*" të të drejtës romake, pikërisht normat zakonore që i dhanë jetë sistemit juridik më të hershëm dhe njëkohësisht më të përpunuar në botë, atij romak. Krahu i Ilirikut ishte pjesë e rëndësishme e perandorisë romake dhe qeverisej nga pretorët romakë, së bashku me administratën e tyre. Shqipëria e sotme bën pjesë pikërisht në territoret e kësaj krahu dhe rrjedhimisht, me qindar shekuj u qeveris dhe administrua nga pretorët romakë, të cilët, në fillim të cdo viti të detyrës së tyre shpallnin dhe bënin publik trupin e normave ligjore mbi bazë të të cilave do të qeverisnin territorin ku ata do të ushtronin detyrën. Në këto kushte, duke qënë se me qindra shekuj krahu i Ilirikut u qeveris dhe administrua nga pretoret romake, normat ligjore por edhe zakonore të tyre u nguliten fort në vend. Ndaj, ndikimi dhe influenca e normave juridike romake në të drejtën zakonore shqiptare është shumë e madhe dhe sot edhe kësaj dite, kryesisht të ruajtura në kanunet tona.

Ngjashmëritë e shumta i ka analizuar në mënyrë të veçantë një ndër figurat më të shqura shqiptare, Prof. Ernest Koliqi, duke i bërë publikë në një leksion të mbajtur në Univiersitetin e Romës "La Sapienza" në vitin 1942.

Analiza e ngjashmërive të normave juridike zakonore fillon që nga parimet

bazë të këtyre sistemeve juridike siç janë institutet e besës dhe nderit, me detyrimin për të mos kryer veprime që bien ndesh me moralin dhe ç'nderojë individin. Të dy këto institute i gjejmë si në “mores maiorum” të të drejtës zakonore romake, ashtu edhe të ngulitura fort edhe sot e kësaj dite në sistemet si shqiptare, kryesisht në kanune, ashtu edhe në ato italiane, kryesisht në kodet zakonore të disa krahinave të caktuara sic është Barbagia në zemër të ishullit të Sardenjës.

Ngjashmeri të mëdha gjenden edhe brenda organizimit familjar ku në të drejtën romake gjejmë në krye të familjes atë që quhej “*paterfamilias*”, ose babai i shtëpisë, figurë të cilën, në të drejtën zakonore apo kanunore shqiptare e gjejmë nën petkun e “Zotit të Shtëpisë”. Në të dy rastet, ai ishte kryetari i famijes, ai që kishte pushtet të plotë mbi të gjithë anëtarët e tjerë të familjes të cilët gjendeshin nën pushtetin e plotë të tij, aq sa ai kishte dhe të drejtën e jetës dhe vdekjes mbi ta “*ius vita ac necis*”. Ai drejtonte familjen në çdo aspekt, social, ekonomik dhe shoqëror. Në të dy rastet, përvec të drejtave, edhe detyrimet binin po mbi “*paterfamilias*” apo “*zoti i shtëpisë*” pasi ishte ai që përgjigjej për të gjithë detyrime familjare apo ato të kontraktuara nga personat e tjerë të familjes. Si Paterfamilias si Zoti i Shpisë kishin detyrimin në përfaqësonin famijet e tyre si në marrëdhënie me familjet e tjera, ashtu edhe në mbledhjet e ndryshme popullore apo organe vendimmarrëse lokale. Të dy këto figura kanë luajtur në kohë rolin e ndërmjetësve në konflikte të ndryshme brenda komuniteteve, duke përfaqësuar ndoshta fillesat e artit të diplomacisë. Ngjashmëri të rëndësishme gjejmë edhe në lidhje me të drejtat pronësore, që kryesisht i referohen faktit të pushtetit të plotë pronësor dhe vendimmarrës të “*paterfamilias*” dhe “Zot i Shtëpisë”, si përsa i përket përcaktimit të kufijve, të drejtave të tjetërsimit të pronës ashtu edhe administrimit të saj. Elementë të rëndësishëm të bashkimit të kulturave dhe traditave lidhen edhe me aspektet trashëgimore, kryesisht trashëgimia në linja mashkullore apo institutet e “*dos*” apo “*pajës*” të cilat përfaqësojnë në të dy kulturat e lashta, të mbetura edhe sot, kuotën trashëgimore të vajzës, e cila në të vërtetë bëhej pjesë e pasurisë së burrit apo vjehrrit të saj me qëllim përballimin e jetës së përbashkëti familjare, përsa kohë, në të dy këto sisteme normash zakonore, gruaja nuk ka të drejtë pasurore. Elementë të tjerë të përbashkët gjejmë edhe në modalitetet e organizimit të proceseve gjyqësore të kryera përmes betimeve dhe formulave solemne, në prani të dëshmitarëve dhe mbështetje të fortë në parimin e mirëbesimit në të dy rastet.

Të gjithë këto ngjashmëri në aspektin zakonor juridic, që gjenë rrënjë të thella dhe të forta në sistemin juridic romak, sot të trashëguara dhe që përbëjnë thelbin e ngjashmërive të sistemeve juridiko – zakonore të shqipërisë dhe italisë, mendojme se kanë ndikuar në mënyrë pozitive në krijimin e

marrëdhënieve shumë të mira dhe të afërta midis këtyre dy shteteve dhe kombeve, dhe kjo që prej lashtësisë. Traditat dhe normat morale të përafërta janë një element themelor për krijimin e rrugëve të bashkëpunimit pasi aspekti social dhe shoqërore është element fundamental në gjetjen e një rruge të përbashkëtu ku palët e këtij procesi të mund të ecin në harmoni me njëra-tjetrën. Identifikimi dhe evidentimi i këtyre elementëve bashkues mendojmë se ka vlerë të madhe në aspektin e ndërveprimit ndërkombëtar dhe ecurisë positive në zhvillimin e bashkëpunimeve në rrafshin ndërkombëtar.

Kjo bashkësi vlerash ka ndikuar gjithashtu në mënyrën se si Shqipëria dhe Italia kanë ndërvepruar me shtete të tjera, duke përdorur normat e zakonshme si një urë lidhëse për diplomacinë e butë. Diplomacia e butë është një formë e diplomacisë që përqendrohet më shumë në ndikimin kulturor, edukativ dhe social sesa në përdorimin e forcës ose mjeteve të tjera të ashpra. Në këtë kontekst, Shqipëria dhe Italia kanë përdorur ndihmën e normave zakonore për të krijuar një imazh të përbashkët dhe për të promovuar vlera të ngjashme përmes marrëdhënieve të tyre bilaterale dhe angazhimeve ndërkombëtare. Një shembull i këtij ndikimi mund të shihet në marrëveshjet e shumta që këto dy shtete kanë nënshkruar gjatë dekadave të fundit, duke përfshirë ato në fushën e arsimit, kulturës dhe ekonomisë, ku ndihma e normave të përbashkëta ka mundësuar një bashkëpunim të frytshëm dhe të qëndrueshëm.

Në aspektin diplomatik, normat zakonore që lidhin Shqipërinë dhe Italinë kanë ndihmuar gjithashtu në zhvillimin e një komunikimi të hapur dhe të lehtë në çështje të ndjeshme. Kjo ka kontribuar në zbutjen e tensioneve dhe ka mundësuar një qasje më të mirë për të zgjidhur mosmarrëveshjet pa pasur nevojë për përdorimin e forcës apo sanksioneve të tjera. Për shembull, marrëveshjet për mbrojtjen e trashëgimisë kulturore, si dhe bashkëpunimi në fushën e turizmit, janë disa prej fushave ku normat e zakonshme kanë mundësuar që këto dy shtete të krijojnë një partneritet të qëndrueshëm dhe me interes të përbashkët. Në këtë mënyrë, normat juridike dhe zakonet e përbashkëta janë shndërruar në një mjet të fuqishëm për promovimin e marrëdhënieve paqësore dhe të dobishme për të dyja palët.

Kjo marrëdhënie e ngushtë mes Shqipërisë dhe Italisë, e bazuar në vlera të përbashkëta, ka krijuar mundësi të shumta për zhvillimin e diplomacisë së butë në nivel ndërkombëtar. Pjesëmarrja e këtyre dy shteteve në organizata ndërkombëtare, si Kombe të Bashkuara, Këshilli i Evropës dhe Bashkimi Europian, ka mundësuar përdorimin e këtyre normave zakonore për të promovuar paqen dhe stabilitetin në rajon, duke përfshirë integrimin e shteteve të tjera të Ballkanit në strukturat ndërkombëtare. Edhe sot, në përpjekjet e saj për aderim me të drejte të plota në Bashkimin Evropian, Shqipëria gjen në krah si partneren e saj më të fortë e më besnike pikëshit Italinë. Shqipëria dhe

Italia kanë mundur të përdorin lidhjet e tyre të ngushta, të bazuara në norma të përbashkëta, për të mbështetur reforma të rëndësishme në rajon, si dhe për të promovuar një rend të bazuar në ligj dhe respekt për të drejtat e njeriut.

Përveç kësaj, ndikimi i normave zakonore ka qenë thelbësor edhe në forcimin e marrëdhënieve kulturore dhe edukative mes dy shteteve. Në fushën e arsimit, shkëmbimi i studentëve dhe profesorëve, si dhe organizimi i aktiviteteve kulturore, kanë krijuar mundësi për të thelluar njohuritë dhe për të forcuar lidhjet ndërmjet shoqërive të dy shteteve. Normat e përbashkëta kanë ndihmuar gjithashtu në krijimin e një mjedisi të favorshëm për bashkëpunimin në fushën e biznesit, ku sipërmarrësit dhe investitorët italianë dhe shqiptarë kanë mundur të punojnë së bashku në një atmosferë të besimit të ndërsjellë dhe respekti për rregullat dhe normat e përbashkëta.

Në përfundim, mund të theksojmë se normat zakonore të përbashkëta midis Shqipërisë dhe Italisë janë një burim i rëndësishëm i bashkëpunimit dhe ndikimit në diplomacinë e butë, si dhe një faktor kyç për forcimin e marrëdhënieve ndërkombëtare. Ky bashkëpunim, i bazuar në trashëgiminë juridike dhe kulturore të përbashkët, ka mundësuar krijimin e mundësive të reja për zhvillimin e marrëdhënieve bilaterale dhe për promovimin e paqes dhe stabilitetit në rajon dhe në botë. Si rezultat, Shqipëria dhe Italia janë shembuj të mirë të mënyrës se si normat zakonore mund të shërbejnë si një mjet i fuqishëm për të forcuar bashkëpunimin ndërkombëtar dhe për të kontribuar në zhvillimin e një rendi ndërkombëtar të qëndrueshëm dhe të paqes.

Bibliografia:

AT GJECOVI, SHTJEFEN, *“Kanuni i Lek Dukagjinit, Shtypshkronja Françeskane, Shkoder, 1933.*

AT VALENTINI, GIUSEPPE (ZEF), *Studime dhe tekste juridike, Plejad, Tirane, 2009.*

LUARASI, ALEKS; OMARI, LUAN, *Historia e shtetit dhe se drejtes ne shqiperi, Luarasi University Press, Tirane, 2007.*

PIGLIARU, ANTONIO, *Il Banditismo in Sardegna. La vendetta barbaricina come ordinamento giuridico, Giuffrè Editore, Varese, 1975.*

DURHAIM, EDITH, *Albania and the Albanians, 1903-1944, Tauris, Tirana, 2001.*

KOLIQUI, ERNEST, *Il diritto Albanese del Kanun e il Diritto Romano,*

Lezione tenuta presso il Reale Istituto di Studi Romani, Roma, il 27 Marzo 1942, Instituti i Studimeve Shqiptare; Studime e Tekste, Dega I, Juridike, No.1, pp. 1-27, 1943.

ÇABEJ, EQEREM, *Zakone dhe doke te shqiptareve*, Vol. V, Prishtine, 1975.

LILLIU, GIOVANNI, *La costante resistenziale Sarda (a cura di Antonello Mattone)*, Ilisso Edizioni, Nuoro, 2002.

CASTELLETTI, GIUSEPPE, *Normat zakonore dhe jeta shoqerore ne malesite shqiptare, sipas Kanunit te Leke Dukagjinit (Consuetudini e vita sociale nelle montagne albanesi secondo il Kanun i Lek Dukagjinit, Studi Albanesi 3-4, Roma 1933)*, OMBRA BVG, Tirane 2012.

